

Микола
Тихонов

Україна-
росії сестра

Публіцистичне слово Миколи Семеновича Тихонова, що звучить у радянській літературі ось уже понад півстоліття, нерозривно пов'язане і з його поезією, і з прозою, і з працею видатного громадського діяча, невтомного борця за мир, збирача молодих літературних сил країни. Клімат величезного творчого материка тихоновської публіцистики завжди гарячий пристрасстю боротьби за світлі ідеї комунізму, ідеали свободи, рівності та братерства народів.

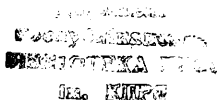
Мета цієї збірки, що не претендує на повне відображення всього, що створив М. С. Тихонов — інтернаціоналіст, співець дружби народів — у жанрі публіцистики, рецензії, нарису, дати загальне уявлення про тематику, спрямованість, «географію» творчих відкриттів та уподобань автора, який відіграє помітну роль у розвитку нашої багатонаціональної культури та літератури.

Переклад з російської

Упорядкування та вступне слово

Н. С. ВИСОЦЬКОЇ

Одеська
книжкова фабрика

70202-052
Т М223 (04)-78 103-78

©
Издательство
«Радянський
письменник»,
1978 г.

З ім'ям Миколи Семеновича Тихонова, визнаного старійшини цеху радянської поезії, пов'язана ціла епоха становлення нашої багатонаціональної культури та літератури. Полум'яне слово поета-громадянина, поета-інтернаціоналіста протягом піввіку служить благородній справі розвитку та зміцнення дружби народів. Тихонова справді можна назвати одним з тих радянських письменників, які серцем сприйняли горьківську думку: «Завдання та обов'язок створити справжню загальнолюдську літературу історія покладає на письменників Союзу Р. С. Республік»¹. У роки перших п'ятирічок, передвоєнні роки він жадібно невтомний у своїх поїздках по країні — республіки Середньої Азії, Закавказзя, Україна... Пильно вдивляючись у життя, Тихонов створює багатопланову картину нового, зміненого соціалізмом життя колишніх «околиць» царської Росії. В усіх його творах того часу — віршах, прозі, публіцистиці — лунає почуття найглибшої поваги до національної історії, культури, літератури братніх народів, захоплення революційними традиціями і тим внеском, що його зробив кожен з них у справу загальної боротьби за соціалізм.

М. Тихонов (поруч з М. Шагінян, К. Паустовським, П. Павленком та іншими радянськими письменниками старшого покоління) постає корифеєм нарису «околиць», як називали у тридцяті роки дорожній нарис, що відкривав для всесоюзного

¹ М. Горький. О літературе. «Советский писатель», 1937, стор. 362.

читача не лише екзотику природи та побуту далеких куточків країни, але й, головним чином, соціальний зміст великих перетворень, драматизм боротьби за перебудову життя на нових засадах. Він завжди прагнув у своїй творчості до екзотики, для нього це не зовнішні чудернацькі візерунки, які приховують поверхове, споглядально-туристичне ставлення до звичаїв та побуту людей чужих земель. За яскравою концентрованою формою його творів завжди проглядало прагнення проникнути в саму суть явищ та характерів; вибираючи з життя найяскравіше, часом незвичайне, він завжди підкреслював повноту навколишнього світу.

З притаманною його творчій та людській вдачі романтичною невгамовністю М. Тихонов завжди прагнув бути в гущі подій, бачити все своїми очима,

Щоби пафосом піклування
Крізь багно, лихоманку, цингу
Розхитати цих юрт гуртування,
Цих убогих, що мруть на бігу.

(Перекл. Є. Дроб'язка)

Поетичний цикл «Юрга», як і книжка нарисів «Кочівники», були наслідком поїздки з бригадою письменників до Туркменії. В передмові до книжки «Кочівники» Тихонов так висловлює своє кредо документаліста: «Ці нариси, написані без усякої домішки вигадки, без усякої гри уяви, вміщують самі сухі факти... Картини побуту, що змінюється, боротьба з дикістю первісного кочовища, процес переродження кочівника заслуговують найпильнішої уваги». Але тихоновське перо органічно не могло оперувати «самими сухими фактами», виключати гру творчої уяви.

Документальність, що відбиває стрімкий рух колишніх кочівників просторами нового життя, — так! Достовірність свідчень очевидця про те, як люди пустелі, вперше усвідомивши щастя вільної праці, рішуче повстають проти старого побуту, гнітної «мудрості» ішанів (знахарів, чаклунів), — безумовно! Точність портретів більшовиків, що допомагають туркменським братам побудувати нове життя, жінок-активісток, які сміливо повстають проти одвічних законів

шаріату, молодих туркменів, що вже відчули себе рівноправними господарями й маленького селища, загубленого серед гір, і великої Соціалістичної Батьківщини, — все це є у книзі Тихонова «Кочівники». «Висока форма»¹, — так оцінив її О. М. Горький. Написана пером досвідченого майстра (за жанром — це нариси-повіді, нариси-оповідання, близькі за ритмікою до віршів у прозі), книга має благородну ідею кровної спорідненості, дружби всіх радянських народів, пристрасним поборником якої Тихонов є протягом усього свого творчого життя.

Про це свідчить і його перекладацька діяльність, якій він щедро себе віддає. Виступаючи на Першому Всесоюзному з'їзді радянських письменників, М. С. Тихонов гаряче радив «ознайомитися з поезією наших братніх республік», зізнаючись при цьому, що сам «зазнавав величезного задоволення, перекладаючи грузинських поетів». Він закликав «насамперед розвалити цей мур мовчанки між поетами різних національностей Союзу».

І в тому, що від цієї «стіни», яка раніше існувала, не лишилось і сліду, немала заслуга самого Тихонова. Він перший знайомить російського читача з багатством грузинської радянської поезії, яскраво представляючи йому цілу плеяду поетів-сучасників — Іле Мосашвілі, Симона Чиковані, Георгія Леонідзе, Іраклія та Григола Абашідзе. Перекладає з узбецької, литовської, аварської, балкарської мов. Широко відомі і його переклади класиків грузинської, вірменської, туркменської поезії. Найпопулярніший переклад шевченківського «Заповіту» належить перу М. С. Тихонова.

Тихонов і Україна, українська культура, література — це одна з найцікавіших сторінок у становленні й зміцненні дружби двох братніх народів.

На Київ я вперше поглянув
В красі тополиних цвітінь.
Синіша за синь океану
Дніпровська була далечинь.

---

¹ М. Горький. Письмо к О. Д. Форш. — «Звезда», 1945, № 2, стор. 107.

Країна втішалася радо
Яскравим убранням садів.
В блокадних ночах Ленінграда
Про київський травень я снів.

(Перекл. М. Бажана)

У цих глибоко зворушливих рядках старійшини радянської поезії — поетичне оспівування прекрасній та щедрій українській землі, її працьовитому народові в тій мудрій та постійній любові, яку він проніс крізь довгі роки. Виступаючи на святі з нагоди 300-ліття возз'єднання України з Росією, Тихонов проникливо говорив про дружбу народів-братів, що витримала найтяжчі випробування історії, про великі здобутки спільної боротьби за «розквіт соціалістичної нашої держави». Про радість від усвідомлення, що тепер «з дитячих років російська дитина знає, що таке Україна, і з наймолодшого віку їй знайомі українські вірші й оповідання про багату та красиву братню країну». Про те, що кожний підростаючий громадянин багатонаціональної нашої Батьківщини, «розширюючи свої знання, з історією російського народу пізнає історію рідного українського народу, і герої громадянської війни, і герої Великої Вітчизняної війни постануть перед ним на полях України, під Києвом, Москвою — скрізь, де йшли бої за майбутнє молодих поколінь...» У вірші «Росія, Україна — дружба вічна...» Тихонов-поет сказав про це так:

Братерству ми на вірність присягали,
Коли вставав борні дев'ятий вал,
І «Заповіт», як гімн, гуртом співали,
Йї співали разом ми «Інтернаціонал».

(Перекл. Ю. Петренка)

Уперше Тихонов приїхав на Україну, в Київ, у передвоєнні роки на Шевченківські свята і, як він сам визнає, «був так глибоко вражений містом, що не спав ночами», зустрічаючи зорю над Дніпром, до світанку блукаючи вулицями «золотого міста». Проте він не просто милувався дніпровими просторами — «такими пісенними, такими шевченківськими». Душею доторкнувся він до життя народу, його героїчної історії, його культури, сприйнявши її як складову частину вели-

кої культури соціалістичних націй. І Шевченко, знайомий з дитинства, як Пушкін, Лермонтов, Некрасов, став для нього символом єдності всіх братніх літератур і народів «у сім'ї вольній, новій», де «...ніколи не забудуть Тарасову душу і Тарасове слово ніколи не вмере» («На горі, на Чернечій»).

Статті М. Тихонова (які були написані вже в повоєнні роки), його доповіді та виступи під час святкування 150-річного ювілею Т. Г. Шевченка були не просто даниною глибокої поваги та любові до великого українського поета, але й значним внеском у радянську Шевченкіану. Проникненням у саму суть шевченківської поетики, що ґрунтується на найтоншому знанні біографії, оточення, усього того, що сформувало поета світового масштабу, співця «великого гніву та великої любові».

Особливо могутньо та гостро тема братерської єдності народів прозвучала в тихоповській публіцистиці воєнних років. Це було слово патріота, перейняте високим громадянським пафосом, освітлене невідомим почуттям гніву проти загарбників. Глибокого суму за сплюндровану землю. І радості за перемоги, коли вони прийшли. Це близько тисячі статей, нарисів, воєнних листівок, текстів статей та виступів перед героїчними захисниками Ленінграда, з якими він прожив і витримав найважчі місяці блокади. І кожен рядок його публіцистики, що став прикладом громадянського й творчого подвигу письменника, пройнятий почуттям великої й непереможної єдності сім'ї воїнів-братів, що стояли на смерть біля стін міста Леніна.

В одному нарисі з Ленінградського циклу, який відбив по місяцях та днях героїчну епопею захисту міста, в нарисі «Ленінград у листопаді», Тихонов писав: «Тут і досвідчені тайгові мисливці з Якутії, і сини гарячого півдня — абхазці, і грузини, і білоруси, і українці, і казахи, і узбеки. Серед них є й поети, що пишуть вірші про велике північне місто, з яким вони поріднилися, проливши свою кров на його підступах». Образ України, що страждає під залізною п'ятою фашистської окупації, але не скоряється, бореться, неодноразово постає в творчості поета та публіциста.

І в українців — десь на волзьких кручах —
Раптово кров кипіла у серцях:
Крізь хугу битви кликав до звитяг
Старий Дніпро своїх синів могучих, —

(Перекл. М. Бажана)

писав він у вірші «Двадцять третього лютого», присвяченому розгрому гітлерівців під Сталінградом, поетично осмислюючи цю перемогу як перемогу великого братерства всіх радянських народів.

Прориваючи кільце блокади, голос письменника, звернений до солдатів усього тисячокілометрового фронту, радісно сповіщає: «Донбас вільний!» Вбачаючи в цій перемозі радянської зброї запоруку майбутньої остаточної перемоги над фашизмом, Тихонов так говорить про почуття всіх лєнінградців у цей радісний день: «Яка чудова радість! Яка потрясаюча радість!.. І сьогодні ми радіємо, Лєнінград радє! Сьогодні воїни Лєнінградського фронту на всіх батареях, у всіх окопах, на аеродромах, на кораблях і люди міста-фронту на фабриках і заводах, у клубах і будинках — повсюди приєднують своє гаряче вітання вільному Донбасові до всіх голосів, що летять з усіх країв нашої Батьківщини. Донбас вільний!»

Газетні полоси «Правды», «Голоса Родины», «Красной звезды» воєнних років доносять до нас схвильовані інтонації голосу Тихонова, який сповіщає всім, хто кував перемогу на фронтах і в тилу, про те, що п'ядь за п'яддю звільняється рідна земля від фашистської чуми. Після успішної битви за Донбас здобута нова перемога на Дніпрі, визволені Дніпропетровськ і Дніпродзержинськ.

Тихонов прославляє героїв Мелітополя, передбачає швидке визволення Києва, а потім і Західної України.

У повоєнні роки, виконуючи величезну громадську роботу голови правління Спільки радянських письменників, а тепер очолюючи Радянський комітет захисту миру, Комітет по Державних преміях, М. С. Тихонов зацікавлено стежить за творчими успіхами своїх друзів і колег у всіх республіках. Будь-який вияв таланту, вдале втілення теми трудового й ратного подвигу літераторами, кінематографістами, художниками змушує його взятися за перо критика, публіциста,

вимогливого, але доброзичливого рецензента. Тихонов завжди був душею Декад братніх культур та літератур, що проводились у Москві, творчих зустрічей письменників союзних республік, наставником і старшим другом багатьох поетів та письменників, їхнім першим перекладачем. Саме тому М. Тихонов відзначений багатьма нагородами в союзних республіках, а на Україні — премією Т. Г. Шевченка.

М. С. Тихонову належить пизка блискучих статей з теорії та практики перекладу, праць про творчість класиків української, грузинської, вірменської, узбецької, азербайджанської літератур. Це статті-есе про Шота Руставелі, Нізамі й Навої, про Ованеса Туманяна, Ніколоза Бараташвілі, Лесю Українку, Івана Франка, що увійшли до циклу «Слава поезії».

В його статтях про класиків російської літератури, безсмертних майстрів поетичного слова — Пушкіна, Лермонтова, Блока, Єсеніна — завжди яскраво висловлена думка про інтернаціональне значення їхньої спадщини, про кровні зв'язки та єдність коріння нашої багатонаціональної культури та літератури. Оцінки творчості таких майстрів української культури і літератури, як О. Довженко, якого Тихонов вважав «одним з найвидатніших режисерів нашого віку»; Максима Рильського, якого він влучно назвав «пророком зорі»; висока оцінка творчості друзів та соратників по перу — М. Бажана, О. Корнійчука та тих, чие обдаровання міцніло на його очах, — А. Малишка, П. Воронька, М. Стельмаха, О. Гомчара, — свідчать про непослабну увагу видатного радянського поета до праці своїх українських побратимів по перу. Та і в інших братніх республіках — у Вірменії, Грузії, Молдавії, Литві — він залишає частку свого гарячого серця, сивоголовий, але вічно молодий майстер радянської поезії.

Н. ВИСОЦЬКА

1. ШЛЯХИ ПОЕЗІЇ, ШЛЯХИ ЖИТТЯ

НІЗАМІ І НАВОЇ¹

1

Великий азербайджанський поет Нізамі Гянджеві жив у XII столітті, великий узбецький поет Алішер Навої — у XV столітті. Їх розділяє три століття, та для нас сьогодні вони стоять поряд з тими безсмертними, які проходять крізь віки, осяяні незгасною славою народного визнання. У найширшому зібранні геніїв світової поезії вони посідають своє незалежне й особливе місце. Пушкін, Некрасов, Шота Руставелі, Шевченко чи титани Заходу, такі, як Данте, Шекспір, Гете, Байрон, — ось ті імена, поряд з якими можна поставити імена Нізамі й Навої.

Вісімсот років минуло від дня народження першого з них і п'ятсот — від дня народження другого.

Я пригадую, як і в обложеному Ленінграді святкували ювілей Нізамі. Ворог стояв біля наших воріт, щодня бомбив місто й уже почав обстрілювати його з далекобійних гармат.

Фашизм стояв біля дверей нашого дому, щоб увірватися у нього, знищити велику спадщину світової й радянської

¹ Друкується із скороченнями, як і інші статті цього розділу.

культури. І тоді, на годину вийшовши з бою, ми віддали належне поетові, бо він сам ішов нам назустріч, сказавши в своїх віршах:

Коли через віки питає хтось, де ж він?
Кожним рядком поет відгукнеться
немов луна: він тут!¹

Те, що розкривав у своїй творчості Нізамі, ми знаходили й у його великого послідовника Навої — такі ж чудові вірші й прекрасні істини, те ж нагадування про світанок, що знищує темряву, про людину добра й обов'язку, що перемагає чудовиськ, катів і руйнівників життя, про глибоку чесність і мужність, про велику любов і пристрасть.

Нізамі і Навої знали свого часу, що їхні вірші відомі, що в них є високі покровителі й віддані учні, що шанувальники поезії запам'ятовують їхні вірші, що списки їхніх поем розходяться по всьому тодішньому освіченому світові, та як би вони здивувалися радісно й несподівано, коли б побачили, що їхні вірші стали сьогодні надбанням народу й перейшли всі кордони рідного краю.

Ще більше здивувались би вони, побачивши свої рідні краї перетвореними до невпізнанності. І в часи Нізамі був відомий вічний вогонь, що виходив із землі, й чорна рідина, яка витікала з розколин ґрунту і стояла озерами на місці, де тепер розкинувся велетенський праці, нафтоносний добувач Баку, але місто, що стоїть зараз на березі Каспію, здалося б йому дивом, кращою перлиною землі.

І той канал у горах, що казковий Фархад робив у чудовій легенді своїми велетенськими руками, став справою рук нових Фархадів, озброєних передовою технікою

---

¹ У цій статті переклад тут і далі В. Забаштанського.

віку, і з царини легенд перейшов у найзвичайніше й дивне видовище нашого часу.

Нізамі й Навої побачили б народ освіченим, розумним, що прагне до нових знань, народ, що досягнув великого політичного розвитку, народ, що не боїться нічого на своєму шляху, вільний від жорстоких передсудів минулого, залюблений у мистецтво, музику, поезію, техніку й науку, народ воїнів та інженерів, поетів і хліборобів, озброєних сучасними знаннями, бавовнярів і тваринників, металургів і залізничників, моряків і пілотів.

Усі ці дива зробила найпоетичніша влада в світі — Радянська влада. Для великих поетів немає більшої радості, ніж бути визнаними з такою високою і чистою любов'ю народом, для якого вони прорікали прекрасне майбутнє крізь важку пільму власного нелегкого страдницького життя.

2

Відомо, що Нізамі писав свої поеми фарсидською мовою. Цей факт неодноразово використовували вороги азербайджанського народу, буржуазні історики, іранські націоналісти, щоб проголосити Нізамі іранським поетом, який нібито не мав нічого спільного з його батьківщиною.

Та ця поспішна брехня нікого не вводить в оману. Народившись у Гянджі, на рідному ґрунті розвинувши свій талант, що живився з дежерел народних легенд і передавав характер народних героїв, Нізамі не може бути відірваний ні від землі, що його народила, ні від глибокого зв'язку з азербайджанським народом і літературою.

Фарсидська мова в ті часи мала на Сході таке ж значення, як латина в Європі. Одночасно скрізь писали

й по-арабському. Є відомості, що сам Нізамі хотів написати поему «Лейлі і Меджнун» рідною мовою.

Щодо Навої, то, будучи не тільки поетом, але й ученим, він з запалом віддався проблемі створення поезії рідною мовою і став основоположником узбецької літератури. Належачи до аристократичного прошарку суспільства, він, як привілейована, освічена й знатна людина, знав фарсидську й чудово писав нею. Та, віддаючи належне всім чарам цієї мови, поет очолив боротьбу за свою рідну мову, за підвищення її значення, за її впровадження в мистецтво й науку.

Далекі від нас часи Нізамі й Навої. Важко уявити собі Ширван того часу, маленькі, людні міста, базари з піднавісами, каравани, що йдуть по вулицях, ворота, які зачиняли на ніч, сторожу по баштах чи розкішні бенкети володарів, де придворні поети читають їм хвалебні оди, отримують щедрі подарунки, чи, впадаючи в немилість, тягнуться в ланцюгах у підземну тюрму.

Подібна доля спіткала навіть такого великого поета, як Хагані, який називав себе «пророком серед поетів», «найкращим поетом віку». Ахситан, повелитель Ширвану, убачив, що він надто підніс себе у віршах, і мало не відрубав йому голови, а потім, відмінивши страту, посадив його в тюрму.

І все-таки життя при дворі обіцяло багато вигод. Тут перепадало й від самого володаря й од вельмож, яких можна було підкупити дорогими лестощами у віршах справді прекрасних, оскільки поети в ті часи були великі вітруози. Можна було посісти прибуткове місце, отримати цінний подарунок, маєток, звання, яке вело до збагачення.

Нізамі обрав життя зовсім іншого гатунку.

Він жив життям народних, героїчних, романтичних легенд, вільним поетичним словом:

У битві — звияжніш од стяга воно,
І кращий боєць від паперу воно.
...Глашатаю слова відкриті путі,
Нога там не ступить, де слово в житті.
...Без серця нічого із ним не зробить,
Слів треба багато, щоб 'дне пояснить.
Хвала йому й шана між родом людським,
В устах Нізамі нехай буде палким!

Свої поеми Нізамі спрямовує на адресу великих меценатів, та сам відмовляється від золотої клітки. Він живе скромно в великому, багатому місті Гянджі, не досягаючи великих успіхів як поет, а живе як філософ, який прагне залишатися сам собою й не платити волею чи життям за умовний успіх при дворі, як Хагані, кинутий до в'язниці, чи як Бейлакані, що загинув од зрадницького удару таємничих убивць.

Нізамі живе майже як дєрвіш, і все-таки його переслідують заздрісники. Великі нещастя переживає він. Кожана дружина поета Афак помирає за кілька років після одруження. Землетруси, що стрясали рідне місто, зруйнували і його житло. Злигодні часто стоять біля дверей. Високі друзі, прочитавши сміливі вірші поета про їхню тиранію та пригнічення народу, про його злигодні й темряву, не поспішають засипати Нізамі золотом.

Ми дуже мало знаємо про життя Нізамі, але те, що дійшло до нас, аж ніяк не показує картини розкішного дому, де на килимах, курячи кальян чи вдихаючи аромат Аравії, сидить поет у товаристві земних гурій і роздає перла своїх натхнень захопленим шанувальникам.

Нам скоріше уявляється, як він сидить на порваній повстині замість дорогого килима, і замість скарбів перед ним книжка й чорнило, самота в усіх кутках, і дорожній посох лежить перед ним на підлозі. Поета не могли підкупити чи розбестити багатством палаців.

Килими зотіли в султанських палацах, палаци стали руїнами, скарби зникли в різних країнах, а світові залишилися вірші, безсмертні скарби людського генія. Так Нізамі переміг султанів і багатіїв, переміг час.

Історики свідчать, що в ті часи культурне життя Азербайджану набуло широкого розвитку. Розвивалися ремесла й мистецтва, міста квітнули, торгівля росла, будувалися великі й красиві споруди в Баку, Шемасі, Гянджі, Байлакані, Бердазі. Було багато умілих ткачів, килимарів, майстрів, що виготовляли зброю й дорогоцінні предмети для прикрашання народного одягу. З'явилися прекрасні поети.

І ось у ці роки народжуються в широкому, розташованому серед садів місті Гянджі п'ять незабутніх поем Нізамі під загальною назвою «Хамсе» — «П'ятериця».

Перша з них — «Скарбниця таємниць» — книга позначених гостротою й мудрістю пісенних бесід, книга, що розповідає про часи, словнені війнами, жорстокістю, жадібністю правителів.

Друга — поема пристрасті й кохання — «Хосров і Ширін», могутня поема, присвячена нібито коханню Хосрова Другого, сасанідського царя, до вірменської князівни Ширін, але, за свідченням самого поета, в образі Ширін він намалював портрет його коханої дружини Афак.

Третя поема — «Лейлі і Меджнун». Вона була написана на замовлення ширваншаха Ахситана, але обійшла всі простори Азії й мала нечуваний успіх.

Четверта поема — «Сім красунь», або «Сім портретів». Характерно, що одна з них — російська царівна, в яку закохався герой поеми Бехрам-Гур.

П'ята поема — «Іскандер-наме», книга про подвиги й мудрість Александра Македонського, остання в часі поема.

Цей потік натхнення надихав багатьох поетів довгі часи.

...Та ось ми в іншій епосі, в іншій країні. Над нами на жовтій горі, на розпечених уступах — башти великої фортеці. Під горою місто, де біжать маленькі блискучі арики серед садів, де старі дерева схиляють свої віти над водограями, які розсипають алмазні іскри, над килимами й подушками, на яких сидять в недбалих позах любителі прекрасного. І це не звичайні любителі. Це знавці всіх мистецтв. Це Герат султана Хусейна Байкари, «місто розпусти й мистецтва, торгівлі й науки».

Тут маленький Вавілон, де танцюють кращі танцюристи світу, як Сеїд-бадр; тут малює неперевершений Бехзад, «цар каліграфів» Султан Алі й Мешхеді перетворює рукопис у співучий квітник; тут можна вмерти від захоплення, слухаючи флейту чарівного флейтиста Шейхі; тут поет і тиран — сам султан Хусейн Байкара вміє оцінити й змах сокири ката і влучний удар метафори чи епіграми.

Цей азіатський Париж, оточений замками, садами, помістями, полями, виноградниками, базар, де щороку продається не менше двадцяти тисяч рабів, — батьківщина великого Навої.

Це не те ім'я, яке губиться в тіні. Це ім'я, яке кидає такий блиск, що всюди ви знайдете відсвіти цього сяйва. Ось споруди, красиві і нові, вони стоять на березі каналу в затінку дерев. Ось лікарня, лазня, клініка, гуртожиток дервішів, мечеть — нове медресе, цілий квартал, кращий від нього важко збудувати. Усе це збудовано поетом і візиром Навої, першим слугою султана й розумним міністром.

Послухайте музикантів, які розучують нові музичні мелодії. Це нові пісні й мелодії Навої. Він заступник учених, художників, музикантів.

І він не сидить на порваній маті й не ходить як дровиш. Він елегантний і красивий. Бабур описує його манери, які «відзначалися витонченістю, і народ його манери характеризував як такі, що йшли від гордості його своїм службовим становищем, але це не так, ця якість у нього була природна».

Якщо немає портрета Нізамі, то портрет Навої дійшов до нас. Він намальований чудовим майстром-портретистом — гератським художником Махмудом Музахіба — й зображує людину, одягнену просто, але вишукано, що спирається на тонкий посох, з рисами обличчя, у яких відбито відтінок зверхності й почуття власної гідності. Тонкі, насмішкувато усміхнені губи, випещена борода, допитливі очі, велике чоло — усе свідчить про високий розум і незвичайність.

І справді, Навої може просиджувати ночі на бенкеті, будучи незамінним співрозмовником, читати вірші, складати експромти, може скакати у бій серед воїнів, які вигукують бойові заклики, може стежити, як іде нове будівництво, може проводити години на державних кордонах, перевіряючи правильність податкових стягнень з землевласників, може бути стійким дипломатом, губернатором провінції, може писати музику до свята й сперечатися з ученим, доводячи незаперечну чарівність і багатство рідної мови, сам підтверджуючи це створенням перших поем тією мовою, яку згодом назвуть узбецькою.

І все ж він, такий несхожий на Нізамі, згадує останнього, коли озирається довкола і бачить, незважаючи на багатство і культурний розквіт гератської держави, міжусобиці малих феодалів, родинні змови проти старшого в роду, розруху, грабунки, свавілля чиновників, нетвердість порядку, якому він служить. Розпад تیمурівської держави продовжується. Іноді народ повстає

й знаходить вождів серед своїх прекрасних синів, простих людей села чи міста, та ці повстання жорстоко придушуються, нікого не щадять у кровопролитних сутичках між катами і жертвами, гнобителями й пригнобленими.

Та й сам поет, хоч носить високі звання, перебуває під загрозою примх деспота, який добре розуміється на віршах та інтригах, деспота — заздрісника й честолюбця.

В останні роки життя поет у книжці «Закохані серця» писав про себе: «Це життя (тобто життя самого Навої) було важким від початку юності й до глибокої старості, я переживав довгий час труднощі від подій віку, страждань, посланих усевишнім, дворушництва, займався всілякими справами і йшов різними шляхами... Часом я блукав як божевільний, і негідники били мене камчєю по шиї, діти кидали в мене камінням. Часом я страждав від образ багатих і сходився з біднотою, часом я знаходив притулок у горах, і мене ховали околиці пустелі. Потім знову повертався на батьківщину».

Сьогодні, коли ми перечитуємо поеми Нізамі й поеми Навої, нам стає зрозуміле те відчуття світу, що розірвало кайдани часу й живило творчість цих двох великих співців людства свободи й пристрасті.

Маючи такі сміливі переконання, такі великі серця, бачачи попереду обриси зовсім інших людських стосунків нового суспільного порядку, Нізамі і Навої, звичайно, були в самоті чи в епоху Ширваншахів, чи в епоху Тимурідів. Світ був не досить обладнаний для таких ідеалів, які вони оспівали.

Однаково вони кидали образливі вірші в обличчя тодішнім володарям-рабовласникам. Володарі приймали їхні пісні за умовну казку чи за зухвальство безсилого, що відмовлявся від боротьби за владу при дворі.

Але як вийшло, що через триста років великий Навої ніби повторив теми великого Нізамі у власній своїй

«П'ятериці»? Що тут було нового, такого, що не можна знайти в Нізамі, й що за сила змусила його піти на змагання почуттів з визнаним генієм, чий вірш володарював у царстві поезії вже кілька віків і якого наслідувало багато поетів близьких і далеких країн?

3

Це стане нам зрозуміліше, коли ми побачимо, що споріднює цих розділених віками славетних поетів і філософів. Нізамі ніколи не сумнівався в силі свого народу, в його правді, в його високому призначенні. Він був крєвно зв'язаний з народом, він жив гордо й чесно. Його заповідь поета була перейнята глибокою вірою і правдивістю. Він писав:

Не сторонися ти великих справ,
На світовий сааз лаштуй всі дні,
Життя дається тим, хто з ним в борні.
Як піднята високо голова,
Вважається людина бойова.
Що вірне дзеркало, душа її,
Не викривить життя у крутії.
А хто чужий народові свому, —
Мовби закутав лживий лоб в чалму.

Він знав, що не жорстокий кат рухає світом, що гуманний і стійкий боєць завжди сильніший від грубого дикуна, що глибока мудрість, як сонце, розганяє темряву насильства. Коли навколо чинилися дикунства фанатизму, він пропагував віротерпимість, на обмежену національну тупість він відповідав усією широтою інтернаціонального світогляду.

Він любив свою батьківщину палкою, вдячною любов'ю. У його пейзажах Азербайджану ця синь небес, ці гори й ліси виписані старанним, сильним живописним

пензлем. Його гнівні рядки, спрямовані проти жорстокості царської й сатрапської, його заклик до милосердя показують нам усю глибину почуттів його тонкої душі та лють вільного протесту проти сліпого й грубого насильства над слабкими й пригнобленими.

Поет — провідник нових ідей — дивиться на нас і зі сторінок «Скарбниці таємниць». Це дуже чесний і дуже впевнений мислитель, з темпераментом воїна й блиском поета. Співчуття до народу, розореного нікчемними правителями, війнами й наслідками поганого управління, ми сприймаємо як безумовний виступ проти феодалів. Поет не боїться винести вирок тій силі, яка тримала в своїх руках життя та існування народу й самого поета.

Коли Нізамі говорив про свою свободу, про незалежність, він підкреслював, що він є продуктом своєї праці, що він ніколи й ні для кого не простягував руки за багатством і до феодала теж не простягне руки за подачкою.

Нізамі — патріот і гуманіст, поет великого подиху, і його творчість була чудовим внеском азербайджанського народу до скарбниці світової культури.

Навої в усеозброєнні свого таланту, свого виняткового життєлюбства завжди відчував, що він випередив своїх сучасників, що він не зовсім свій у компанії візирів і феодалів, які проводили життя в пиятиках і нападах на сусідів.

Його гуманізм, його любов до правди й до справедливості, його широке відчуття героїзму життя яскравого, одухотвореного, романтичного, його жага енергійної просвітницької діяльності та патріотизму були зрозумілі тим, хто його оточував, як явище поетичне, як світ вигаданих фантастичних образів, прекрасних, таких, що захоплювали своєю життєвістю, чудових за виконанням.

Але за всіма цими художніми картинами вони не бачили того, що дихало неприхованою сучасністю. Володар не хотів впізнавати себе в чудовиськах, намальованих пером поета.

Так, герої Алішера Навої помирають, але помирають героями.

Він завершив книжку «Сім планет» з побажанням, щоб ця книжка була близька народові.

І в іншому місці він сказав:

Якщо ти людина, то не називай
людиною
Того, хто не турбується про народ.

Навої ненавидів лжу й невігластво. Прекрасний учений, він, як і Нізамі, розумів значення науки для майбутнього світу. Шейх-заде в статті про Навої правильно відзначає цей бік характеру героїв поета. «У цій строкатій галереї могутніх титанічних образів інженер, іригатор і художник Фархад, поет Меджнун, полководець і стратег Іскандер, філософ і мудрець Арісто (Арістотель), художник Манн, інженер Зайд, учені дівчата Лейлі й Ширін, мудра правителька Махін-бану та багато інших були для Навої ідеалами освічених людей».

Навої світ уявлявся «домом добра». Таким світ не був за його часу. Світ був домом, де шаленіло зло в найрізноманітніших видах. Усі види пригноблення, найгрубішого, мали владу в ньому. Дивно сьогодні нам, зазираючи в світ Навої, знаходити там його, такого сучасного громадянина світу, що сказав про освіченого Улугбека слова, які звучать ніби сказані сьогодні про нашу епоху: «Він протягував руку до науки й добився багато дечого... перед його очима небо стало низьким і опустилось донизу».

Навої широкий у ставленні до народів. Він не обмежує себе вузькістю фанатичного націоналізму. Араби, вірмени, слов'яни, китайці живуть на сторінках його поем поруч із хорезмійцями й греками.

Він, що оспівав силу землі, силу селянського люду, його дивовижну працю, як Нізамі, стояв на боці народу проти його гнобителів. Тому, незважаючи на те, що він був приятелем шкільних років султана Хусейна Байкари, незважаючи на те, що, будучи його візиром, прикрасив Герат новими спорудами і зажив слави дбайливого міністра, що турбувався про нужди держави, незважаючи на те, що він виручав своїми порадами дипломата і навіть мечем на полях битв свого високого друга — султана, Байкара та близькі до нього особи не довіряли поетові і навіть, коли він перебував у вигнанні, докладали всіх зусиль, щоб зіпсувати йому життя.

За ним стежили, йому відверто загрозували. Шпигуни пили та їли поруч з ним.

І якщо такі поети й письменники, як Бабур чи Мукимі, Фіркат і Хамза Хакімзаде, від Навої взяли початок свого шляху, то він і серед своїх учителів і попередників виділяв Нізамі, говорячи про нього у вступі до поеми «Фархад і Ширін»:

Рукою взявши «Руку» отаку,
Надовго стане сил у кулаку?
Тріщали досі пальці всіх мужів,
Хто з Нізамі боротися хотів.
Щоб сісти з левом, треба левом стать,
Тим більше — з левом бійку розпочать...

Він був левом, який сів поряд, і він не був побитим у цій сутичці, бо він був не ворог, не суперник, а союзник Нізамі.

Крім «Вибраних творів», «Суджень про дві мови», «Вагів віршованих розмірів», «Закоханих сердець», Навої має свої поетичні перли — п'ять поем, свою «Хамсе», як і Нізамі. Не треба дивуватися з того, що «Фархад і Ширін», «Лейлі і Меджнун», «Сім планет», «Стіна Іскандера» ніби нагадують поеми Нізамі.

Поеми Нізамі, як і чимало поем сучасних йому поетів, ґрунтуються на народних легендах країн Сходу, звідки поети черпали багатий матеріал, який вписувався в химерний візерунок сюжету, прикрашений образами, знайденими вже самим поетом. Характери трактувалися також вільно. Сюжет продовжував жити далі, і безумовно, що сильний твір був взірцем для наслідування. У даному випадку традиція, що виробила повтори улюблених тем, вимагала від поета все більшого заглиблення і збагачення теми і характерів. І в такому підході до теми, що був і основою поем Нізамі, Навої, відповідно до своїх поглядів, аж ніяк не применшуючи романтичності й цілеспрямованості Нізамі, вносив нове в характери героїв.

Варто порівняти такі поеми, як «Хосров і Ширін» Нізамі й поему «Фархад і Ширін» Навої. У Нізамі Хосров убиває Фархада, Ширін все-таки кохає його, а не Фархада, і після смерті Хосрова вона заколює себе над його тілом. Це тонка, смілива, психологічна поема, де Фархад — трагічна постать на бенкеті кохання, де лиходій Хосров все одно залишається коханим, бо почуття Ширін незмінні за своєю силою.

Навої переглянув усе. Поема його називається «Фархад і Ширін». Фархад — символ великої праці, що перетворює землю в ім'я любові, заради користі народу. Він проб'є гори й змусить річку зросити пустелю. Це подвиг високого духу, знання й сили.

Ширін, світла жіноча душа і серце світу, прагне до Фархада, як до джерела світла й тепла.

Хосров — представник чорної половини світу, носій його лиходійства й підступності. Це тінь, що лягає на все прекрасне і вільне, на все передове. Хосров — руйнівник життя. Що йому мирна праця?

Він зруйнував Вірменію, він убив Фархада, він не-нависний Ширін. Ні, це не схоже на Нізамі, це нове трактування старого, запозиченого образу, та в умовах нового відчуття дійсності. І це дійшло до народу, і сьогодні Фархадбуд є втіленням древнього образу в новій формі всенародного героїзму.

Недарма народ в Узбекистані називає річку — Ширін-сай і гору — Фархад-даг.

В поемі «Лейлі і Меджнун» Лейлі — найсильніший образ, створений у поезії Нізамі. У вік, коли раб і раба були звичайним поняттям, коли іслам вимагав цілковитого підкорення жінки, коли він зачиняв її, як у тюрму, в надра дому, куди її продали за калим, героїня Нізамі піднімає повстання, рвучи правила шаріату, відмовляється від своїх обов'язків дружини, нестямно жадає волі, жде Меджнуна в усій величї свого кохання. Ця поема, як правильно про неї говорили Схід і Захід, виявилась далекою попередницею творів Шекспіра й Гете, високо перевершуючи їх силою зображення. «Ромео і Джульєтта» — ніжний переказ бедуїнської легенди без її полум'яної пристрастності.

Навої демократизував героїню. Вона — лише дочка шкільного вчителя, і вся драма має характер поширеного за тих часів звичаю видавати дочок заміж без їхньої згоди. Звичайно, після трагічного, прекрасного накопичення любовної грози у Нізамі таке трактування могло б здатися буденним. Та знавець Навої професор Бертельс пояснює, що коли «сама ідея вже стосувалася галузі

проблем соціальних, то цілком зрозуміло, що й усе виконання поеми вимагало від автора максимальної конкретності. Звідси всі ті реалістичні деталі...»

Що ж до «Семи планет», то тут Навої цілковито заперечує тлумачення героя — Бахрама, яке проходить у попередніх поетів, і замість розпусної й маленької людини показує благородного, скривдженого коханням лицаря.

І коли спокій повертається до Бахрама разом зі знайденою красунею, катастрофа все одно наздоганяє його, бо він пожертвував заради свого самолюбства, своєї примхи інтересами рідної країни. Це, звичайно, далеко відійшло від того варіанта поеми, який був написаний Нізамі.

Навої, будучи на три століття молодшим від Нізамі, сприйнявши мудрість і традиції великих попередників, сміливо продовжив шлях, розпочатий задовго до нього. Розпад держави Тимура, розпад трагічний і невпинний, дав його поезії особливу дієвість, приховану під блискучою образністю його поем. Він бачив уже інакше, ніж Нізамі, і багато іншого, що з'явилося згодом, з'явилося як мудрість нових часів, після появи гігантського Тимура та його кращого, проте нещасливого потомка Улугбека. Наука Сходу була вже іншою, ніж у XII столітті, й людство прожило вже нових триста років після того, як тихо помер філософ і поет у далекій Гянджі.

5

І Нізамі і Навої відзначалися блискучим стилем, бездоганним віршем, багатою образністю, величезною увагою до зображальної сторони вірша, як того вимагала поезія тих часів. Від чотиривірша до роману у віршах — усі поетичні форми були в арсеналі цих великих майстрів.

Щоправда, траплялося іноді, що суто формальна гра звуків чи двозначностей заволодівала ними, і вони спрямовували своє перо в бік найвищої словесної гри, в бік такого словесного орнаменту, що без коментарів у ньому й не розберешся.

Їхні поеми є класичним прикладом сюжетної розповіді, багатой подіями й характерами. Вірші Нізамі й Навої сьогодні звучать іще сильніше, ніж вони звучали за свого часу, бо їхня популярність не йшла далі від ученого та артистичного світу, а тепер ці вірші стали цілковитим надбанням народу і звучать по всьому Радянському Союзу й далеко за його межами.

1947

ОЛЕКСАНДР ПУШКІН¹

У ці дні весь безмежний Радянський Союз згадує сонячне ім'я Пушкіна.

Заможні колгоспники колись злидених горюхінських сіл ставлять «Скупого рицаря» у себе в клубі. Прикордонники, змінюючись зі своїх постів, на межі, що розділяє табір «їхній» і «наш», тихо наспівують собі:

Я вас любив, а може, вас люблю я...

(Перекл. І. Муратова)

Школярі влаштовують пушкінські олімпіади на краще читання його віршів. На заводах і фабриках старі робітники-виробничники стають пушкіністами й аналізу-

---

¹ Промова на врочистому засіданні у Великому театрі в лютому 1937 року, присвячена століттю від дня смерті О. С. Пушкіна.

ють пушкінські тексти гостріше і свіжіше, ніж деякі архівні вчені. Театри заново ставлять п'єси поета, композитори знову й знову кладуть на музику славетні романи й пісні, молоді і старі поети пишуть вірші про трагічну і славу долю народного співця. Одне слово, такого справжнього свята не бачив ще Пушкін, коли від малого до великого його вшановують по всій країні всі народи, які населяють її, і гомін урочистостей переходить за кордони, звідки теж лунають голоси численних друзів поета. Усе це свідчить про те, як високо в житті нашої країни піднесена тепер гідність людини, як розширився її духовний світ, як далеко за собою залишила вона печальних своїх предків, що жили сто років тому. Усе це свідчить про те, що народний геній не вмирає, хоч як би мучителі терзали його, хоч як би хитруни намагалися використати його по-своєму.

Усе це, разом узятє, свідчить про те, який могутній і неповторний Пушкін і яку всесвітню битву може виграти мистецтво поезії, якщо вона несе в собі правду, що очищає світ. А страшнуватий був цей світ, коли у ньому з'явився Пушкін. Не йдучи на жодні угоди з совістю, він подвигом усього життя служив своєму мистецтву.

В юності Пушкіну здавалося, що варто лише закликати — і негайно піднімуться люди, щоб розбити свої кайдани. Широко розкритими очима оглядав він світ. Та ніяке багатство переживань, пристрастей, захоплень, ніяке багатство природи не могли витіснити зі свідомості того, що він «сіяч свободи одинокий... вийшов рано, до зорі».

Росія задихалась у важкому нічному безглузді. Господарем життя вважала себе дворянська чернь. Вона могла охоче зізнаватися:

Ми малодушні, ми огидні,
Ми злі, відступні, ми безстидні,

Холодні серцем ми скопці,
Раби, обмовники, сліпці,

(Перекл. М. Терещенка)

та владою своєю не хотіла поступатися нікому. Для неї існування поета було явищем цілком антиморальним і антидержавним, не виправданим табелем про ранги. Йй здавалося, що ті, хто пише вірші, схожі на блазнів, що їм можна погрожувати палицею й навіть бити їх мало не до смерті, як Волинський бив Тредіаковського. Якщо вони служили й мали чини, вірші виправдовувались як додаток до служби або як частина її. Державін був губернатором і ловив Пугачова, Батюшков брав участь у поході проти Наполеона, Жуковський був у складі придворного штату. Існування незалежного поета було незрозумілим і небезпечним, тим більше такого поета, який з'являється як провісник майбутнього, навіть найвіддаленішого, з такою незмірною енергією, що, здається, її вистачить, щоб охопити все людське суспільство і все життя світу. Ніщо не може сховатися від його зору, і він ніби й не робить особливих зусиль для найглибших проповідей, найдивовижніших зіставлень.

Ніхто, крім Пушкіна, не мав у нас такої здатності.

Він мав ще одну якість. Він перший сказав усією глибиною вірша — людина прекрасна, він перший сказав — людина добра, він перший сказав — людина повинна радіти життю.

А яке влаштували йому життя? Він жив бродяжно, поспішно, бездомно, в дорозі, на вигнанні. І тільки вірш уміщував усе: і ненависні й милі імена, і злість, і спогади про кохання, і розповідь про давнину, береги південного моря, сніги півночі, російський скрипучий віз, пувівці, мовчання скель над шаленством вируючої гірської річки, битви й жіночі лукаві уста, все безглуздя і всю гармонію буття. Отак він писав ці вірші великої кочівлі.

У степу, у бессарабській корчмі, на березі Арагви, в глухому сільці, на безкінечних російських дорогах, в гомінких столицях. Ніщо не сховалося від вірша. Так народилися ці поеми й вірші такої бездоганності й чистоти, що не відразу впадають в око їхні небачені достоїнності.

Писати як жити, дихати в обличчя повній загрози невідомості, відчувати, що на вугіль перегорає серце, задихаючись від передчуття, від передбачення долі народної, од відчуття панування свого над марнославством, звичками та звичаями, від необхідності й можливості говорити одному за всю Росію, за весь усесвіт.

І знову з'являється та впевненість, з якою він може відповісти на питання:

Як кинуть світ заблагось вам,
І муз, і вередливу моду,
Що лишите собі?

— Свободу, —

(Перекл. М. Терещенка)

знову відповідає він.

Воно не умовне, таємниці часу — для нього розгорнута книжка, і в ній є особливі знаки, непомітні іншим. Там, у хаосі державних доль, рухаються титани. Петра Першого знаходить він у людській подобі будівника, який своєю рукою перетворює Росію, там же він знаходить його вже «Мідним вершником» державності, що змушує помирати людське серце під бронзовим копитом неминучості. Там бачить він Наполеона, який, «мов бурі шум», промчав над світом, щоб, можливо, у загибелі своїй вказати російському народові його чудовий жереб.

Там побачив він менших героїв, тих, у кому була частка його розуму, його хвилювань, його терзань, і вони здалися йому на цій перевірці пародією і мрією. Але

вони володіли силою чудесного жереба. Про них пізніше сказав інший поет, як і про їхніх нащадків:

Нам судились лиш наміри добрі,
Та здійснять не судилося їх!

(Перекл. Ю. Петренка)

Галереєю тіней вони зникнуть, він залишиться. Він бачить усю глупоту й усю мудрість. Йому дивно часом від усевідання. Він ладен тоді сказати, як Фауст: «Мені нудно, бісе!» Та у нього є те, чого не мав жоден письменник ні до, ні після нього, те, що назвав Чернишевський моральним здоров'ям.

Це моральне здоров'я дає його мистецтву рівновагу пізнання і рівновагу пристрасті.

Як жити в такому світі, не намагаючись повалиги його? Уже нічим дихати:

Люди всюди й скрізь у нас —
Тиран, чи зрадник, чи невільник.

(Перекл. Т. Масенка)

Та є ще у цім світі Квіроги — іспанські лицарі відвертого бою з насильством. Є й Іпсіланті, які віддають перевагу смерті перед рабським животінням.

Є друзі поета, які вирішили розтопити власною кров'ю полюс крижаної імперії 14 грудня. Але чума деспотизму продовжує брати жертви, і всі вони, близькі чи далекі, загинули. Їх можна згадати, як у «Бенкеті під час чуми», згадуючи той рік, «у який загинуло стільки мужніх, добрих і прекрасних людей».

Та майбутнє за ними і за ним. У це майбутнє можна сказати те, чим повниться серце й розум:

У глибині сибірських руд
Плекайте гордовитий спокій,
Не згине ваш скорботний труд
І напрям думання високий.

Злигодень віддана сестра,
Надія в підземеллі темнім
Постане в захваті буремнім,
Настане бажана пора...

(Перекл. Л. Первомайського)

Як на це відповідали декабристи вустами свого поета?

Мечі ми зробим з ланцюгів,
Запалим полум'я свободи,
І з нею підем на царів,
І радісно зітхнуть народи.

(Перекл. Ю. Петренка)

Він передбачав наш вік у цій далечі, нас, які збудили бадьорість і радість у колишній тюрмі народів, нас, які несуть бадьорість і радість усьому людству. «Тільки революційна голова, подібна до М. Орлова і Пестеля, може любити Росію так, як тільки письменник може любити її мову. Все треба творити у цій Росії і в цій російській мові».

І реалізм його звідси — «чи повинні форми й обряди поневолити літературну совість». Не треба затемнювати образ і затуманювати думку, що шукає короткого, зрозумілого народного виразу. Чи не є це сама природність? Щоб життя стало невіддільним від життя вірша, щоб навіть домисел став таким життєвим, що і про нього можна було б сказати: «Над домислом сльозою обілюсь». «Наші письменники розучуються, а я вчусь», — каже він. Та хто ж він сам у цю пору? В суперечливості живого характеру, у примхливій спадковості умовних традицій, у розпалі журнальних сварок ми знаємо кількох Пушкіних, але найголовніший той єдиний поет, який є уселюдським і народним водночас. Це те, що говорить серце: я росіянин, який б'ється за свободу Іспанії, тобто я й Квірога, я росіянин, та я за повсталих греків, я

росіянин — і всі народи мені брати, з якими я буду скрутною хвилини, бо кордони, які розділяють людські племена, оманливі. Отак до нього ніхто із поетів не казав.

Ніхто із російських поетів не відводив стільки строф, як сказали б ми тепер, національній та інтернаціональній тематиці. Він писав про грузинів, башкирів, українців, татар, поляків, іспанців, євреїв, німців, англійців, калмиків, тунгусів, індіанців, американців, шведів, циган, черкесів, турків, молдаван.

Із якого джерела брав він снагу, коли люди його класу жили вже втому? Це джерело назване ним, і це джерело справді невичерпної сили: це — великий народ російський.

Любов поета й народу взаємна. Народ на своїх безкраїх полях, народ, який серед горя й злиднів носив постійно мрію про прийдешнє царство щастя, народ, який не виходив із каторги трудової, мав душу борця і богатиря, невтомного трудівника. Мало хто в цей час поставився до нього як до друга, зате багато хто відвернувся від нього і його страждань, не вірячи у нього, не розуміючи його, соромлячись його.

Пушкін любив народ відданою й розумною любов'ю. Народ не можна було до кінця задурманити ні порохом царських битв, ні попівським ладаном. Він не був дурнем, цей народ. Прикидався він іноді балдою в мудрості своїй, щоб ще раз підкреслити, що ніякий чорт його не ошукає, що коли у попа він тимчасово служить, то це не перешкодить йому йти за Разіним і за Пугачовим. Він крушив іноземців, які шукали можливості поневолити його подвійно. Він гнав поляків і двадцятимовну армію, він сам склав легенди, і билини, і казки, і пісні про свої труди та подвиги. Вони зігрівали Пушкіна з дитинства. І Степана Разіна, і Пугачова вивів він на страх самодержавству. Показав смутні часи, і грозу народу, і його

мовчання, і диво його казок, і чари його пісні. І тепер вільний народ зустрічається зі своїм безсмертним сином. Не кожного століття народжуються такі велетні, роботу яких оком не осягнеш.

У розквіті своїх сил і перемог народить російський народ нового генія, уже по-іншому невичерпного і по-іншому багатогранного. І якщо він, Пушкін, трудився над викорененням із словесності російської всього штучного, всього запозиченого рабськи, темного, неохайного, якщо він починає першим історію нової російської літератури у всіх її жанрах, то поряд зі зникаючим вищуканим і сліпим пасербом життя — Онегіним, який,

Доживши марно, без трудів
До двадцяти шести років...
Не знав, де діти решту сил... —
(Перекл. М. Рильського)

з'являється новий герой. Цей новий герой

Мина вельможних і не тужить
Ні по схороненій рідні,
Ні по забутій давнині...
...трудом тяжким
Йому судилось добувати
І незалежну долю, й честь...
(Перекл. М. Рильського)

А в «Повістях Белкіна», в «Пугачові», в «Дубровському» вже заговорила велика сила простих людей. Розвиток народу затримати не можна. Нехай його гноблять, але уже пізно: на терені розуму не можна нам відступати.

Будуть нові Ломоносови, будуть нові Кулібіни. І печальні і веселі вірші протинаються вічним потоком світла. І якщо ви засумніваєтесь у цьому потоці, якщо вам здається, що він вичерпується, що ця воля до життя не

протинаяє всього поетичного організму, прочитайте знову старі рядки, щоб відчути молодість вірша:

Ні, є в мені життєва сила,
Я хочу жить, я жить люблю.
Душа не зовсім спелеліла,
Згубивши молодість свою.

(Перекл. Є. Нарубіної)

Тепло, що випромінюють вірші Пушкіна, для нас — людей радянської епохи — народжує переклик рідних голосів поета і читача, знайденого за іншого часу, в іншій, недосяжній уже поетові країні, де був би він щасливий, якби доля дала йому змогу самому вибрати час свого народження. Щоправда, і тоді країна, за ім'ям столиці своєї Горюхіним названа, бачила, як височіє над нею сонячний добрий геній, і співчувала йому, і серце країни й серце поета бились однією любов'ю і однією ненавистю.

Настав день, і сніг під чорною сосною «на березі пустельних хвиль» зачервопився «поета праведною кров'ю».

Як нічні звірі, накинулись на нього вороги, щоб утаїти від народу навіть його могилу, але над нею стояло золоте негаснуче сяйво його віршів, і цієї заграви над Росією вистачило на сто літ і ще вистачить.

Змінювалися люди і часи. Народ вів боротьбу не на життя, а на смерть, але і в цій боротьбі народ не віддавав поета нікому, він повністю зберіг його для нових поколінь.

Від великого нашого Володимира Ілліча Леніна до червоноармійців, які розбили Юденича і відновили бойовими своїми руками будиночок лагідної няні поета — Орини Родіонівни, — увесь народ пам'ятає поета.

Нема більше на світі країни, що «Горюхіним називається». Ми, люди радянської епохи, живемо в чудовій

сім'ї вільних народів, яку склав непорушний — надія
всього передового людства — Радянський Союз.

І наша єдина у світі добра для людини держава сьогодні зустрічається з добрототою генія так по-дружньому ще й тому, що він передчував нас у віршах своїх, нашу справу по звільненню землі від людського сміття, передбачав і жертви йому приносив усім подвигом свого недовгого життя.

Ми проголошуємо світові нове і єдине начало справедливості. Це ж начало жило в його серці поета і громадянина.

Пушкінські вірші доходили крізь морок реакції до людей міст і сіл, до людей заслань і рудників, вони проникали в каторжні нори,— вони лежать сьогодні на нашому столі, залитому сліпучим сонцем радянських просторів!

Фінн і тунгус читають їх і перекладають. Калмичка, про яку поет писав:

Ти не лопочеш по-французьки,
Стан шовком не стискаєш свій...

(Перекл. М. Терещенка)

ходить у шовкових панчохах та шовкових платтях, читає по-французьки і танцює на балах, і, коли вона стоїть на крилі літака, щоб стрибнути з парашутом, озираючи вільним оком широку свою Вітчизну, вона може повторити слова поета:

Ні, є в мені життєва сила,
Я хочу жить, я жить люблю...

Ми хочемо повноти й радості життя. Ми нічого не боїмося в житті. Ніякі труднощі нас не лякають. Нехай же з нами буде постійним супутником Пушкін, не той, що стоїть у бронзі пам'ятника, не той академічний, у тозі

приміток і коментарів, а веселий, добрий і мудрий, який із свого далекого часу сказав слова привітання людям сьогодення:

Здрастуй, плем'я
І юне, й незнайоме!..
(Перекл. *О. Юценка*)

І коли настане в майбутньому такий день, що всі народи принесуть на бенкет дружби радісні імена своїх геніальних поетів і письменників, ми згадаємо тебе, Пушкін, першим на всесвітньому нашому святі!

1937

СЛОВО ПРО ОВАНЕСА ТУМАНЯНА

Внесок древнього вірменського народу до спільної скарбниці людства великий, як велика його культура й досягнення багатой літератури за віки існування вірменського народу.

Народ Вірменії в особі Ованеса Туманяна показав нам найвищий прояв своїх творчих можливостей. Жодний з поетів попереднього покоління не мав такого поетичного таланту, такої творчої уяви, такого дару проникнення в духовну силу народу, в його життя й долю.

Він з'явився на зламі епох, і яких епох! Він може бути названий нашим сучасником, і в той же час він бачив картини народного життя майже у варварські часи з їхніми жахами й темрявою й дожив до перемоги народу, до днів Великої Жовтневої соціалістичної революції, яку він щиро вітав.

Він з'явився у вирішальні моменти народної долі, як заповіт найкращих поетів минулого, як поєднання всіх найкращих рис національного характеру; він зумів так проникливо розповісти про те, хто такі вірмени, яка велич у минулому була їхньою гордістю, якою титанічною працею створили вони в кам'яних ущелинах свою квітучу батьківщину.

Він писав як полум'яний літописець, який зобов'язаний зберегти, врятувати від загибучого чарівне народне слово, його багатогранне звучання, ліричний голос його пісень, суворі легенди, казки, його віковичну мудрість, його звичаї й звички, все, що народжувалось віками, складало життя народу.

Народ безсмертний, і навіть коли б вороги перемогли свого часу в Сардарабадській битві й зруйнували Єреван і до безлічі жертв додалися нові жертви, — все одно вірменський народ зрештою переміг би і в поезії великого Ованеса Туманяна зостався б жити дух свободи й безсмертя народу.

Ованес Туманян був голосом, совістю, духовною силою свого народу, тому любов до нього була винятково особлива за силою почуттів.

Нинішні поети всіх народів Радянського Союзу шанують величний образ поета, входять з любов'ю й захопленням у світ його поезії, де, мов сяючі вершини, височать його вірші, його ліричні поеми, й серед них незрівнянна «Ануш», у світ його казок, де все дихає мудрістю, неповторними барвами народної образності, в древній епос, названий «Давидом Сасунським».

Його вірші й поеми народні й прекрасні глибиною почуття, силою думки, великою любов'ю до людини, простого трудівника, що має цілковите право бути щасливим за свою працю на рідній землі. Це поетичне життя, присвячене долі народу, закликає й сьогоднішніх

поетів, навчаючи служіння заповітам найвищої поезії, показуючи їм шлях до зображення найвищої правди, до зображення майбутнього, без забуття великого історичного шляху, який пройшов рідний народ.

У творчості Ованеса Туманяна закладені основи того, заради чого й до нього боролися найкращі уми людства. Він усією своєю творчістю обґрунтовував і захищав право людини на свободу, життя, вільну працю й щастя. Ці великі ідеали стояли перед його духовним зором у найтемніші часи, коли людина його землі була кинута в найжорстокіші страждання, в безнадійні, здавалось би, пастки, задушена забобонами, гнітом життя, темрявою невігластва. Та світло нового палало поколінням із книг Ованеса Туманяна. У цьому плані він найяскравіший, найширший захисник людської свободи. Він — поетичний супутник усіх, і літнього і школяра, що, починаючи свій учнівський шлях, вступає в казковий світ, створений Туманяном, і поет буде супроводжувати його всю молодість і все життя, як вірний супутник, добрий друг, мудрий наставник. Кожен радянський поет повинен хоч раз у житті побувати у Вірменії. Там чекають на нього відкриття й дива, що залишать добрий слід у його творчості.

Я особисто вперше пережив це незвичайне відчуття в 1924 році. Суворі краса країни, її яскраві барви, її працелюбні майстри, прості селяни, що трудилися на скелях і в гірських долинах, — все було сповнене незабутніх вражень. Одного разу в гірському поселенні ми гуляли по вулицях, насолоджуючись тишею місячної ночі. Говорили про веселе, сміялися, жартували. Раптом один з вірменських друзів сказав: подивіться й скажіть, на що схоже вірменське село?

Я стояв і озирався. Навколо були чорні і білі стіни, освітлені місячним світлом. Жодного вогника. Глухі стіни

й старі покручені дерева, непорушно залякли, ніби вони стримують біль.

Я сказав, що, звичайно, це миттєве враження, та село чимось нагадує укріплення, фортецю. «Правильно, — вигукнув мій вірменський друг, — коли б ви подивилися ще більше, то сказали б, що воно схоже на кладовище. Те й те порівняння справедливе. А чому, дорогий? Тому, що вірменська людина жила в постійному чеканні небезпеки. Подивися, будь ласка, сюди! Ти бачиш цей місячний обрій, гору, а що за нею?»

А коли звідти зараз прибіжить пастух, скажімо, волаючи: «Вороги йдуть! Башибузуки йдуть!» Що робити? Дім — фортеця, захищатись до останнього... Й так було віками! Та більше не буде. Й таких сіл не буде у Вірменії. Прийшла Радянська влада! Кінець вандалізму, кінець різні. Тепер дружба народів...»

Так було в 1924 році. У Єревані на бульварі іще сиділи втікачі з другої Вірменії. Вірменії жаху. Туманян був свідком варварського знищення людей. Його син загинув у бою. Як важко було жити Ованесу Туманяну, коли трагедія була присутня в житті, загрожувала цілковитим знищенням його рідного народу. Треба було мати мужність усіма силами боротися супроти відчаю, супроти найчорніших думок і справ, що чинилися навколо. І він боровся.

Він надихав своїми творами всіх справжніх патріотів, робив усе, щоб допомогти жертвам у такі тяжкі часи, про які згадував пізніше. Максим Горький, під час свого відвідання Вірменії, з обуренням говорив, між іншим, про те, що всі ці масові вбивства вірмен відбувалися при байдужому мовчанні «культурної» Європи.

Опорою багатогранного таланту Ованеса Туманяна була багатюща спадщина вірменського народу — його легенди, казки, пісні, прислів'я, приказки. Народжені

в давні часи, вони ввійшли до живої мови, до побуту народу. Вони нагадували про нелегку долю вірменської жінки-селянки, про безвихідне життя бідних селян. Одночасно з легендарних часів з'являлися благородні витязі, які не шкодували життя в бою за свободу.

Він вірив у те, що й зараз з'являться вони з глибини народних мас, і вони з'являлись. Він вірив у перемогу народу й у те, що в майбутньому з'являться нові співці народного життя. Він так і говорив: «З'явиться нова література, що виведе вірмен з духовного полону, буде говорити з ними про красу й велич життя, покаже нову, самостійну й могутню душу вірменського племені. Прийдуть і нові письменники, чії серця побачать вільний, бадьорий народ, зміцніють від його чистого, живого подиху, гучно й радісно зазвучать їхні голоси перед усім світом. В їхніх словах не буде більше гіркоти, в їхніх піснях — ворожнечі».

Ованес Туманян завжди ставився з великою любов'ю й щирою дружбою до класичної російської літератури. Він завжди визнавав, що важко назвати вірменського письменника, який так чи інакше не зазнав би цього благодячого впливу.

Він казав Брюсову: «З любов'ю й благословенням ми шануємо великих геніїв російського народу — Пушкіна, Лермонтова, Толстого, Достоевського, Гоголя, Тургенева».

Особливо любимого ним Лермонтова він назвав великим прийомним сином «нашої спільної матері — Кавказу, що мріяв іще з дитинства про кавказьке небо і про сині гори його».

Російські поети — сучасники Туманяна — ставилися до його поезії з глибокою увагою. Так, Валерій Брюсов, що вивчив його твори, у спеціально присвяченому йому вірші писав:

...Хай плата долі справедливої
У роках буде і віках!
Створив нове сузір'я лірою
Ти на вірменських небесах.

Зірки, малі й великі, світові
Нехай проміняться з пільми.
Дивуючись твоєму світлові,
Далекі сфери бачим ми...¹

Бальмонт у своєму вірші, присвяченому Туманянові, казав: «Живи, пресвітлий Туманяне!»

Віра Інбер писала:

У поетичнім спискові імен,
Що ти навів, Вірменіє, дала нам,
Імення Ованеса Туманяна
Одним із перших ми назвем.

Сергій Городецький свій вірш «Вірменії» присвятив Туманяну. Поет Кулебякін у сонеті-акровірші, в останніх рядках, говорив: «Ні, не погасне сонце Айастану! Ясніе даль: ти бачиш, Ованес?! Не замовкай: нам треба Туманяна!»

Туманян був дуже потрібен і російській поезії. Він зробив величезну справу, коли допомагав такому відповідальному перекладачеві й організаторові перекладів древньої й нової вірменської поезії, яким був Валерій Брюсов. Блискучий період роботи його над створенням книжки перекладів «Вірменська поезія від найдавніших часів до наших днів» назавжди залишиться пам'ятником дружби поетів, дружби двох поезій. В. Брюсов, О. Блок, Вяч. Іванов, С. Шервинський та багато інших поетів уперше створили велику книжку високомайстерних перекладів, збагативши російську поезію поетичними скарбами Вірменії.

---

¹ У цій і наступній статті переклад В. Забаштанського.

У цій антології були такі твори Туманяна, як «Ануш» у перекладі Вяч. Іванова, лірика в перекладі Брюсова, «Голубиний скит» і «Серце діви» в перекладі Вяч. Іванова.

Пізніше буде видано дев'ять збірників вибраних творів Ованеса Туманяна в російських перекладах. Я не кажу про видання, зв'язані з його сторічним ювілеєм. В 1940 році вийшло нове видання антології за редакцією С. С. Арутюняна, В. Я. Кирпотіна, в якому я брав посильну участь.

І в цьому виданні вже були переклади «Нарвани», «Сако Лорійського» й новий переклад «Ануш», зроблений В. Державіним, а також чимало ліричних поезій та чотиривіршів.

Так зміцнювалися дружні зв'язки, які сьогодні, як ніколи, міцні, завдяки дружбі нових поетичних поколінь на славу великого Ованеса Туманяна.

Живучи в сфері національного розбрату, який був потрібен придержатій владі для того, щоб зштовхувати племена і народи й мати з цього свою користь, Ованес Туманян всією силою свого розуму й серця повставав проти цього розбрату й стояв за велику справу дружби народів.

У вірші «Поетам Грузії» він писав:

Кавказе, ліри хай дзвенять,
І хай твої сини
На мовах всіх бенкет справлять
Зійдуться з вишини.

На цьому багатомовному бенкеті він міг бути з такими старими друзями, поетами-сучасниками, як Ілля Чавчавадзе, Аліакпер Сабір і Коста Хетагуров.

Для Ованеса Туманяна не було глибшого горя, коли брат загрожував братові чи вступав з ним у тяжку сварку. І мав рацію грузинський поет Тіціан Табідзе,

який гаряче любив Туманяна й добре його знав і який у вірші, присвяченому Туманянові, писав про нинішній час, коли народи Кавказу в єдності живуть, і завершував вірш, звертаючись до великого поета:

Цеп щирої дружби нової мети
Не з'їсть іржа часу довіку.
Незримий господар Вірменії ти,
Прийми братне слово привіту.

Улюблений син Вірменії — Ованес Туманян сьогодні виходить нам назустріч із розкішних Лорійських тіснин, де все по-новому, по-іншому, ніж було в маленькому поселенні Дсех, де минали дитинство та юність великого поета.

Був у житті він скромною людиною, та проходив по вулицях з високо піднятою головою. Він мав на це право. Він був людиною, яка добре розуміла сучасну йому дійсність, навіть з її новою міською культурою, та залишався людиною старої народної душі, що все пам'ятала й вірила в добре призначення людини, незважаючи на жахи минулого.

Він глибоко вірив у те, що наближаються революційні часи, які, несучи нове російському народові, неодмінно відіб'ються з усією силою на долі вірменського народу.

«Прекрасним дивом» для всіх, говорив Єгіше Чаренц, були для нас світлі й прозорі пісні Туманяна.

І коли прийшла Жовтнева революція у Вірменію, з грудей Туманяна вирвався крик радості, бо з її приходом закінчилося багатостраждальне життя вірменського народу, починалося те перетворення життя людини, яке увінчало перемогою розуму все трудне й довге життя поета, що страждав за свій народ довгі роки.

В 1920 році, році встановлення Радянської влади у Вірменії, він писав: «Нарешті ми врятовані руками

нової, вільної Росії... Майте на увазі, що сьогоднішні події не випадкові. Такий прямий хід історії; наше майбутнє, як я завжди і твердив, та й ви це знаєте, зв'язане з Росією...»

І він доклав немало сил у справу будівництва нової культури в рідній країні. Він був головою Комітету допомоги голодуючому народові після першої світової війни, він опікувався сиротами, брав участь в організації Товариства вірменських художників, допомагав молодим письменникам, багато писав з літературно-критичних та суспільних питань. Він бачив перші паростки національної культури, і він був щасливий.

Сьогодні немає тієї старої, пригніченої Вірменії, яка оточувала великого поета протягом його життя. Немає злиденних сіл, темряви народної, є Вірменія, яка на кожному кроці дивує вперше прибулого мандрівника високою культурою, досягненнями в праці, красою природи й древніми пам'ятниками, що шанобливо оберігаються, і поезією, відомою всьому світові.

1969

АВЕТІК ІСААҚЯН

1

Неповторна краса Гегамських верховин. Унизу, видно весь, лежить зелений, як смарагд, вправлений у кам'яний щит, могутній Севан. Звідти видно, як по боках, розколюючись ущелинами, йдуть на північ і північний захід простори Вірменського нагір'я, сизі, димчасті, блакитно-сірі, фіолетові злами скель... Тіні біжать по їхніх

схилах, але це не тіні, це гаї збігають до струмків і річок, світлий і пінистий слід яких видно на темному камінні. Це світлі струмені збігають туди, де стоять села й колгоспи нової Вірменії. Там, унизу,— людські голоси, там блукають череди, чути гул машин, усе багатогранне звучання життя. Тут, у безгомінні висоти, лише око охоплює ці позбавлені звуку простори, над якими ширяють яструби, й коли оглянутися на південь, то над усім розламом скель і гордою самотністю вершин ви побачите в туманах, що піднімаються, як дим од величезного багаття, патріарха гір — Арарат — велетенський, який піднімає з титанічною силою в центр неба свою баню, сиву, загорнуту в туман, як у саван...

Ви спускаєтеся з Гегамських верховин в ущелину Гарні, з великою безгоміння висот ви входите в галасливий світ Єревана, але те відчуття, що народилося там, на гірських висотах, живе й тут у вас, і ви хочете відповіді на питання, чи є така пісня про Вірменію, яка все те відчуте й пережите вами передає з такою поетичною силою, що підкорює людське серце раз і назавжди.

І ви отримуєте відповідь. Так, є така пісня про Вірменію, й вона народжена чудовим поетом Вірменії. Уся творчість Аветіка Ісаакяна — така пісня про минуле, сучасне й майбутнє Вірменії.

2

У спокої, в якійсь упевненій неквапливості рухів, у манері говорити, в глибокому погляді уважних, ледь примружених очей є в Ісаакяна щось від народного образу мудреця, справедливого й душевного, суворого й вимогливого. Кров предків-селян тече в його жилах, у дитинстві він бігав по гарячій, заповищеній землі, вмивався в струмку, жив серед народу, сонце, місяць і зорі

прийшли до нього не з підручника астрономії, а з народних казок і теж розмовляли з ним народною мовою, задумано й мудро.

Це народне начало залишилося в ньому на все життя. Будучи зрілим майстром, згадував він своє довге життя і з задоволенням міг відзначити, що не захоплювався легкими спокусами поетичних новацій, не дав розпуститися у своїй творчості квітам декадентства, ніякі західні експерименти й вимоги моди не звели його все ж з тієї прекрасної дороги, де поет залишається з народом, зі стихією рідної мови, які б простори не відокремлювали його від землі його юності, де прозвучали перші рядки його віршів. Окремі твори, забарвлені песимізмом і безвихіддю, не були характерними для його творчості в цілому.

А творчість його говорила про велику любов до рідної землі, до людини, знедоленої, змученої в минулому, в світі зла й пригноблення. Зі шкільної парти народилося в ньому це глибоке почуття патріотизму, що заповнило його думи і мрії. Поряд зі світом книжок, де його друзями були такі видатні наставники, як Абовян, ентузіаст-просвітитель, і Налбандян, патріот і демократ, — волелюбці й шукачі народного щастя, жив світ, переповнений насильством і несправедливістю, де людина шукала правди й не знаходила її, де загубилося на карті величезної Російської імперії маленьке село Олександропольського повіту, нікому не цікаве своїм важким, печальним і безрадісним життям. Пил, який піднімався від стад, що проходили, покривав його з головою. Спека випалювала його сади, сніг покривав його вулиці наприкінці дев'ятнадцятого віку так само, як і в кінці вісімнадцятого.

Мало що змінювалося, — мінялося начальство, чергувалися врожайні роки з неурожайними, все так само,

важко ступаючи, проходили, сопучи, чорні буйволи по вуличках, сміялися хлопчакки зі своїх нехитрих пустощів, по неділях усі йшли сім'ями до церкви, потім веселилися на весіллях і хрестинах; недалеко був ворожий кордон з принишколю загрозою погромів, башибузуками, турецькою фескою. Іще в дитинстві чув хлопчик розповіді про російсько-турецьку війну, про звірячі насильства, про життя вірмен там, за рікою Араксом у далекому Вані...

Але рідна земля була прекрасною. Чи хрускотіла вона під ногою в зимовий сонячний полудень, чи м'яко темніла, ласкаючи голу п'ятку, травневого ранку, вона була завжди різна, як барви по схилах Алагязу. І те, що співали в полі й удома, співали то тихо й задушевно, то весело й задьористо, то довгим, хапаючим за серце тужним, як стогін, голосом, вбирав живий, допитливий хлопчик з широко розкритими на світ очима...

У міру того, як пізнавав маленький Аветік усю багатотраждальну історію рідного народу, зростала його любов до цієї суворої, дивної землі, яка живить поетичну душу багатющими спогадами й робить людину дужою й цільною.

Наспівви Алагязу, такі народні, щирі, викінчені, жили в його душі з перших днів. Коли б його дитинство минуло далеко від рідної Вірменії, інші враження могли б заступити те, що було перед його юним зором з дитячих днів.

3

«Я без сліз не можу згадати ім'я Лермонтова, — казав Ісаакян, — людини, яка двадцять п'ять років стала світовим поетом...» Захоплення перед величними творами поетів полонило його, як високий пожар душі. Його

першими вчителями й повинні були бути поети з ширкою, проникливою ліричною силою, з могутніми творами, що залишили глибокий слід у світовій літературі. Вони були схожі на сильні річки, які прорили собі неповторні ущелини серед похмурих скель, річки, шалений голос яких, мов буря, пролітав у тіснині світу.

Це були Пушкін і Лермонтов, Гете і Байрон. Це були голоси вірменських великих поетів, голоси народних співців.

Поряд з початкуючим поетом стояли такі майстри вірша, як Туманян та Іоаннісян, які з любов'ю стежили за його зростанням.

Потім усе ширше й ширше розгортався світ книжок, де жили твори російської та європейської літератур, де жили явища Сходу й Заходу, де історія доповнювалася філософією, а мистецтво — наукою.

Потім настали роки подорожей по Європі. У 1883 році Ісаакян виїздить за кордон для продовження своєї освіти. Новий світ відчуттів збагачував жадібну до вражень поетичну натуру. Як строкатий калейдоскоп, миготіли пейзажі та люди, міста та річки, скарбниці музеїв, «святе каміння» Європи.

Та, спостерігаючи всю різноманітність цього європейського життя, безперервно навчаючись, записуючи враження, роздумуючи над долями народів, постійно повертався він думками до рідної країни. Її злигодні, її турботи не могли заступити наймальовничіші чужоземні краєвиди, найцікавіші закордонні враження.

Приїжджаючи до Вірменії, він забував бачене за кордоном, як забуває людина, повернувшись у сім'ю, час, проведений у гостях.

Від усієї Європи залишились у пам'яті серця її великі уми, письменники й поети, які стали супутниками поетичного шляху. Демократичний характер його віршів

вимагає втручання у життя, голос поета повинен був дзвеніти, як закличний дзвін.

Я мрією прагну у душу юрби —
Палить її піснею, словом карать.
І плакати, і в полум'ї серця згорати...

Під час перебування в Одесі в 1889 році він побачив картини робітничого руху; його пам'ять зберігала спогади про селянські заворушення у Вірменії, про бакинських революційних робітників.

На базарі в Одесі обшарпаний жебрак, простягаючи руку за подаянням, сказав йому: «Допоможіть, ради Горького!»

Це звернення вразило поета. Чому він говорить не як всі жебраки: «Допоможіть, ради бога»? «Хто такий Горький? Що це за новий святий?» — запитав він. «Це перша людина, яка пише про нас, бідняків, правду», — відповів жебрак.

Ісаакян знайшов книжки Горького й прочитав їх. Цілий світ відкрився йому в творах великого правдолюбця, пристрасного захисника Людини.

Перша збірка віршів Ісаакяна «Пісні і рани» виразно показала, на що здатна вірменська поезія. Це був протест, полум'яний і глибокий, проти потворного життя, реакційної темряви, це був голос чистий і проникливий, що переконував, і закликав, і звучав вище, ніж голоси багатьох поетів, які замкнулися в кабінетних роздумах і стояли на шляху символізму, відвернулися од життя народу та його боротьби.

Далеко за межі Вірменії проник цей голос і викликав найшвидший відгук.

Сила віршів, що входили до цієї збірки, й тих, що йшли за нею, показала, що Ісаакян — поет широчезного звучання.

Олександр Блок в 1916 році сказав про Ісаакяна: «Поет Ісаакян першокласний. Може, такого свіжого і безпосереднього таланту тепер в усій Європі нема».

Цих два визначальних епітети «свіжий» і «безпосередній» — були дуже правильно названі. Свіжістю безпосереднього сприйняття життя дихали вірші Ісаакяна.

Навіть печаль його світла, як сказав би Пушкін, світ його поетичних картин осяяний сонцем.

Він оспівує людину, жаліючи її й захоплюючись нею. Він оспівує любов, і пісня його звучить, як пісня «того співця любові, кого любов спалила».

Він усе частіше звертається до скарбниці народних мотивів і пісень.

«Пісні Алагязу» й «Пісні ашуга» — це голос вірменського народу, чистий і лункий, як гірський потік. У них перегукуються солов'їні й людські голоси, в них говорять поля й весняні гаї, в них живуть жар землі й вітерець нагір'їв, у них розлуки й зустрічі, в них голос юної Заро, й у них залетів навіть голос із далекої Болгарії — вільний переклад вірша Христо Ботева «Смерть гайдука»:

У зеленій долині Саліо лежить
І вмирає від рани гайдук.
Рапа — ніби червона троянда горить,
Випадає рушниця із рук.
...Сниться нива — колосся на вітрі дзвенять,
Сниться помах дзвінкої коси;
Мирно сіно дівчата гребуть, і звучать
Все про нього дзвінки голоси...

Тут маємо майстра викінченого малюнка, мініатюриста ліричного начерку, який уміє небагатьма словами виразити те таємниче, на перший погляд, дуже просте, що ми знаходимо й у ліричних перлинах російської поезії.

Алагяз! Сяюча снігами верховина з чашею озера, його голубий блиск відбивається на навколишніх скелях.

Ісаакянівські «Пісні Алагязу» виблискують, як це глибоке озеро, що мовби відсвічує небеса.

Образ ліричної героїні Заро наповнює ці співучі рядки, й недарма вони вважаються гордістю вірменської поезії. Та цей милий образ селянської дівчини не міг би жити таким повним життям, коли б усе навколишнє не було так сповнене природної принади. Тут поет переносить нас у світ повнозвучої краси, де кожен зайвий, випадково виниклий образ був би нестерпний. Ця рівновага почуття й пейзажу могла бути створена лише поетом, який глибоко проник у серце народу.

Сила лірики Ісаакяна в тому, що він найінтимніше своє може зробити загальним, і здається — завжди були ці пісні, ці маленькі вірші, вони жили в народі задовго до поета, й він лише підслухав і записав їх.

Говорячи про ліричні вірші прекрасного поета, було б неправильно не зупинитись іще на одній особливості його лірики. Вона належить до кращих зразків того демократичного напрямку, народного напрямку, який характерний для творчості Ісаакяна.

Лірика Ісаакяна соціально значуща. Вона дає нам ключ до розуміння внутрішнього світу, дає уявлення про той шлях, яким ішов поет, і цей шлях не аляя з екзотичними пейзажами, — це чиста й сильна пісня на просторі рідної землі. Цю пісню співають прості люди, й багато поетів може позаздрити тому, як любить і цінує свого поета вірменський народ.

Десятки його віршів покладені на музику й мають широку популярність.

З юності бачив Аветік Ісаакян, що світ потребує оновлення, що клекотить вулкан революційної боротьби й народ іде за мужніми борцями проти лжі й гніту капіталістичного суспільства.

В 1911 році Ісаакян від'їздить до Константинополя, а потім до Європи. Подальше його життя минає в поневір'яннях далеко від батьківщини.

Шлях поета був складний, часом суперечливий, та близькість до народу, його потреб і сподівань допомогла йому рішуче подолати все те, що було наносним у його творчості, що заводило вбік од правильного розв'язання великих життєвих та ідейних питань.

Шукаючи філософського узагальнення, заперечуючи спокуси капіталістичного світу, вірячи в майбутнє, коли засяє сонце волі, написав він поему «Мгер із Сасуна».

В епічній poemі «Мгер із Сасуна», яку Ісаакян писав між 1919 і 1937 роками, він знайшов розв'язання тому, що мучило його відчаєм і тугою стільки років.

В епілозі він малює сильним пензлем картину пробудження народного титана Мгера, котрий почув клич повсталого світу пригноблених...

Так закінчився шлях через поневір'яння й темряву печальних років. Поет побачив вірменський народ на вершині гори Перемоги — освітленим вранішнім сонцем Жовтневої соціалістичної революції.

І він міг сказати від усього серця, звертаючись до Вірменії:

Тебе новою бачу я і світлою,
З обличчям древнім вічної краси.

Поряд з цією вічною, древньою красою стала виникати краса нових днів, краса вільної Радянської Вірме-

нії, і поет побачив сяючий тисячами вогнів новий Єреван, побачив, як люди з народу стали господарями життя, як розквітли пустелі, пролягли канали й дороги, колгоспи й заводи виростили під руками впевнених, гордих, передових людей Радянської країни. Вірні сини великої партії перетворили Вірменію.

Більше їй не загрожували злидні й руйнування, відійшли в минуле темні роки братовбивчого розбрату, братерство народів прийшло на зміну розпалюваній віками ненависті.

Народ, звільнений від ланцюгів насильства, підняв на небувалу височінь рідний край.

А за декілька років злісний ворог культури й людства удерся в Радянську країну, щоб знищити все, що було здобуте Жовтневою перемогою, удерся, щоб приректи на рабство вільні народи.

Почалася Велика Вітчизняна війна. У цій війні народи Радянського Союзу встали дружною бойовою сім'єю на захист Батьківщини.

Голоси поетів звучали на полях нечуваних битв. Аветік Ісаакян міг із задоволенням бачити, як сини вірменського народу б'ються за Радянську Вітчизну, пам'ятаючи, що ворог прагне поневолити вільні народи нашої країни, готує їм однакову долю.

І він кликав у своїх віршах на подвиг, на розгром ворога. Поет у ті дні написав вірш, присвячений погинулому героєві С. Г. Загіяну:

Ти нашу помсту і наш гнів рукою
Залізною і мужньою узяв,
Здолавши варвара перед собою,
Як щит, супроти ворогів стояв.
Спокійно спочивай, ця слава вічна,
На битву вслід тобі герої мчать,
Цвіте твоя Вірменія велична,
І ружі над тобою все горять.

Над рейхстагом звалося знамено Перемоги. Воїни повернулися до рідних домівок. Почуття нової весни, весни народу, який перемиг, захопило поета з іще більшою силою: він побачив, як продовжуються перервані війною мирні роботи, народжуючи нових героїв соціалістичної праці.

Він знав, що справа його життя та його поезії в надійних руках. Її захистив, закрит в час небезпеки своїми грудами могутній радянський народ...

Він уважно дивився тепер в обличчя воїнів, що повернулися з далеких походів, і серце його радісно билося. Це був красивий, сильний, непереможний народ, народ-творець, народ — будівник нового, соціалістичного суспільства, рятівник світової цивілізації та людства від рабства й загибуні.

6

Коли Аветік Ісаакян іде в Москві по Красній площі і в рожевому світлі темнішають стіни Кремля і ленинський Мавзолей здається суворішим за барвами, ніж удень, він не може не згадати, який довгий шлях він пройшов від маленького хлопчика, народженого в глухому й забутому вірменському селі, до депутата Верховної Ради Вірменської Радянської Соціалістичної Республіки.

Коли він повернувся зі своїх мандрів за кордоном до Радянської Вірменії в 1936 році, він сказав: «Я безповоротно знов прийшов у ту країну, де створюється велична справа в національному і суспільному розумінні».

Він добре знав минуле країни, тепер він побачив її сучасне своїми очима, і це сучасне влило в його серце нові сили...

Вірші Аветіка Ісаакяна, які він щедро і широко віддав людям, допомагають вірменському народові творити нове прекрасне життя. У них говорить вічна молодість країни, вічна молодість природи, яка створила неповторні явища, названі Вірменією.

Аветік Ісаакян став свідком ще й іншого разючого, небувалого явища — він наочно пізнав, побачив, що таке справжня дружба народів. У Радянській країні він побачив поетів, письменників і майстрів усіх мистецтв, які складають дружню, братерську сім'ю, і ці майстри приїжджають у Вірменію з усіх кінців безмежного Радянського Союзу.

І він знає: ця дружба непохитна. Вона може поповнюватися новими братами по духу, новими гостями, прибулими до наших домівок із країн, що ступили на шлях демократичного розвитку.

Поет Аветік Ісаакян входить у соціалістичне суспільство не як супутник, а як будівник, не як співчуваючий, а як активіст, як державний діяч нової, радянської культури, з'єднуючи її нерозривними узами з найглибшою народною творчістю, передаючи поколінням велику майстерність пісень і віршів.

Він, як оспіваний ним Мгер, що довго знемагав у печері, вийшов до світла, пробуджений грозою революції, і побачив народи, що перемогли в цій боротьбі.

1952

ВЕЛИКИЙ РАДЯНСЬКИЙ ПОЕТ

Володимир Маяковський — це ім'я давно стало нашою національною гордістю, нашим народним багатством.

Воно відоме й улюблене від маленького зеленого поселення Багдаді, батьківщини поета, до найдальших околиць Радянського Союзу й далеко за його межами.

Піввіку тому пролунали перші несподівані рядки молодого поета на здивування вражених сучасників. Пішли в історію героїчні роки Жовтня, коли вірші Маяковського були поетичним літописом величезного перевороту, нечуваних перетворень, що відбулися в житті народів нашої Батьківщини.

Минули ще десятиліття. Велика Вітчизняна війна, роки повоєнного будівництва, нове піднесення нашого господарства й культури. Ні величезні події, ні час, ні зміна поколінь, ні зміна смаків не знебарвили, не зменшили сили полум'яних рядків Маяковського, їхнього значення в житті нашого соціалістичного суспільства.

Він був і є передовим глашатаєм нового, який дає світові нове слово — «слово — полководець людської сили». Він ніколи не залишав наших рядів.

Колись Маяковський сказав: «Я людина рішуча, я хочу сам поговорити з потомками, а не чекати, що їм будуть розповідати мої критики в майбутньому...»

І він справді сьогодні з нами, як живий з живими розмовляє!

Ми дивимося тепер на його вірші — «стару, та грізну зброю» — й бачимо весь життєвий шлях поета, весь шлях його творчості.

Маяковський черпав силу свого поетичного слова, як і його попередники, великі представники великої росій-

ської поезії, із одного невичерпного джерела — з прозорих, чудодійних, світлих глибин російської мови. На цьому живлющому ґрунті зростав і міцнів його видатний поетичний таланти, розвивалася нечувана його багатогранність.

Маяковський переможно продовжив у нових формах волелюбні традиції російської передової поезії. Він, глибоко шануючи кращі досягнення класиків, говорив, що «ми будемо тисячі разів учитися цих максимально сумлінних творчих прийомів, які дають безмежне задоволення і правильне формулювання взятої, продиктованої, відчутної думки...»

Сліди цього глибокого ставлення до мистецтва майстрів старих поколінь можна знайти в самій творчості Маяковського, в навіяних ними образах, у перегуку настрою, в інтонації, в окремих вирішеннях віршової теми.

Особливо серед поетів вирізняв він Пушкіна, вважав його першим із перших, присвятив йому чудові вірші.

Володимир Маяковський своєю багаторічною поетичною працею підняв російський вірш на нову сліпучу висоту, незмірно розширив поетичне господарство, відкрив нові широкі шляхи для подальшого розвитку російської радянської поезії.

Його заслуги як першого поета світового пролетаріату, який розповідав світові про пролетарську революцію та першу пролетарську державу, дали йому право говорити для мільйонів людей від імені мільйонів.

Життя поета і його творчість так природно злилися з життям країни, що біографія його розчинилася в його поетичних ділах, політична поезія стала особистою справою, а особиста лірика сміливо поріднилася з так званим громадянським віршем.

За силою свого поетичного новаторства, за сміливістю руйнування поетичних канонів, які тоді існували,

у першому періоді своєї творчості, за величезними завданнями, що стояли перед ним після Жовтня, за його поетичними відкриттями Маяковський не має собі рівного.

Він до краю наситив свій вірш революційним змістом, нечувано оновив поетичну мову й образність.

Його дух винахідництва й новаторства був породжений волею бунтаря, що з самої юності повстав проти темних законів старого світу, яких він не хотів визнавати, не хотів жити за ними. В обличчя гнобителям він кинув узятий з самого серця крик: геть!

«Геть вашу любов», «геть ваше мистецтво», «геть ваш лад», «геть вашу релігію»...

Так народилися бунтарські поеми: «Людина», «Війна і мир», «Хмара в штанях».

Він прославив майбутню, вільну людину, творця, переможця царства темряви, який знищить злиденність, ніч безправ'я, владу багатих, невігластво й лжу.

Люди! —
любимі,
пелюбимі,
знайомі,
лезнайомі,
— плінь плавом юрмище вшир те.
Вона,
свободна,
кричу про кого без втоми,
людина —
прийде вона,
вірте мені,
вірте!

(Перекл. Г. Коваленка)

Так з ранньої юності Маяковський був у боротьбі, в боротьбі з самодержавством, з капіталізмом, з буржуазно-декадентськими поетами, з міщанством, з усіма темними силами, які гнітили життя й людину.

Цілком природно, що, коли прийшов Великий Жовтень, Маяковський вигукнув радісно, від усієї душі: «Моя революція!»

І з того дня й до останньої години свого життя він міг сказати про все ним написане:

...правдою
серце
гуло.
Це з бійцями
було,
чи з краєм моїм,
чи
в моєму
серці
було.

(Перекл. Л. Дмитерка)

Прориваючи поетичною працею «громаддя років», зображаючи неповторні роки громадянської війни, народних лих, славлячи перемогу пролетаріату, початок створення небувалої держави трудящих, Маяковський бачив далеко вперед, він зірко дивився в те яскраве майбуття, куди вела вела народи нашої Батьківщини велика ленінська партія будівників комунізму.

Поетом мені б не бути,
якби
не співав тепер —
про зорі п'ятикутні
в незмірному небі РКП.

(Перекл. М. Терещенка)

Відкриваючи книжки великого майстра, ми входимо у світ його всеосяжної творчості. Зі шкільної парти радянській людині відомі вірші Володимира Маяковського. Вони супроводжують її в житті, в праці, на відпочинку, в походних дорогах, у боях за Батьківщину.

Танкісти— читачі Маяковського — принесли його рядки на своєму танку, який носив його ім'я, в головне фашистське розгромлене лігвище й написали їх на стіні палаючого ще рейхстагу.

Вірші Маяковського живуть усюди, в руках у людей усіх поколінь, кочують у молодіжних бригадах, які будують нові міста чи дороги в тайзі й пустелі, які піднімають цілину чи зводять нові споруди Москви.

Вірші плывуть на кораблях і в небесних глибинах і під водою, під зорями півночі й на гарячому півдні, у полярників і в прикордонників, у геологів і фізиків. Хто не знає «Віршів про радянський паспорт», «Товаришу Нетте...», «Ювілейне», «Єсеніну», віршів про Америку та багато інших.

Одним із перших він передав могутній образ основоположника Радянської держави у всесвітньовідомій поемі «Володимир Ілліч Ленін». Величезний захват цієї поеми, яка вмістила лірико-романтичний пафос, широту історичних подій і характеристик, минуле й комуністичне майбутнє.

Маяковський справився з надзвичайно важким завданням, бо весь свій талант присвятив цій відповідальній роботі, весь багатий свій поетичний арсенал пустив у діло, всю душу і серце вклав у поему. Він сам зізнався, що дуже боявся цієї поеми, оскільки легко було збитися на звичайний політичний переказ.

Народ, партія, Ленін з'явилися і в другій поемі — «Добре!», написаній до десятої річниці Великого Жовтня. Тут поет з новою силою говорить про час і про себе. У цій поемі ми чуємо голос високого трибуна, просту розповідь свідка подій, поета, що співає про свою республіку, життєрадісного, упевненого, зверненого в майбутнє...

Маяковський не дарма вважав поему програмним твором, подібним до «Хмари в штанях» для свого часу.

Вступ до поеми «На весь голос» свідчив про повний розквіт його поетичного таланту. Це взірць соціалістичної лірики, вірша, що досягнув найбільшої зображальної сили, ліричної ораторської мови, що з граничною ширістю передає найголовніше — думку про місце поета в житті, про партійність письменника, про боротьбу за майбутнє, про народ і про партію.

Лірична поема «Про це» ніби продовжує поему «Люблю». Вона може видатися твором «на особисту тему про спільний побут», проте це далеко не вичерпує її змісту, більш значущого і складного, бо в ній порушується старе болюче питання про любов і про людське щастя на землі.

Майстер високого мистецтва, що випередив час, Маяковський має такі риси характеру, які притаманні йому як громадянині всієї епохи — людині майбутнього. Все життя він бореться з усім, що заважає йти в майбутнє, — з живучими поглядами міщанства, із здрибненням почуттів, з трудністю побуту, що тяжіє над життям. Все це не так просто...

Усе, створене Маяковським, сповнене великої моральної сили й чистоти почуттів. Коли ми сьогодні читаємо в Програмі партії про моральний кодекс будівника комунізму — про чесність, правдивість, про моральну чистоту, про взаємну повагу, ми не можемо не згадати Маяковського з його високими моральними вимогами до людини нового суспільного ладу на землі. У ньому говорив і діяв викінчений характер комуніста — борця за краще в людині, за краще в житті.

І він не боявся, що йому дорікнуть за таку прямолінійність, за таку суворість вимог. Ніби в передбаченні майбутнього, яке нині закріплене в Програмі партії, він голосно проголошує назустріч людям цього майбутнього:

...як більшовицький партквиток,
я піднесу
всі сто томів
книжок моїх
партійних.
(Перекл. С. Голованівського)

Все, створене Маяковським, свідчить про дивовижний талант, який поєднував сміливість народного поета, живописця слова і глибоку проникливість державного діяча, що має свій широкий погляд на те, що відбувається в світі.

Маяковський надзвичайно багатогранний. Крім усього, він виступає ще як учений-дослідник, який говорить про те, як писати вірші, чи як автор книжок для дітей, веселих і дотепних...

Михайло Іванович Калінін, людина суворих суджень, не схильний перебільшувати, якимось сказав: «Мені здається, прекрасним прикладом служіння радянському народові є Маяковський. Він вважав себе бійцем революції і був таким за суттю своєї творчості. Він прагнув злити з революційним народом не лише зміст, але й форму своїх творів, отож майбутні історики напевно скажуть, що його твори належали великій епосі ламання людських відносин».

Це справді так! Сучасний читач, розгортаючи Маяковського, знаходить у його віршах палку любов до рідної країни, гостре почуття класової гордості, високу партійність і глибокий патріотизм.

Велика Радянська держава, перш ніж досягти свого розквіту, пережила роки неймовірних злигоднів, смертельної боротьби, учасником якої був і Маяковський. Він не забував цього жахливого й прекрасного часу. В поемі «Добре!» він висловив це з граничною ясністю:

Комсомольці добре знають і люблять вірші Маяковського. Як і він, вони не уявляють собі життя без боротьби за нові досягнення, без романтики, без відчуття героїчного. Вони звершують незліченні подвиги, йдуть за покликом партії на найважчі завдання дорогою славетних своїх батьків і дідів.

Вони носять у серці велике ім'я Леніна, імена героїв, що віддали свої життя служінню партії та народу, за майбутнє всього людства. Їм близькі рядки Маяковського:

Юнакові,
що не знає ще
до пуття,
взяти
приклад
з кого, —
скажу,
не вагаючись:
— Роби життя
з товариша
Дзержинського.
(Перекл. Л. Дмитерка)

Пафос і сатира однаковою мірою служать полум'яному поетові революції. Маяковський закликає і сьогодні боротися з міщанством, з косністю, невіглаством, зарозумілістю, грубістю, як він боровся своїм гострим пером у сатиричних віршах і п'єсах «Баня» і «Клоп».

«Клоп», казав він,— «це театральна варіація головної теми, на яку я писав вірші й поеми, малював плакати й агітки. Це тема боротьби з міщанином».

Та з міщанином не лише у нашому побуті,— зі світовим міщанином, всесвітнім, який нажерся крові й награбованого золота, світовим упіром — капіталістом, колонізатором, імперіалістом.

Маяковський свого часу написав «Містерію-буф»

і поему «150 000 000». Ця остання була викликом всесвітньому злу — його препаскудію — капіталові. З лютою ненавистю до смертельного ворога усіх народів він зобразив епічне зіткнення двох світів.

Хто-хто, а він з усією суворістю майстра комуни ніколи не займався плазуванням перед «культурою» буржуазного Заходу і голосно сказав на весь світ:

В нас, радянських,
гордливість своя:
на буржуїв
ми дивимось згорда.
(Перекл. К. Герасименка)

Ми сьогодні знову говоримо про відповідальність письменника перед партією, перед народом. Ця сувора необхідність продиктована нам самим життям. Якщо в поета чи письменника, тим більше молодого, немає чіткого нашого світогляду, то що ж він тоді захищає, проти чого він бореться, куди він іде, якими ідеями озброєний, хто його ворог, хто друг?

Для Маяковського, який сказав свого часу: «Треба розбити на друзки казку про аполітичне мистецтво», було лише природно написати в своїх американських віршах:

Якщо пильність твоя
зім'ялась,
запал випили
неп і торг,
якщо ти
забув про зненависть, —
приїжджай
сюди,
в Нью-Йорк.
(Перекл. Є. Дроб'язка)

Маяковський не був відряджений до Америки. Він справді відкривав її як поет — для себе. Але він був

Маяковський, людиною Країни Рад, державним діячем, поетом, відповідальним перед часом, партією та народом.

Він дивився на все непідкупними й не засліпленими блиском чужого заморського багатства очима. Його не спокусила легенда про передову, вільну, демократичну заокеанську республіку, рай для простих людей.

Він дивився очима бойовничого більшовика, для якого справа трудящих всього світу — його справа. Завершуючи свою книжку про поїздку, оглядаючись на побачене, підсумовуючи враження, він писав: «Може статися, що Сполучені Штати стануть останніми озброєними захисниками безнадійного буржуазного діла — тоді історія зможе написати добрячий, типу Уеллса, роман «Боротьба світів».

Мета моїх нарисів — змусити в передчутті далекої боротьби вивчити слабкі й сильні сторони Америки».

Маяковський перед лицем старого світу, ворога всього передового людства, почував себе зібраним, завжди готовим до сутички. Його висока класова свідомість давала йому право називати себе за кордоном повпредом радянського вірша.

Повпред захищає інтереси своєї країни. Маяковський захищав сильним, дохідливим віршем інтереси всього трудящого людства, будучи громадянином Радянської країни, і вважав себе зобов'язаним брати активну участь у світовому поединку двох таборів.

Приклад Маяковського може послужити доброю наукою всім молодим поетам. Молоді поети, як правило, шукають власного поетичного вираження, хочуть мати свій голос, свою поетику.

Маяковський прекрасно продовжив великі традиції російської поезії. Використавши все, що дала йому класична поезія, він просунув вірш у новому напрямку,

залишивши багато інших можливостей, згідно з його формулою: «побільше поетів хороших і різних».

Ми знаємо поетів, які досягли великих успіхів, розвиваючи інші класичні традиції, створюючи поеми іншого плану, великі поетичні повіствування або пісні.

Маяковський при всьому багатстві свого віршового господарства, природно, не міг вичерпати всі можливості подальшого розвитку російської поезії, що, як і наша мова, постійно оновлюється й оновлює вірш.

Широким і плідним є вплив творчості Маяковського на російських поетів і поетів братніх республік.

Всі вони по-своєму відчували подих нового в революційних віршах і поемах Маяковського.

Те, що сказав Самед Вургун, добре виражає найголовніше. Він бачив цей вплив не в зовнішньому наслідуванні Маяковському, не в механічному перенесенні поетики його вірша на національний ґрунт: поетика Маяковського, введені ним у поетичний обіг нові засоби художньої зображальності допомогли нам, говорить Самед Вургун, у створенні нової азербайджанської поезії... ми старалися знайти й виробити нову форму поетичного спілкування з широкими народними масами.

Микола Бажан від імені українських поетів писав: хай не розташовуємо ми своїх рядків «драбинкою Маяковського», та ми по цій драбинці зійшли до того відчуття слова, мови, лексики, образу, епітетів, а перш за все — до того ладу почуттів і пристрастей, якими жив Маяковський і які не згаснуть в радянській поезії.

Георгій Леонідзе так пише про сміливість створення поетичних образів Маяковським: «Те виняткове поєднання показу великої людяності Леніна з висвітленням його грандіозної всесвітньо-історичної діяльності, якого досягнуто в поезії Маяковського, завжди буде провідним маяком для письменників, які ступають на цю найвід-

повідальнішу й натхненнішу ділянку великої дороги мистецтва».

Світове значення творчості Маяковського, його вплив на передових поетів усіх континентів незаперечний. Його ім'я відоме й улюблене в країнах народної демократії й у країнах, які щойно скинули гніт колоніалізму, не кажучи про старі землі Азії та Європи. Його знають і в Америці і в Австралії.

І хочеться повторити сьогодні те, що сказав полум'яний поет і революціонер Пабло Неруда і що підтвердить багато поетів усіх країн світу: «Все те величезне й усеосяжне, що характеризує собою будівництво СРСР, дзвін сталевих знарядь праці, що б'ють по найширших будівельних масах, останні постріли громадянської війни, те нове знамено, яке над кров'ю трудящих, переслідуваних віками, піднесло до неба дві нових планети — серп і молот, — виконавши, таким чином, нові людські закони, полум'яна віра у велич нової нації та більшовицької партії, — все це живе в Маяковському».

Маяковський із притаманною йому державною серйозністю говорив про письменників Заходу: «Перші для нас — це робітничі письменники... всіх країн, зв'язок яких з нами — це зв'язок різних загонів тієї ж самої армії, що атакує старе, різні загони одного революційного робітничого людства».

Співець передового людства, що бореться, наймолодший, якого не обігнав ніхто з молоді, визнаний вождь революційних поетів світу, Володимир Маяковський, чия творчість освітлює шлях народам у їхній великій боротьбі за свободу, шлях до комунізму, вклав у свої вірші все серце, всю любов до життя. Він мріяв про такий день —

Щоб лиш

на перший крик:

— Товариш! —

поверталась уся земля.
Щоб жить
не в жертву шпаркам хати.
Щоб відтепер
в роду
без зла
зміг батько
врешті
світом стати,
землею —
мати стать могла.
(Перекл. В. Забаштанського)

І ми, разом з ним, віримо: такий день настане!

1963

ПРО СЕРГІЯ ЄСЕНІНА

Те, що сьогодні ми всенародно, врочисто і з любов'ю згадуємо день народження славетного російського поета Сергія Єсеніна, це тільки справедливо і звучить як давно очікуване.

Світлий образ поета звільнився з роками від усього наносного, тимчасового, темного, брехливого, від усього «заупокійного брухту» й глибоко ввійшов у свідомість радянських людей різних поколінь.

Сила та яскравість віршів Єсеніна говорять самі за себе. Перед нами цільна поетична натура. І радісне, й трагічне сполучалося в ньому, коли був час «важкуватий для пера». Та він — поет вселюдської широкої ліричної теми, і його поезія, його високе відчуття світу — це не тільки всі барви російської природи, російського села, це світ неосяжних радостей і печалей, величезних пережи-

вань, і в ньому кипить жага справжньої натхненної любові, сміливості, дерзання, російської вольності. Він любить життя й співає про нього усім серцем: «Ніколи серцем не брешу». І ми безвідмовно віримо голосові поета.

Вплив віршів Сергія Єсеніна ви знайдете в історії розвитку радянської лірики аж до наших днів.

Він небагатослівний, та багатогранний, і в його віршах тече вічномолода кров вічноживої поезії.

Любов до рідної землі — його провідна тема. У нього були великі роздуми. Він дивився далеко. Він пізнав життя за кордоном, бачив Європу й Америку. Нью-Йорк він зло і влучно назвав «залізним Миргородом». Він писав додому, на батьківщину: «Там, із Москви, нам здавалося, що Європа — це найширший район розповсюдження наших ідей у поезії, а звідси я бачу: боже мій, яка ж прекрасна й багата Росія в цьому розумінні».

Сила внутрішнього прагнення кликала його на Схід. Він побачив Середню Азію та Кавказ. Одна з багатьох зустрічей моїх з Сергієм Єсеніним відбулася в Тбілісі 1924 року. Як він прагнув тоді відвідати країни Сходу! Скільки він говорив про них! Він читав напам'ять переклади віршів Фірдоусі, Омара Хайяма, Сааді. Він писав своєму другові в ті дні: «Збагніть і ви, що я їду вчитися. Я хочу заїхати навіть у Шіраз і думаю, що заїду неодмінно. Адже там народилися всі кращі персидські лірики».

Як жаль, що він не потрапив до Персії. Нам залишилися тільки його «Персидські мотиви». Як жаль, що він не затримався на Кавказі! Уже в його зверненні до Кавказу звучать зізнання:

Навчив ти мій російський вірш
Кизилівим буяти соком.

(Перекл. К. Житника)

Сердечна була його дружба з грузинськими поетами:

Я — ваш північний друг
і брат!
Поети — всі одної крові!
(Перекл. К. Дрока)

Він писав і про 26 бакинських комісарів, і про блакитну хмаровінь Бухари. Він, так закоханий у вірші Пушкіна й Лермонтова, зміг знову створити поетичний міст між російськими радянськими поетами й поетами країн Сходу, що бореться! В особі Єсеніна виник би чудовий співець дружби народів.

...Мені довелося почути у вузькому колі — було всього кілька душ, і серед них Фрунзе, Єнукідзе, Воронський, — читання Єсеніним перших заготовок і уривків з його поеми, де головним поетичним образом був Ленін. Як він хотів написати саме цю поему! З хвилюванням, незвичним для нього, вислуховував він думку старих більшовиків, їхні поради й уточнення.

Коли б склалися обставини по-іншому, він довів би до кінця поему про Володимира Ілліча, вклавши в неї всю душу, всю свою поетичну силу.

Він наполегливо й багато працював над своїми віршами, шліфуючи кожен рядок, карбуючи кожне слово. Я пам'ятаю, як у Ленінграді, в квартирі його друга Сахарова, біля Літнього саду, де він часто жив під час своїх приїздів до Ленінграда, він, торжествуючи, показував, що написав 100 рядків за один день, і хотів знати, чи були в Пушкіна такі дні, коли він писав таку ж кількість рядків і не забраковував їх як поспішливі, й, дізнавшись, що були, дуже зрадив.

Його всеосяжна людяність, його безмежна щирість, його любов до всього живого давали йому велике право про все говорити у віршах. Він любив тварин, зізнаючись

з радістю, що «звірят — отих братів найменших — зроду я не бив по голові».

Горький згадує, як на його прохання Єсенін прочитав йому свою «Пісню про собаку», й, коли вимовив останні рядки:

Покотилися очі собачі
Золотими зорями у сніг, —
(Перекл. В. Швеця)

на його очах теж заблищали сльози. І Горький додає: «Після цих слів мимоволі подумалось, що Сергій Єсенін не стільки людина, скільки орган, створений природою винятково для поезії, для вираження невичерпної «печалі полів», любові до всього живого в світі й милосердя, якого найбільше, крім усього іншого, заслужила людина».

Від появи перших віршів Сергія Єсеніна минуло понад півстоліття. Строк немалий. Усе менше людей, які чули його за життя, говорили з ним і товаришували, все більше читачів у молодих поколіннях, для яких він став одним із вічних поетичних супутників. І сталося це так природно, як природно відповідає радянська людина на запитання іноземця «Хто найвідоміші радянські поети?» — «Єсенін і Маяковський!»

Я добре знав Єсеніна, часто зустрічався з ним у Москві й Ленінграді, зустрічався навіть у Тбілісі, де він був дуже відомий і де його любили.

Одного весняного ранку йшов я з Єсеніним московськими вулицями. Ми запізнювалися й мусили поспішати. Після безсонної ночі, коли було про все переговорено, в нашому розпорядженні були тільки звичайні ранкові слова.

Раптом Єсенін зупинився.

Усмішка освітила його обличчя. Він узяв мене під руку й сказав весело:

— Звернімо вбік. Я тобі покажу щось цікаве.

Я спершу не погоджувався: ми й так запізнювалися.

— Нічого — це недалеко.— Він почав запевняти так весело й гаряче, що я погодився.

Ми пройшли одну вулицю, другу, провулок, другий провулок, і все вбік від нашого маршруту, потім ми зовсім залишили стару дорогу.

— Нічого,— сказав Єсенін,— зате ти побачиш дуже цікаве.

Нарешті, пройшовши два квартали, він підвів мене до вітрини фотографа. Посеред вітрини красувався дуже схожий портрет Єсеніна.

— Хіба це не смішно! — сказав він і засміявся своїм легким сміхом. Портрет був гарний, як і оригінал. Перед вітриною зупинялися й говорили з якимось захопленням у голосі: Єсенін!

— Ну, що, — сказав він задоволений, — недаремно йшли?

— Ти маєш рацію, — відповів я. — Нехай ми запізнювалися, й нехай ця справа зачекає або завалиться, та це справді цікаво. Ти дуже схожий, і, щоб подивитися на Єсеніна, можна пройти й більше, ніж декілька вулиць.

Він знову засміявся й зняв капелюх. У цю хвилину я побачив усього Єсеніна. Він був сповнений гордості, якогось легкого й вільного захоплення, світлі кучері його розвівалися, його очі мандрівника, який іде по весняній землі з піснею й любов'ю до всього живого, лукаво усміхались.

Я мимоволі згадував його вірші, написані в 1917 великому році:

Розбуди мене завтра рано,
Коли світ ще тремтить у росі.
Кажуть, я незабаром стану
Знаменитий поет на Русі.

(Перекл. М. Упеніка)

І він став ним, тому що був сповнений світлої поетичної сили. Його вірші, сповнені палючої чистоти почуттів, щирої правди, болем великих пристрастей, ударили по серцях. Вони прозорі й чисті. У них і захоплення, і любов до всього живого, й печаль великого серця.

І ще в них виражене головне, чим жива його поезія: Батьківщина, Людина, вільний, широкий Світ!

Сергій Єсенін належить до високого кола світових ліриків. Залишаючись у своїй епосі, він уже належить не тільки минулому, але й майбутньому, тому майбутньому, про яке він писав, звертаючись до молодих поколінь:

Квітуюте, юні! Здоровійте тілом!
Життя у вас не те, інакший ваш наспів!
(Перекл. Ю. Петренка)

Хай у них інше життя й інші пісні, та серед картин нового життя, інших пісень вони завжди будуть вітати глибокі, щирі пісні чудового російського поета й людини — Сергія Єсеніна!

1970

У СВІТІ ВИСОКИХ РАДОСТЕЙ

Згадую в синьо-зелених сутінках Ламіскану, тьмяні гори, килими трави, кущі й маленький струмок, який свого часу став свідком великої драми. Тут молодого Давида Гурамішвілі захопили лезгини, що налетіли з гір, назавжди відірвавши його від рідних місць.

Ми стояли над струмком: Симон Чиковані, дружина його, добра, мила Марійка, і я — і згадували життя

великого грузинського поета і вірші, написані про нього Симоном.

І тут же ми самі були захоплені в дружній полон головою місцевого колгоспу, давнім знайомим Симона і місячного пізнього вечора сиділи на свіжому повітрі перед його будинком, розмовляючи про життя і людські діла, які не мали відношення до історії.

Зійшов молодик, околиця освітілася, наповнилась м'яким сяйвом, і в тиші цього спочилого поселення так добре думалось, так легко дихалось.

І тоді я подумав про те, що поезія Симона Чиковані — це світ високих радостей, так само природних, як ця поетична кам'яна земля, гори, що відходили у ніч, люди, що поверталися з роботи, високе, світле небо з хвилястими хмарами і рум'яним молодиком.

У цьому відчутті поезії Чиковані була і радість повноти сьогоденішнього життя квітучої грузинської землі, і радість пізнання минулого в його потаємній суті, де картини, намальовані живописною уявою, повертали нам життя Гурамішвілі чи Важа Пшавели, й радість передчуття майбутніх часів, що несуть незвідані ще почуття й у ці гірські краї, які знов і знов перетворюються.

«Заходжу сторожко у світ весняний мій!» — казав поет на берегах Ріоні, але весняний світ зустрічав його всюди, й улюбленими образами поета стали шумні, веселі дощі, свіжі гаї й сади, гірські розливи рік, барви грозового неба, рідні гори, повінь почуттів і думок, де тополі передгір'їв, як дівчата мегрельських сіл, які спокійно спускаються до моря, а дівчата сповнені зеленої свіжості весняних пристрастей.

Пізніше поет скаже, що шлях до народності нагадує подолання гірського підйому, що веде до вершини, з якої світ відкривається в усій його яскравості й високій простоті.

Сіті дум нелегких знов у море житейське закину;
Зі сльозами прийшов я на милу цю землю в години нічні,
І ось тому я з піснею хочу зійти на вершину,
Як в дорозі отій не було б тяжко й трудно мені...¹.

Симон Чиковані пройшов цей підйом пошуків, важкий шлях, що вивів його на вершину, і з неї він побачив розквіт життя, і в його вірші ввійшли люди, сучасники, майстри, що будують нове. У його віршах — горці, жителі висот, пастухи, мисливці, скотарі, селяни-колгоспники, винороби, пасічники, рибалки, садівники («ніби книжку, читають природу»), каменотеси, що укріплюють береги Кури, будівники, архітектори «впевненою рукою ведуть Ваке — новий квартал Тбілісі у напрямку до Цхнети», моряки, пілоти, герої Великої Вітчизняної війни.

У його віршах живуть поети минулих часів: Давид Гурамішвілі, Ніколоз Бараташвілі, Важа Пшавела, Леся Українка («вона в Сурамі співала про Дніпро»). Симон Чиковані, звертаючись до древніх витворів грузинської архітектури, згадує і безіменних творців, чії славетні споруди вражають і сьогодні багатством і широтою задуму.

Він звертається до безіменного майстра легендарної Вардзії:

Так, ти, майстре, не знатимеш тліну!
Крізь минулі у вічність літа
Це ж тебе оп мое покоління
Закликає в століття труда.

Зрушення часів тільки підкреслюють насиченість нинішнього дня блискавками вічно грозової поезії. Так старий поет — цар Кахетії Теймураз оживає у вірші, що читає в осінній Кахетії колгоспник:

---

¹ У цій статті тут і далі переклад В. Забаштанського.

Згадає селянин, як над Курою
Співали про гірке життя колись;
Як сокола, погладить вірш рукою
І знов навчить зніматися у вись.

Поезія Симона Чиковані сповнена образами сміливими і сильними, вона сама ніби обмита свіжими весняними зливами, в ній чується голос тривоги, пошуків, радісного устремління, сердечного хвилювання, гордого ствердження життя:

Ну хто сказав, що нібито мала
Моя вітчизна, Картлі, дива гідна,
Що наче диск малий вона лягла,
Хто вигадав: мала вітчизна рідна?

Роки минають, дідусеві, який розповідав маленькому Симонові страшні казки та легенди, самому розповідають діти сьогодні «Повість про Чкалова й Папаніна».

Відкрилися широкі простори світу, тема дружби народів увійшла в поезію Симона Чиковані так само природно, як відбулася колись зустріч І. Чавчавадзе й О. Туманяна в Кварелі.

Як назвав шахтаря своїм братом,
Значить, Віслу сестрою назву, —

пише поет після поїздки до Польщі. Там у його вірші входять і славетний будиночок у Пороніно, де жив Ленін, і могила російського залізничника Куравіна, що повторив подвиг Матросова.

Навіть гори Польщі схожі на грузинські, навівають спогади про рідний край, зізнається поет. «Я, напевне, у Татрах на хевсура похожий трохи...»

І зате сила пісенного образу викликає могутню тінь на берегах Одери:

Тут бився вчитель мій біля Кюстрина.
Давно, давно... віків зо два тому.

Давид Гурамішвілі ожив у пам'яті поколінь і з'єднав поетів багатьох народів як представник вікового поетичного спадку, що належав усім народам нашої країни.

Хіба дочка України — Леся Українка не близька грузинському сердцю, хіба Гурамішвілі написав повість свого життя не на Україні? Хіба Пушкін, і Лермонтов, і Грибоєдов не пов'язали своєї творчості з Грузією?

Симон Чиковані мав усі підстави написати:

Росії серце, серце України
З грузинським серцем з'єднані навік,
Так дружньо ми поділим хліб єдиний,
Кипіння рік в один зіллям потік!

Тим більше зливаються річища поетичних рік. Симон Чиковані не тільки писав про Вірменію («Світло над Севаном»), не тільки про Польщу («На польській дорозі») чи про Німецьку Демократичну Республіку («Квіти за Одером»). Він є перекладачем на грузинську мову творів Пушкіна, Лермонтова, Шевченка, а також «Слова про Ігорів похід» і вірменського епосу «Давид Сасунський».

Поезія Симона Чиковані сьогодні, коли поет пройшов великий шлях, піднявся на таку висоту, з якої життя відкривається ще ширше, ще ясніше, зберігає всю свою життєствердну образну силу. На весь голос Симон Чиковані говорить про життя, про молодість світу, про поезію, що стала близькою мільйонам сердець.

Вірші живуть
В народі, в подиху народу,
В п'янкуму подиху землі.

Природа, людина, історія, минуле, сучасне, майбутнє — цей дивний сплав неповторних відчуттів, у наш вік нечуваних сплавів, оновлює наше розуміння часу, наше почуття ліричного сприймання, розширює наш обрій.

Поет залишиться вірним головним порухам свого реалістичного вірша. Він писав іще в свої молоді роки:

Я іду, вже блищить над Курою
Вогкий камінь в розталій імлі.
Тихо сходить зоря над горою,
День вирізьблюючи на землі.

1963

САНДРО ШАНШАШВІЛІ

Кахетія — найчарівніша частина Грузії, золотий край родючості, край древнього виноробства, садівництва, багатих баштанів. Облямована сніговими вершинами Головного Кавказького хребта й зеленими стінами Гомборських гір, долина Алазані пишається дубовими й грабовими лісами, переплетеними ліанами. Дика яблуня, дика груша, дерен, хміль, дикий виноград нагадують про древні первісні хаші, які колись заповнювали всю долину.

Долина давно й густо заселена працелюбним, дужим, красивим народом. Будинки поселень тонуть у зелені великих садів. Назустріч подорожньому схиляються осінні віги, обважнілі різними зеленими плодами. Пахощі марані, де душать незліченні вози винограду, сягають до небес, п'янять солодкими чарами кахетинської осені. Мимоволі згадуються вірші:

Той снагу і гордість предків
Не збагне глибоко
І вогнем душі ні разу
Не пройметься, поки
Він Кахетії красоти
Не окине оком...

(Перекл. В. Забаштанського)

Але це ще і край, де відбувалися великі історичні події, де готили пожежі й грім битв лунав від Ширакського степу до Ахмета на півночі. Ось височіють стіни недоступної фортеці Тамаріс-ціхе, з них далеко видно, й вогнище тривоги, запалене на них, давало знати високому Сігнаху, що ворог проник у долину. А там за Сігнахі-Телаві — квітучий центр, недалеко від нього Гремі, колишня столиця кахетинських царів, Аллаверди з собором десятого віку і багато місць зі слідами великих і малих подій минулого.

В Ікалто, в монастирі, руїни академії, в якій, за переказами, навчався Шота Руставелі. В Цінандалі й сьогодні все говорить про високу поезію. Ім'я Олександра Чавчавадзе назавжди зв'язане з іменами Грибоедова, Пушкіна, Лермонтова. А по той бік Алазані розкинулася Кварелі — батьківщина великого поета, мислителя, борця за правду — Іллі Чавчавадзе. Важа Пшавела спускався в цю долину зі своїх пшавських верховин...

Словом, ця країна — вибраний край для натхнення й мирної праці. Тут з покоління в покоління множаться працелюбні землероби, пастухи, винороби, піснярі й мисливці.

В одному з поселень цієї благословенної долини, а саме в Джугаані, недалеко від станції Цноріс-Цхалі, народився видатний грузинський поет, один з основоположників грузинської поетичної нової культури вірша, оновлювач його й реформатор, — Сандро Шаншіашвілі.

Народився він, Олександр Ілліч Шаншіашвілі, в 1888 році, в старому будинку, на якому був багатозначний напис: «Я належу Шаншіашвілі». Цей патріархальний напис відповідав усьому патріархальному укладові життя, хоча з часом дух нового почав господарювати й у цьому маленькому поселенні. Батько Сандро Шаншіашвілі — священник — зняв рясу і зайнявся вчителюванням. Його

любилі односельці, його обирали на різні громадські посади й шанували за добру вдачу й справедливість.

Маленький Сандро навчався в селі Тібаані, в школі при мальовничому Хирському монастирі. Навколишня природа не могла не впливати на формування його поетичного характеру. Селянське життя, сповнене спостереженнями над явищами природи, зближувало поетичне відчуття явищ природи з побутовим смыслом і забарвлювало все особливими кольорами. Навіть дивлячись на веселку, хлопчик чув, що, за народним повір'ям, якщо в ній більше зеленого кольору — буде добрий урожай, якщо більше червоного — це провіщає багато вина, а якщо у веселці над кольорами переважає золотисто-жовтий — то щедро зародить кукурудза.

І згодом, будучи дорослою людиною, він просиджував дні й ночі в млині в Чіаурському лісі, серед селян, які привозили не лише зерно, але й казки, пісні, перекази та легенди. Вони могли всю ніч сидіти коло багаття в лісовій глушині й до ранку не вертатися з уявного світу, романтичного, захоплюючого.

Пізніше перед юним поетом відкривсь неспокійний, багатоголосий, чарівний своїми міськими дивами, неповторний Тбілісі. Та разом з живописним і широким життям столиці Грузії в його душу проникли інші думки, інші захоплення. За видання в гімназії нелегального журналу він був заарештований і просидів у тюрмі вісім місяців. Його виключили з сьомого класу, й він поїхав довчатись у Швейцарію. Так починалися роки його навчання за кордоном. Він був вільним слухачем Лейпцігського університету, писав вірші, й у ньому жили ті національні основи й соціальні сили, які були породжені в далекій од Німеччини Грузії винятково сильним впливом творчості Акакія Церетелі й Важа Пшавели. Разом з тим західний ухил до символізму поставив його

на межу двох, здавалось би, нез'єднаних світів: класичної грузинської поезії та західної символістської літератури.

Народні кахетинські легенди поймалися романтичним туманом Шіллера, й на світ з'являлися вірші, чітко позначені сумом, занепадом волі, втомою.

У своїх віршах він заздрить долі легендарного Самсона, який, зібравши останні сили, зруйнував храм і сам загинув у його руїнах.

Він повертається на батьківщину, де його творчість поступово звільняється від метафізики, туманності, невпевненості, й знову Шаншіашвілі, занурений у море народного життя, набуває чистоти й упевненості своєї поетичної енергії. У його віршах оживає дух кахетинської природи, вдача кахетинського селянина. Ці вірші народні, правдиві, реалістичні, з тією домішкою справжньої романтики, без якої важко уявити поета Грузії.

Його оточують знайомі картини життя, захоплення красою світу породжує в ньому нові образи, в яких він прагне висловити безмежну радість існування. Вірш його яскравий і пишний і водночас реалістичний. Його земляки входять у вірші — і чоловіки й жінки — такими, якими вони є в житті. Ритм їхніх рухів — це ритм його вірша. Вірші його приваблюють своєю щирістю та звучністю.

Знавці грузинської поезії кажуть, що мало хто з грузинських поетів прославив рідний край з такою художньою силою та поетичним хвилюванням, як це зумів зробити Сандро Шаншіашвілі у вірші «Кохетія».

Справді, в його віршах відчувається, що він — кахетинець до глибини душі. Я не міг не відзначити цього в своїй присвяті Сандро Шаншіашвілі, в якій я кажу:

Коли б і не було Кохетії —
З її сердечними просторами,

Все 'дно придумав би поет її,
Щоб силу пить її між горами!
(Перекл. В. Забаштанського)

Та її не треба вигадувати. Вона живе, трудиться й співає поряд, разом з поетом. Його будинок — типовий кахетинський будинок. У його віршах і гори, і гірські луки, вкриті незвичайними квітами, і звичай трудового народу, й постаті його земляків, і ліси, й луки, й любов молодих закоханих на тлі багатих пейзажів.

«Кახетія» і «Кახетинська наречена» — вершини його лірики.

«Дуб у Чіаурському лісі», де все словнене принад первісного лісу, зарослого мохами, переплетеного ліанами, свіжість і чарівність юності у віршах, подібних до його «Селянської дівчини», «Пастушки», «Сопілки», «Першої ластівки», чи в романтичній баладі «Лейлі», — він скрізь досягав великої поетичної виразності, бездоганної мелодії вірша, щирої передачі глибокого почуття.

Буденне одягав він у тонку поетичну тканину, не прикрашаючи його й не впадаючи в натуралістичну бідність. «Кінь мого діда», «Село» — ці скромні вірші написані з усією силою людини, яка знає, що таке селянська праця й справжня любов до землі.

Поети молодшого покоління теж поступово відходили від захоплення символізмом і міняли формулу «мистецтво для мистецтва» на іншу, де ясно йшлося про те, що поезія повинна служити народові.

Цей тупик був подоланий і Сандро Шаншіашвілі, коли з новою силою розкрився його талант і він — представник старшого покоління поетів Грузії — включився в нову, велику поетичну діяльність, коли Радянська Грузія змінилася до невпізнанності, коли нове, соціалістичне будівництво змінило вигляд всієї країни, електричне

світло проникло в глибину ущелин, змусивши працювати на людину шалені гірські потоки, коли вирости заводи й фабрики, замість гірських стежок пролягли широкі дороги, коли болота Колхіди були знищені й колгоспне господарство перемогло на всій грузинській землі.

Поет бачив усю цю могутність більшовицького, спрямованого на користь народу, будівництва й не міг не оспівати його.

Я бачив Колхіду, як сад у цвітінні,
Там сяють веселки в небеснім склепінні,
Квітучі навкруг береги без болота
Цементом скріпила могутня робота.

(Перекл. В. Забаштанського)

Його рідне місто Сігнахі, «гніздо поміж скель крем'янистих», побачило працю залізного покоління. Проліг Алазанський канал, будови закипіли по всій Кахетії.

Поет вигукував радісно:

Вітаю красеня Сігнахі...
Влада Рад — пильний страж твій навіки,
Захисник — знамено червоне!

(Перекл. В. Забаштанського)

Він один із перших пише вірш про Загес. Загес — початок індустріалізації Грузії, перша її енергетична база, й слово такого поета, як Шаншіашвілі, звучало поетичним вітанням, салютом новому.

Він одвідує зоотехнічну станцію. Її показує дівчина-фахівець, дівчина, яких не знала дореволюційна Грузія. Поетові хочеться сказати про те, що безповоротно зрозуміло:

Я вірю: дівчина така
Приносить щастя дому,
І в Грузії моїй новій
Все буде по-новому.

(Перекл. В. Забаштанського)

Перу Сандро Шаншіашвілі належать вірші про героя-грузина, що загинув у громадянську війну, про селянина, визволеного революцією від минулого рабства, гімн, присвячений Жовтневій революції, який свого часу відомий композитор Е. Паліашвілі поклав на музику, написавши симфонію-кантату на ці вірші.

«Бакинські комунари» і «Снайпер», вірші, написані під час Великої Вітчизняної війни, ліричні вірші повенних років однаково стверджують те, що довгий життєвий шлях чудового поета не послабив його творчої енергії, не похитнув його віри в славне майбуття рідного народу, чия культура за останні півсторіччя сягнула високих вершин, набула світового значення.

Усе це добуте наполегливою, цілоспрямованою, невтомною працею, доброю волею й чистим серцем людей-трудівників героями-чоловіками й героями-жінками, однією з яких є героїня його поеми «Мати», створеної в роки війни...

Та яким би не був визначним як поет Сандро Шаншіашвілі, він, може, ще визначніший як поет-драматург. Про нього як про видатного драматурга треба говорити окремо.

Він написав двадцять оригінальних п'єс і стільки ж переклав грузинською мовою з інших літератур, переважно з російської.

У цих п'єсах він виступає як передовий драматург зі своєю особливою драматургією. Він дав грузинському театрові перші п'єси на революційну тематику. Він створив репертуар такому видатному грузинському театрові, як театр Руставелі, з перших кроків його розвитку й на всю подальшу епоху його роботи.

Своє творче життя театр Руставелі почав з п'єс Сандро Шаншіашвілі «Єретські герої», «Спартак», «Латав-ра», «Анзор» та інші...

Під час Великої Вітчизняної війни такі його п'єси, як «Георгій Саакадзе» та «Герої Крцанісі», мали великий успіх саме тому, що вони належали до кращих творів грузинської драматургії на тему боротьби грузинського народу з іноземними загарбниками.

Та найпочесніше місце серед багатьох п'єс завоювала на кону грузинських театрів героїчна драма «Арсен». У цій п'єсі показаний народний герой — Арсен Одзешвілі. Арсен із Марабди, ватажок народних повстань Східної Грузії в дев'ятнадцятому столітті. Улюбленець бідноти й їхній захисник. Його славив народ як героя, що боровся з поміщиками та властями, про нього склав він народну поему, яка жила в пам'яті людей і була опублікована лише в 1872 році й витримала згодом близько 50 видань. Така популярність Арсена знайшла відображення і в грузинській літературі. Про нього писали А. Церетелі, О. Казбеґі, І. Чавчавадзе. Проте п'єса про народного героя зазвучала з новою силою, коли С. Шаншіашвілі виніс її на сцену в роки революційного оновлення Грузії...

«Арсен» — справжня народна драма з широкою дією та епічним розмахом. Те, що вона написана зрозумілим і простим віршем, надає їй великої, вражаючої сили, робить її пластичною, виразною, монументальною. Російський солдат, що переходить на бік повстанців, і офіцер-декабрист, обурений діями свого нездарного начальника-німця, який ненавидить народ і водночас боїться його, ще ширше розсувають межі драми, вносячи в неї новий соціальний елемент.

«Арсен» безперечно найкраща п'єса Сандро Шаншіашвілі з усієї серії його п'єс на історичні теми...

Драми Сандро Шаншіашвілі багаті дією, патріотичним почуттям, по-справжньому поетичні. Така драма, як «Арсен», справила свій благодіючий вплив на драматур-

гів національних наших республік і викликала низку п'єс, у яких вони показали своїх національних героїв, що жили в легендах і спогадах і що знайшли відображення своїх подвигів у народних переказах.

У драматургічному розділі грузинської літератури п'єси Сандро Шаншіашвілі можуть бути справедливо об'єднані під назвою — театр Шаншіашвілі.

Проживши велике творче життя, Сандро Шаншіашвілі підійшов до свого великого дня — вісімдесятиріччя від дня народження — дужим і бадьорим сонячним кахетинцем. Він сказав про себе:

Немов у горах,
В чубі сніг,
Не танучи, біліє.
І в бороді срібліє.
Що ж, сивина то сивина,
Від праги жити душа пломеніє...
Про радість життя велику
Я буду співать довіку!

(Перекл. В. Забаштанського)

Ця святковість і життєлюбність — не слова. Все ество сонячного кахетинця дихає рідним сонцем і жаром нагрітої кахетинської землі.

Його будинок у Джугаані сповнений найглибших спогадів. Скільки разів я насолоджувався мудрою бесідою з його господарем!

І з ним піднявши кухлі глиняні,
Вино смакуючи янтарне,
Я все дивуюсь, як людині
До рук іде все те, що гарне!

Він знає норони і звичаї
Усегрузинські, джугаанські,
Пісні, натхненням возвеличені,
Й перекази круті, селянські!

(Перекл. Ю. Петренка)

Це поетичне житло — притулок поетів і поезій. На стіні в кімнаті є напис двома мовами — російською і грузинською. Це своєрідна поетична угода, укладена між російськими й грузинськими поетами на мир і дружбу, й вона проголошує, що кожного року дев'ятого жовтня — день був вибраний довільно — у Джугаані можуть збиратися поети будь-яких країн і народів в ім'я дружби народів на свято поезії. Кожен поет буде прийнятий у Джугаані як священний пілігрим, як найбажаніший гість.

І скільки поетів і письменників відвідали цей гостинний дім, і на стіні під угодою написи й українських, і латиських, і російських, і азербайджанських та інших поетів. Є прізвища Фадеева, Самеда Вургун, Бажана, Олексі Новицького, Миколи Заболоцького й багатьох інших.

Неповторна, незабутня муза «кахетіс дедопалі» — кахетинська наречена, красуня й розумниця, людина доброго серця — Маро Шаншіашвілі була все життя достойною поетичною господинею цього пристановища високого натхнення.

Сьогодні Сандро Шаншіашвілі — вісімдесят років. Я уявляю собі, як на світанні він іде, засмаглий, широкоплечий, у маленький свій сад на схилі гори, зриває і їсть, як античний лотофаг, якісь квіти, що нагадують сільські білі лілеї, з запахом гарячої ночі, забризкані росю, й дивиться на свою рідну Кахетію, що лежить там унизу, в долині, а вдалині піднімаються гори Головного Кавказького хребта й на вершинах виблискує сніг нової осені, перший новий сніг...

Нове покоління трудиться на полях Алазанської долини, нове покоління прийняло творчу естафету та входить у поетичне життя. Великій Жовтневій революції — п'ятдесят років. Світ став іншим. Нові часи — нові пісні.

Та він знає, що й ці нові часи потребують героїзму. Люди хочуть любити й дружити, хочуть знати великі почуття, по-доброму переживати нові відкриття та завоювання віку. Вони люблять вірші та пісні, як любили їх люди в часи його молодості.

І він вітає сонце нового дня, старий, мудрий поет з молодим серцем, славна, чудова людина, наш друг і сучасник — Сандро Шаншіашвілі!

1968

СЛОВО ПРО ВОЛОДИМИРА ЛУГОВСЬКОГО

...Ми відзначаємо сімдесятиріччя від дня народження видатного російського поета Володимира Луговського.

Ми не можемо не повторити написаних ним наприкінці життя рядків, які добре характеризують весь його поетичний шлях:

Так, весь я твій, живий мій часе, весь,
До дна душі й до передсмертних мислей.
І я пишаюсь, що з тобою йшов,
З тобою, у яким рушійні сили —
Народ, Ілліч і Жовтень, — весь я в них.
Вони в мені повік. Ми нерозривні¹.

Ця сповідь поета підтверджувала те все, чим жило його серце. Його вірші були наповнені яскравим захопленням життя, де йде безперервна битва за щастя людства, за підкорення сил природи, за ту нову людину, яка прагне до висот комунізму.

---

¹ Тут і далі переклад В. Забаштанського.

Від курсантської венгерки перших років Жовтня, через безкраї простори рідної землі, безкінечні дороги від Москви до берегів Каспійського моря, в гори Дагестану, в Азербайджан, у країни довоєнної Європи і потім далеко на Схід, у пустелю, де радянські люди боролися з піщаним пеклом, долаючи його й перетворюючи пустельні місця в місця, придатні для життя й праці. Ці безкінечні дороги приводили поета до тих справжніх творців майбутнього, які відбудовували Сталінград і Севастополь, зводили Фархадбуд, мартени Беговата, нові міста й колгоспи.

Напевне, кращі книжки віршів про Схід він присвятив Туркменії та Узбекистанові, улюбленим його краям і людям, які добувають воду, утверджують розумне життя там, де одвічно лише вітер ворухив гребені піщаних пагорбів.

Чотири книжки «Пустелі й весни» — це поетична, нахненна розповідь, епічна, наповнена великими переживаннями розповідь про те, як боролися, зростали й вирости, з допомогою партії й російського народу, туркмени й узбеки — в чудових майстрів великої народної будови.

Володимир Луговської любив усім серцем це нове життя оновлених просторів, працю агрономів, іригаторів, мірабів і прикордонників, людей, які вперше пізнають радість від оволодіння передовою технікою, металургів і нафтовиків, любив безсонні ночі, битву за сівбу, за бавовну, за ці великі зорі, під якими ночі сповнені тривоги, радості, великої любові.

Радість творчості, яскравої енергії, сонячного світла наповнює його вірші. Вони перетворювались у непересічне явище справжньої поезії, в них були щирість, глибина та любов до життя, які давали йому можливість відчувати

Підмосковний луг, ранкові роси,
Каракум, піски, старий Саян;
Ніби щогли, будівельні сосни
І великий Тихий океан.
Кахетинські лози, пружні завше,
І Паміру вічна та стіна,
Навесні легкі берези наші,
Простір золотий Бородіна.

Він дуже любив слово «вітер». Він навіть сам написав у своїй біографії: «Жовтень повернув і перевернув усі мої думки, змусив майже задихнутися вітром часу, відтоді слово «вітер» у моїх віршах стало для мене синонімом революції, вічного руху вперед, невтомності, бадьорої й радісної снаги». Недарма один з його перших відомих віршів — «Пісня про вітер».

Він був російським поетом, який прекрасно знав російську історію, в нього було чудове розуміння слова. Він любив звукопис нашого російського вірша, з його переливами й різноманітністю тонів, з його чуттям пісенного, перлиного словесного польоту, з його ритмічним захопленням, яке несло слова-рядки в простори часу.

Він багато знав. Прекрасний знавець російської класичної й радянської поезії, іноземної поезії, він був прекрасним учителем молодих талантів, він умів знаходити їх і радів їхньому зростанню. На його очах міцніли молоді поети й виходили в поетичне життя, супроводжувані його порадою й доброю допомогою друга й наставника. І вони платили йому великою любов'ю.

Його знали й любили наші дорогі друзі — поети національних республік, бо він вникав у їхні вірші як найближча людина й товариш. І коли він перекладав їх російською, він вкладав у цей переклад всю душу, він хотів, щоб поет дійшов до радянського читача в усій своїй силі й чарівності. І в цьому жило теж велике почуття дружби й товариської уваги.

Він любив справжню дружбу, сам був вірним другом і товаришем, і дружити він міг теж сильно й гаряче й у добрі, й у важкі, печальні дні. Він довго й глибоко дружив з прикордонниками. З ними він об'їздив кордони Радянського Союзу, бо ці люди щоденного подвигу були близькі йому та його поезії, що оспівувала героїзм.

З усіх своїх книжок він виділяв окремо «Середину віку». Він писав її довго і вважав її найбільшим твором у своєму житті.

Він називав її «автобіографією віку», пережитою в душі рядового учасника великих подій століття.

Усе є в цій книжці, як він задумав: і герої, і час, і легенди, і казки, і побут, і прості люди з різними долями.

А потім він написав книжку «Синя весна». У цій книжці ніби повторюються теми молодості — курсантські роки, Смоленщина, нічна Москва, героїчне покоління Жовтня, відлуння громадянської війни. Тут проходять образи, що супроводили поета все поетичне життя.

Ще 1936 року він писав:

Та не скорить заповзяття моє,
що стільки жило в мені.
«Ти натомилось?» —
питаю його,
воно дає відповідь: «Ні!»
Іменем пісні,
передсмертним рядком,
що не обминеш у житті,
Я закликаю його стоять
завжди на моїй путі!

Ця заповзятість вічної молодості, притаманна його найранішим віршам, завжди була на його шляху. Це почуття молодості не було оманливим чи умовним. До останніх днів, навіть тоді, коли хвороба сковувала його, хотіла вирвати з його рук перо, обеззброїти його, їй це не вдалося.

І в останній за часом книжці «Сонцестояння», де ніби віддана данина роздумам, де всі чотири пори року як доказ постійного коловороту природи, ми бачимо торжество світлих роздумів над іноді далекими й сумними спогадами.

У цій же книжці він вигукує з почуттям великого оптимізму:

Серце —
    молодість світу...
Лиш попереду справжнє
    є щастя завжди!..

Його справжнє щастя — його вірші, його думки, його мрії живуть, і ми з любов'ю вимовляємо їх і дякуємо поетові за цю високу радість, яку ми сьогодні заново відчуваємо всім серцем!

1971

ПРО ГЕОРГІЯ ЛЕОНІДЗЕ

Там, де, високо над Тбілісі, в гірській прохолоді мальовничого Цхнети пахне всіма садовими ароматами й цвіте всіма барвами, серед розкиданих по схилах будиноків і дач, стоїть великий, що далеко видно, будинок, навколо якого сад і виноградник, і кожен, хто прийде до цього будинку, з хвилюванням зійде на високу терасу й зупиниться, вражений навколишнім видом...

Тут жив і творив чудовий, неповторний поет, народний поет Грузії — Георгій Миколайович Леонідзе. І це високе житло назавжди зберегло спогади про життєвий жереб видатного сина грузинського народу, мудрого

виноградаря поетичних словесних лоз, допитливого дослідника й ученого, залюбленого всім серцем в історію рідного народу, в його героїчне минуле.

Коли Георгій Леонідзе на світанні дивився в кахетинський бік з цієї тераси, він, крізь серпанок фазанячої далини, впізнавав той шматок рідної землі, з яким пов'язані найсолодші спогади. Там лежало його рідне село, його батьківщина — Патардзеулі.

Мій вчитель, годувальниця моя,
Земля батьків моїх Патардзеулі, —
Завжди зі мною рідна ця земля,
І пам'ять давніх літ — на караулі.
Промінням сонця, радістю землею —
Живе і бажане завжди зі мною! ¹

Там — перший дім, колиска, дитинство. Там народжується те дивне, що сповнює тривогою юну душу й називається таємницею народження поезії.

У цьому селі — перші враження життя, перші усмішки природи, медові, з солодким запахом липи, розкішні вихованки садів — троянди і зарості на березі швидкої Іорі, що знаджують у незбагненне. О Іорі — річка гримуча, піниста, що заливає поля, вода, в яку занурюєшся, як у бадьору купіль...

І люди, яких багато і які всі різні. Він спрагло слухає весь гомін селянського життя, в який вплітаються казки, який раптом народжує пісню, й від неї солодкі сльози повисають на віях.

Сама природа готувала його в поети. Вона породила в його душі любов до цього сильного, напоеного пристрастю до життя, до землі, що народжує і золоті качани кукурудзи, й жайворонка, й вино, яке ллється в глиняні глеки; природа показала йому могутність гірських

---

¹ Переклад тут і далі В. Забаштанського.

урвищ і могутність древніх башт, чиї руїни говорили про звитяги минулого.

З ранньої юності він писав вірші. Хлопчиком у школі він написав вірш «Світанок» і надіслав віршоване послання великому поетові Важа Пшавелі. Яке здивування, яке захоплення! Важа Пшавела відповів віршами, присвяченими Георгію Леонідзе.

Бурхлива, безстрашна молодість починає брати своє. Повінь молодих пристрастей паморочить голову. Енергійний, веселий, красивий, як герой Руставелі, сповнений нестримних сил, поетичного запалу, молодий поет іде по життю, ладний помірятися силами з небом і землею. Він іще не підозрює, для якого поетичного подвигу готує його життя.

Георгій Леонідзе ввібрав традиції багатівкової грузинської літератури, подолав спокуси формальних шукань і сміливо вмістив у рядки своїх віршів ту нову людину — творця і новатора, якій він був другом, і братом, і сучасником у небувалому соціалістичному суспільстві. Й у вірші «Ранок біля стін заводу» він проголошує:

З самим собою іще буде битва,
Щоб стать сурмою людям у бою.
Биття весни вже чується знадвору,
Я чую крові невгамовний дзвін.
І факел серця я підняв угору.
Це шлях, куди проміння зверне він.

І от тоді народжуються такі вірші, як «Більшовикам Грузії», «Батьківщина», «Вічно сяє Батьківщина». І поет разом з народом звертається до безсмертного Леніна, говорячи:

Спиш ти — і все-таки з нами.
В нашім орлинім столітті,
Спиш, та ім'я твоє завше
Нашого знак довголіття.

Так, ти один лиш не знаєш
Смерті студеного змроку,
Ти — наче серце народне,
Що не холоде від років.

Скільки прекрасних ліричних віршів народжено не-
втомним майстром вірша, що вмістив і «Кіпчакську ніч»,
і «Одиноке дерево Оле», і «Цхнетьську троянду» і «Ти
в серце жайворонком...»

Зразки неперевершеної любовної лірики ввійшли в на-
родний ужиток, стали улюбленими піснями.

Усе вмістило поетичне слово. Поет побачив на каме-
ні викарбуваний напис: «Затям! Спочатку було Слово».

...Мороз, вогонь, спекота, град,
Війна, і мор, і вітер впертий,
Та літер цих округлий ряд —
Сам голос істини — безсмертний!
Три квітки в нім і квіти всі;
Тюльпан вогню, вогню кохання,
Разом з лілеєю світання
І крові мак.
Все на віки,
І мов у цей наріжний камінь
Утілив хтось весь розум Картлі.

Коли вивчатимуть уважно багатство поетичного світу
Георгія Леонідзе, то здивуються тому розмаїттю лірич-
них відкриттів, які містяться в цих сліпучих, чарівних,
чаклунських, на диво легкокрилих його віршах. І водно-
час визнають величезну працю поета, про яку він сам ска-
зав з усією відвертістю:

Вірші — це життя моєї справа.
Це і нашої насаги лік,
Грашив їх вітчизні все на славу,
Дня без пісні жити я не звик.
Так, не знали ми без праці днини,
Ось вогонь і шал цей наших справ,
Піт, як завтрашнього дня перлини,
На обличчі в нас не висихав!

У дні Великої Вітчизняної війни поетичне слово Георгія Леонідзе було з воїнами, серед порохового диму й пожеж, воно славало героїв і проклинала ворогів, накликаючи на їхні голови страшну, заслужену відплату!

Слово невичерпне у своїй силі. І тамаді ночі — місяцеві поет говорить:

Море поезії — море без дна,
Моря ж не випити, місяцю, нам!

Світ поетичних картин і образів поезії Георгія Леонідзе широкий, і глибокий, і невичерпний, як сама поезія!

Із самовідданою любов'ю віддавав він народові свій могутній пісенний талант. Сучасність широко жила в його повоєнних віршах. «Струм увімкнений», «Секретар райкому», цикл віршів, присвячених будівництву в Самгорській долині, продовжують розвиток теми мирного будівництва.

Всі часи увійшли в його вірші, та про сучасність сам поет сказав правильні слова: «Грузія наших днів — це несміливі фіалки Патардзеулі й невтомні мартени Руставі. Це повний ріг «маджарі», випитий під пильним поглядом неблаганного тамади, і це росинки поту на обличчі вченого, схиленого над проектом нової електроннообчислювальної машини».

Він удихнув молодість у древні легенди, й вони заіскрилися.

Він наситив усією повнотою життя враження кожного дня, звичайного дня, й зробив його неповторним, незвичайним.

Коли з'явилися розділи поеми Георгія Леонідзе «Дитинство вождя» російською мовою, один поет того часу висловив правильні думки щодо поеми. Він писав у своїй статті:

«Тема сама собою ще не робить твору художньо значущим. Тема живе й поза автором. І лише втілена в художньому творі, вона перестає бути просто темою й стає надбанням поета, його гордістю чи поразкою.

І успіх Леонідзе, як нам здається, в творчому перетворенні теми... В правильності методу розробки теми. І метод цей ми б назвали методом справжньої, поетичної народності...»

У цій поемі Леонідзе є виняткові картини природи, грузинського народного побуту дев'ятнадцятого віку, поетичні описи старих переказів і легенд, багатство вірша й народність поетичних форм. Поема написана з великою зображальною силою.

Минуле зустрічається із сучасним у ліричній хвилюючій поемі «Портохала».

Здалека наближений до нас образ жінки-трудівниці. І, незважаючи на те, що ця жінка жила за дев'ять століть до нас, її доля повторювалась у віках, як повторювались нужда, праця й горе старого села. Як нам відомо, щось від образу своєї матері передав поет в описі життя цієї героїчної народної трудівниці.

...Поезія Георгія Леонідзе, як та людина, що першою заходить у дім, вітаючи господарів з Новим роком, подібно до неї вітає життя словами: «Здравицю скажемо й чашу піднімемо!»

«Життя народу — подих художника», — казав Георгій Леонідзе. Він називав поезію радянських народів єдиним бойовим знаменом. У нього були друзі в усіх республіках і краях. Скрізь він був відомим і улюбленим. Відомим, бо його перекладали у Таджикистані й Латвії, улюблений, бо не можна було не любити, не захоплюватися цим велетом, добрим духом, просякнутим таким життєлюбством і такою справжньою дружбою до братів-поетів і до письменників братніх країн.

Він казав, що далеким прообразом цієї дружби уявляється йому великий грузинський поет Давид Гурамішвілі, який був російським солдатом, українським хліборобом, грузинським поетом.

З Україною Георгія Леонідзе пов'язувала велика, щира й найщиріша дружба.

Коли святкували дні Гурамішвілі по всьому Радянському Союзу, Георгій Леонідзе написав поему — дорожній щоденник, назвавши її «У Миргороді», де описував свою поїздку на Україну:

Вітання Києву передали ми
Від сонячного нашого Тбілісі,
І Миргороду — братній поцілунок
Від Сагурамо.

Друзям-українцям,
І кожному подвір'ю, дому, саду,
І хвіртці кожній щастя побажав я,
Безхмарних і щасливих, довгих днів.

Георгій Леонідзе цінував своїх друзів — поетів Сходу й Заходу — й любив дружні зустрічі, де так гаряче сперечалися і говорили про долю вірша. Всі, хто зустрічав грузинського поета, який з такою широтою поетичного охоплення, з такою пристрасстю говорив про поезію своєї рідної Грузії і прагнув проникнути у чари вірша дружніх поезій, ніколи не забудуть цих натхненних зустрічей, цієї широкої гостинності, з якою зустрічала Грузія гостей під час їхніх приїздів на її благословенну землю.

Як великий патріот, поет-комуніст, Георгій Леонідзе брав участь у такому всесвітньо-історичному русі, яким був рух боротьби за мир.

Загроза нової ядерної війни, страхітлива загроза світової катастрофи потрясла його, він радо відгукнувся на заклик Радянського комітету захисту миру.

І ми неодноразово бачили його на зборах, конференціях, на конгресах, присвячених боротьбі за мир, як у нас в Радянському Союзі, так і за рубежем.

...Я пам'ятаю Георгія Миколайовича у Веймарі. У місті Гете і Шіллера він ніяк не міг збагнути до кінця, як це поряд з таким історичним центром культури процвітало фашистське пекельне табірне місто — Бухенвальд! Він був задоволений, дізнавшись, що в кабінет Гете, де ми вільно оглядали його речі, Гете не дозволяв заходити навіть такому високому гостеві, як баварський король.

— Хороший кінець, — сказав Георгій Миколайович, дізнавшись, що Гете помер у кріслі, перегортаючи книжку, працюючи як завжди. Йому було вісімдесят два роки.

Ми виступали разом з Леонідзе біля пам'ятника на площі, і нас вітали німецькі піонери. Він, хвилюючись, вдивлявся в рожевощоких представників юного покоління і, усміхаючись до них, задумливо сказав: «Адже ж і ті були колись такими ж рум'яними й маленькими й читали Гете і Шіллера, а потім збудували поряд Бухенвальд».

Але у віршах він зробив підсумок враженням:

Як ранок Веймара збагнуть!
Я тут і запах лип вдихаю,
З піснями школярі ідуть,
Життю нема кінця, ні краю.
У цвіті Веймар весняний,
Він шумом лип вже тріумфує
І, мир вславляючи земний,
Над Бухенвальдом торжествує.

В Угорщині він зауважив, що слово «хід» — «міст» по-угорському, а «хіді» — «міст» по-грузинському, і йому була приємна «слів співдружність». І він завершив вірш знаменною строфою:

Ім'я того містка, що з криці литий,
Онук назве, йдучи в свою майбутть:
Місток соціалізму непохитний,
У комунізм лише єдина путь!

Він присвятив вірш полеглому за визволення Угорщини синові грузинського народу Бідзіне Букараулі. Він захоплювався у віршах героїчним подвигом Петефі, розмовляв з передовим селянином Яношем.

У Празі 1950 року він прочитав велику лекцію про грузинську культуру. 1958 року в Бухаресті зробив доповідь про грузино-румунські зв'язки.

1958 року Ташкент бачив його на конференції письменників країн Азії та Африки. Дедалі ширшими ставали його поетичні плани і зарубіжні літературні зв'язки. Уже його вірші вийшли в перекладах румунською, угорською, чеською, німецькою і польською мовами.

У дні, коли в Румунії вшановували видатного поета-демократа Емінеску, він виступив з поетичним вітанням від сонячної Грузії.

Багато задумів було в Георгія Миколайовича. Багато задумано поїздок як у країни, що недавно скинули ярмо колоніалізму, так і в країни древньої європейської культури.

У січні 1959 року, говорячи про майбутні роботи, він записав у автобіографії: «На мене чекає роман «Патардзеулі». І він написав цей маленький роман про найдорожче для нього місце в Грузії.

Цю книжку він назвав «Чарівне дерево». Народний поет Грузії, чудовий знавець її історичного минулого, вчений-дослідник, літературознавець, публіцист, критик, він сміливо й упевнено став прозаїком, вигукуючи: «О, як я люблю кряжисте, влучне, соковите, яскраве слово!»

...Це блискуче написана книжка, добра книжка про простих людей, про селян, які, живучи серед природи

незвичайної краси, сприйняли її, відбивали в піснях, танцях, повір'ях і казках, зливалися з нею, відходячи назавше. Любов до рідної землі передавалась від покоління до покоління. Хай долі чоловіків і жінок були не легкі й часом трагічні, та скільки світлого у їхніх образах, у їхній любові до всього чесного і доброго. Георгію Леонідзе вдалося відтворити їхні живі портрети — свідків дитинства і юності автора.

...Та був ще один Георгій Леонідзе, не поет і не прозаїк. Схилившись над древніми рукописами, занурившись в архівні пошуки, годинами досліджуючи рукопис старого класика, цей учений-дослідник збагатив грузинську наукову літературу багатьма цінними відкриттями та працями. Звання академіка він носив заслужено. В галузі історії грузинської мови й розвитку грузинської літератури він знавець незвичайний.

Коли б видати всі його наукові праці, то вийшла б ціла бібліотека. Я пам'ятаю, як у Москві він приходив до мене стомлений, після того як цілий день сидів у архіві й вивчав сторінки, цілі томи матеріалів з біографії Гурамішвілі. Як спалахували його очі, коли він розповідав про ветхі аркуші, пожовклі від часу, де йшлося про великого грузинського поета й відкривалися нові подробиці його складного трагічного життя.

Його знання старої грузинської літератури, народних звичаїв, місць та імен робили його справжнім енциклопедистом, з невичерпною пам'яттю, з тонким розумом не без лукавства. Раз я навмисне, в порядку дружнього допиту, назвав йому імена древніх грузинських храмів, щоб він сказав, де вони розташовані. З лукавою усмішкою він тут же відповів, що ці храми сьогодні розташовані не в Грузії, а в ущелині Чечено-Інгушетії в тіснині Асси й нині занедбані, напівзруйновані. І розказав мені їхню історію.

Він написав цінні наукові монографії про Сурхан Сабба Орбеліані, Д. Гурамішвілі й Бесікі, про Саят-Нову, про Ніколоза Бараташвілі, про Івана Мачабелі, прекрасного грузинського перекладача Шекспіра. Він видав два томи «Досліджень з історії грузинської літератури».

Він установив оригінал «Грузинської пісні», яку наводить Пушкін у «Подорожі в Арзрум», — «Ахал-агнаго» поета Дмитрія Туманішвілі. Він писав про Пушкіна в Грузії, про Грибоедова.

Він видав знамениту поему XVII століття про Георгія Саакадзе «Дід-моуравіані», додавши до неї біографію автора, статтю й коментарі.

Ще в дитинстві в своєму селі він організував «школу поезії», в якій навчав ровесників, сільських дітей, як писати вірші. А дорослим мужем він віддав багато років Інститутові літератури імені Руставелі Академії наук Грузинської РСР, щоб підняти на належну висоту вивчення грузинської літератури.

Його життєві сили були такі могутні, що він міг, віддаючись цілковито стихійному натхненню й не шкодуючи ночей, занурюватися в поетичні вимисли, в ліричні переживання і водночас із суворою дисципліною вченого старанно аналізувати факти, вилловлюючи з темних таємниць минулого зрозумілі й точні докази історичних біографій, відшукувати невідоме, віддаватися копіткій, наполегливій роботі редактора наукових праць, він міг написати п'ять сценаріїв і навіть лібретто знаменитого балету «Серце гір». Цей балет уже понад двадцять років іде з успіхом в театрах Радянського Союзу в постановці Вахтанга Чабукіані.

Коли б він захотів, він міг би закидати п'єсами тбіліські театри.

З роками він би зробив це...

Георгій Леонідзе тричі отримував Державну премію, мав два ордени Леніна та інші урядові нагороди.

В житті був він людиною, яка притягувала серця своєю великою душевністю. Один великий сучасний поет і друг Георгія Миколайовича якось обмовився, що він — Леонідзе — з життям справляється по-дитячому просто, химерно, поквапно й незахищено.

Багато дитинного по-доброму жило у веселому велетні, який мужньо терпів труднощі буття й був завжди прихильний до людей. Він ставав іронічним з тими, хто не був йому симпатичний. Поквапність — не те слово. Він був швидкий як у розмовах, так і в діях. По-лицарському бездоганний, простодушний, щирий до краю, він міг завжди виступити на захист слабкого, допомогти людині, яка опинилася в скрутному становищі. Як людина від природи добра, вихована на правилах справедливості й чесності, він ненавидів всіляке грубе насильство і, коли не міг нічим допомогти, по-справжньому сумував. Він серцем переймався людським горем і добре міг розуміти все казкове, надзвичайне...

Я пригадую випадок у Сагурамо, коли, стоячи на балконі будинку Іллі Чавчавадзе, ми вели з Леонідзе розмову про поезію. Раптом пішов веселий сонячний дощ, і над Єрцойськими горами з'явилася веселка, і відразу ж друга веселка постала ближче, просто перед нами в саду.

Обличчя Леонідзе радісно засяяло. Він вигукнув: «Ось я, як гостинний господар, організував вам веселку». Йому вірилося, що він побачив її, і вона з'явилась.

Звичайно, він був чарівником, який повинен був нести радість друзям, що ходили по його улюбленій грузинській землі.

Він знав її красу, він охоче відкривав її тим, хто, як він, вірив, міг щиросердо насолоджуватися цією красою.

Він міг робити невеликі дива для дорогих гостей, але він робив головні дива в своїй урочистій і радісній царині — в царині поезії. Його поетичних див вистачить на багато поколінь.

Він був визнаним тамадою на поетичному бенкеті. Великим рогом своєї поезії він пив здоров'я життя й людей на квітучій, радісній землі. Вино його віршів п'янило справжньою божественною вологою, що була з найщиріших, непідкупних глибин.

І це вино чим старіше, тим міцніше. І образ майстра, що створив це вино, завжди з нами, нашого старого, доброго друга та брата!

...Він писав, думаючи про майбутнє, якого йому вже не побачити:

...Ліки такі
хай мені десь покажуть,
щоб на хвилину
я зміг підвестись
в день, коли внуки захоплено скажуть:
«Гогла, ти з нами,
живий, мов колись!»

І великим є чародійство справжньої поезії, — так і буде. Онуки й правнуки це скажуть, і він буде жити з ними, буде з ними, як був колись. І це підтвердять його завжди живі вірші.

1969

З КНИГИ «КОЧІВНИКИ»

Класовий ворог

Джемшиди, як правило, неписьменні. У них є дрібні хани і є ішан, що живе десь біля Іслим-Чешме і розбирає найзаплутаніші родові справи без особливої тяганини, допомагаючи значущості вирока поважним тоном голосу й похмурим виразом обличчя.

Радянський суд далеко, на верблюді треба їхати до радянського суду, на поїзді треба їхати, поки розберуть твою справу.

Джемшид через дрібниці не буде ганяти верблюда, й він не зовсім довіряє поїздові, та й дорогий цей ящик на колесах для нужденного кочівника.

Правосуддя пісків таке просте, що зрозуміле й верблюдові. Вовки хапають за горло останніх овець, і від них ховають овець в яму, й вовкам короткий суд. Ось стоїть мисливець джемшид, член кооперації; він ходить узимку на водопій до Кушки, де збираються вовки, й убиває їх до десятка за ніч, приносячи їхні шкури в держторг. Держторг любить сіру шкуру хижака, і чим більше цієї шерсті, тим краще. Таким чином, немає вівці, але немає й вовка. Закон пустелі простий.

Та бувають вовки, яких не зловиш на водопої так просто. На вулиці Мерва стоїть серед міліціонерів високий джемшид-бай, що одержав три роки виправного будинку. Та, коли він їхав на суд з кочовища, він твердо вірив, що вже має право робити те, що він зробив. Як посмів бідняк-пастух тягнути руки до його єдиної дочки! Кілька років служив у його стаді пастух-батрак, що одержував за свою працю тридцять баранів за рік, і цих тридцять баранів він покірно віддавав як калим за дочку бая.

Господар його усміхався в душі, але брав калим як належить. Усе, що заробляв пастух, поверталось до господаря, й усе, що він добував на стороні чи випадково, все йшло батькові його нареченої. Так трудився він кілька років на користь своєму господареві і як Іаків заробляв Рахіль важкою працею, й, коли він захотів нарешті переконатися в тому, що немарна його праця, і прийшов до бая побачити його дочку й узяти її собі за дружину, бай зі сміхом завів його до порожньої юрти. Дівчина зникла.

Пастух дізнався тут, що дочка господаря йому не пара, що батько її зневажив його скромний калим і перепродав дочку вчетверо дорожче синові такого ж самого бая з далекого аулу. Усе це він сказав пастухові по-батьківському повчальним тоном, а потім він узяв пастуха за комір і вивів з юрти, показавши йому стежку, йдучи якою можна скоротити путь, повертаючись до залишеного ним байського стада. Та пастух вибрав іншу стежку, ту, що вела в Чімін-і-біт; вона починалася в пустелі, засипана пісками, йшла через одноманітний грім рейок на цілих двісті верст північніше і закінчувалася біля будинку, що називався радянським судом.

Ще перед судом пастух пішов до ішана. Він довго йшов, обдумуючи всю складність і безвихідь свого становища. Він прийшов до ішана, й ішан, скосивши на нього з-під окулярів свої лисячі очі, сказав, що він неправий, він неправий, простий пастух пустелі, що вирішив узяти на свої злидні дочку бая, й бай мудро дав йому зрозуміти, що не варто з такою гординою випробовувати совість людей, дужчих за тебе. Яку вагу мають утрачені гроші порівняно з тим уроком мудрості, що був даний йому, чорному біднякові пісків.

Тоді пастух залишив ішана й прийшов в Чімін-і-біт і в Раді спитав, де радянський суд. Він був далеко, але

пастуха вислухали, й він, захлинаючись, розповів про історію свого кохання.

— Буває й не таке, — сказали досвідчені джемшиди, що слухали його показання. — У інші часи один бай трьом пастухам обіцяв трьох своїх дочок і, витягнувши з пастухів усе, що міг, напередодні обіцяного строку прислав у пустелю своїх джигітів, і вони перерізали горла всім трьом пастухам і кинули їхні тіла шакалам. Ось яка справедливість цих людей.

І ти даремно вірив їм, а втім — справа твоя...

Так говорили його земляки. В міліції склали акт, у міліції сказали просто, не звертаючи уваги на пустелю:

— Убачаємо три справи: справа про незаконний калім, справа про обман і експлуатацію пастуха, справа про торгівлю жінкою, як скотом.

У цих трьох пунктах була мудрість, сильніша за ішанську, тому що бай через деякий час стояв серед міліціонерів Мерва, заробивши собі три роки ізолятора, а пастух джемшид повертався в пустелю з виконавчим листком на повернення калиму.

Коли він злазив з ішака перед юртою Азіс Мамедова, до нього підійшла людина і сказала:

— Бай кланяється тобі і просить передати, що ти умреш недоброю смертю.

Пастух засміявся по-джемшидському, показуючи свої цинготні ясна, й ударив людину в груди, відштовхнув її і зайшов у юрту голови.

Примітив

Ми сідали в автомобіль, щоб їхати до району.

— Зачекайте, зараз з вами поїде секретар аулради.

Відчинилися двері, і вийшов на балкон секретар — молодий високий туркмен у європейському вбранні. За

ним вибігла дуже мила дівчина. Він хотів іти до автомобіля. Вона заступила йому дорогу, повисла на шиї, цілуєчи його щоки, чоло, губи. Ми сприйняли це за жарт.

Секретар легко відсторонив дівчину й хотів іти. Вона кинулась на нього знову. Її руки ковзнули з його рамен, і раптом вона упала як підкошена перед ним, притислась головою, обійняла ноги, цілуєчи їх.

Ми у розгубленості побачили, що дівчина обливається сльозами. Молода людина зберігала цілковитий спокій. Він підвів її з землі й притулив до балкона. Вона бігла за ним. Він заліз у наш автомобіль і сів поряд з шофером. Шофер дав сигнал. Дівчина стояла у воротах, відкривши заплакане красиве обличчя. Вона хиталася від горя. Очі, великі й розпухлі, вивергали сльози, цілі струмки сліз.

— Що це таке? — спитали ми місцеву людину, що їхала з нами.

— Вони недавно одружилися, — відповів він.

— Ну й що?

— Оце він від'їздить на два дні до району.

— Не розуміємо.

— Ну, це так вона його любить, і більше нічого. Йї жаль, що він від'їздить. Ну, ви розумієте, вона його дуже любить...

— Ага, — сказали ми хором, — тільки й усього... Дивно!

Смерть Анни Джамаль

Анна Джамаль із аулу Янгалак, як усі туркменки, до знемоги молола зерно на кам'яних ручних жорнах, пряла, ткала, розбирала й зводила юрту, носила воду, працювала в полі. Вічна хустина закривала її рот, —

як добра дружина вона повинна була мовчати й працювати. Важкий саммок тиснув їй голову, незграбна одежа спотворювала їй поставу. Вона йшла крізь життя як привид.

Вона бачила, як продають у дружини дев'ятирічних дівчаток, як семирічні дівчатка, замість ляльок, ігор, сидять, зігнувшись, рабнями, привчаючись за ткацькими верстатами чи навчаючись качати кошми, до крові розтираючи маленькі руки об грубу шерсть. Така ж доля чатувала й на її дітей. Це були перші роки Радянської влади, коли старих туркменок доводилось за п'ять карбованців умовляти стати членами аулради, й то таких бабусь набиралося душ три, так важко було туркменкам розбиратися в радянських порядках, і з такою недовірою дивилися вони на все нове, не чекаючи від нього нічого доброго.

Анна Джамаль багато днів і ночей думала про ту безкінечну темряву, в якій перебували вона та її землячки і яка називається — життям. Після довгих роздумів вона пішла в місто й записалася до партії.

Через деякий час у Ашхабаді був з'їзд, перший з'їзд жінок Туркменії, і на цьому з'їзді говорила великі слова туркменка Ене Кулієва, і багато жінок бачили в її словах правду. В далеких юртах почали вони боротьбу часом з цілим аулом за вільне існування.

Анна Джамаль була серед перших. Вона їздила по аулах і говорила з жінками, тільки з жінками, як друг і агітатор. Звідки вона брала слова для агітації? Самі предмети агітували за неї. Вона лише вказувала на них. Незграбний одяг, ручні жорна, брудні коліски, рабські хустки, важкі омачі — первісні плуги — самим своїм виглядом промовляли більше, ніж слова. Аульні люди стали сичати за спиною Джамаль. «Капир» — називали її образливо, з посміхом. Вона перед усіма зраджувала

віру, зраджувала адат, вона ображала свій рід, вона ходила в місто в джинвідділ (відділ диявола), диявол увійшов у неї. Уникайте її, жінки!

Та жінки не уникали її. Вони нишком приходили в юрту, де сиділа вона, і слухали. Джамаль говорила поквашно, збиваючись, але все було зрозуміло їй так. Вона казала якраз ті слова; яких давно чекали туркменки. Вона не занедбала господарство й дітей. Праця щоденна не страждала від її поїздок і промов.

Качелі, чоловік її сестри, виявився поганою людиною. Вона їздила втішати сестру тричі. Качелі скося дивився на її приїзди. Одного разу він послав її сестру по воду. На слизькій глині коло криниці сестра послизнулася, впала і зламала ногу. Анна Джамаль поїхала її провідати. Тут у Качелі урвався терпець! Він вихопив кинджал і закричав: гіт! (геть!). Він нацькував на неї собак. Зі сльозами на очах повернулася Джамаль у свою юрту, а в юрті на неї чекав брат. Дивлячись важкими очима, він сказав:

— Залиш джинвідділ, залиш, або ти не будеш жити з нами. Взагалі не будеш жити. Досить ганьби!

Вона так глянула на нього, що він вийшов посірівши. Тоді підійшов до неї чоловіків брат і сказав:

— Ти вигнала Ораза Велі, та я тобі скажу, ти стала безбожницею. Ти добре знаєш, що ми за одвічним законом купляємо собі дівчат у дружини. Навіщо ти щоразу говориш про це в своєму джинвідділі? Стережись!

...Нічна пустеля лежала навколо юрти. Зійшов місяць. Безмежні піски забіліли. Стара Пухта Хануа почула кінський тупіт. Вершники гукнули Хаджем Кулі й, коли вона вийшла з юрти до них, запитали про корм для коней. Їх було четверо, у них були напівзакриті обличчя.

— Куди ви їдете в нічний час? — запитала Пухта Хануа.

— Ми їдемо убити дружину Ак Мамеда Бурунова, — відповіли вони.

— Що вона зробила вам поганого? — сказала Пухта й раптом злякалась ночі і вершників.

— Мовчи! — вигукнули вони й ударили коней.

Маленька Кічі, дочка Анни Джамаль, проснулась від того, що з дзенькотом упало відро в юрті. Вона розплющила очі й побачила людей, що зайшли в юрту, й почула шум коней, що топталися біля самого порога. Один з прибулих погасив каганець, і на мить стало темно.

Люди штовхалися по кибитці, нахилиючись над сонними й намагаючись у темряві намацати жіночий головний убір. Вони не могли знайти в темряві Джамаль, бо вона, порушивши звичай, спала без головного убору. Тоді Кічі закричала від жаху й розбудила матір.

— Що сталося? — спитала Джамаль, зіскочивши з постелі.

Бічна загона юрти була відкинута. Чорна борода Ораза Велі висіла на вході. Місяць зайшов у юрту. Один з туркменів схопив дівчинку за плечі, поставив на ноги й кинджалом надрізав їй шкіру на лобі. Кров стікала на очі, й Кічі не могла добре бачити, що відбувається. Самого Ак Мамеда тримали на постелі й не давали йому підвестися. Брат Кічі плакав, бо кров стікала йому на очі, як і в сестри, та він був менший і плакав лише від болю, не розуміючи, що відбувалося.

Вершники вбили Анну Джамаль кинджалами і поскакали. Діти лежали біля трупа матері до ранку. Вранці прийшли сусіди зі всіх сторін, і чоловіки пішли шукати сліди.

Потоптаний ячмінь, кінський кізьяк і сліди коней вели від колодязя до колодязя. Тоді скликали багато людей роду й радилися. Родичі убивць пропонували чоловікові

гроші й худобу, пропонували помиритися. Качелі, Джемол, Шаган, Курбан-Шаган та інші умовляли Ак Мамеда, але він сидів похмурий, і очі його не дивилися ні на кого.

Приїхали Нарі, Овсар-огли зі старою Тойдже. Він казав:

— Брат і мене може вбити. — І наполягав на замиренні.

Ак Мамед глянув на маленьку Кічі, й вона сказала: — Тату, я знаю всіх, хто вбив, а ти теж знаєш?

Тоді Ак Мамед, скрививши рот, сказав: «Так», — і він відмовився від замирення.

Убивць судили в Ашхабаді й розстріляли. Коли їх судили, все місто ходило дивитися на чорних нічних вершників пустелі, що вбили нескорену жінку. Убивці спокійно сиділи й думали, що вони зробили велику справу й великий страх охопить туркменок.

Але на похорон Анни Джамаль прийшло так багато жінок, що аульні туркмени збентежились. І, коли вони почули, що жінки промовляють над могилою, багатьом стало соромно за себе. Вони розійшлися по юртах, залишивши жінок самих. І тоді жінки плакали за Анною Джамаль і говорили такі ж промови, як вона. Смерть Джамаль стала відома всюди.

Минуло багато часу. В Туркменію приїхав товариш Калінін, Михайло Іванович, голова ВЦВКу. Туркменки подарували йому жіночий костюм — важкий саммок, яшмак, що закриває рот, грубий халат, рабські туфлі, довгу сорочку й великі штани, які зав'язувалися нижче пояса.

Калінін здивувався й запитав:

— Та я ж не збираюся женитися на туркменці, я одружений, а багатоженство заборонено. Навіщо мені все це? Та в мене й зарплати на калім не вистачить!

Тоді туркменки йому відповіли:

— Візьми собі цю одержу, й нехай вона тобі завжди нагадає про рабське становище жінки-туркменки й про те, що Радянська влада повинна знищити це рабство й зробити туркменку вільною.

1930

НЕВСЬКИЙ ПРОСПЕКТ

Я притискався впритул до стіни, я швидко залишав її й стрибав уперед, я, затамовуючи подих, перечікував, робив крок, прислухаючись; знову моє тіло пересувалося уздовж стіни, ковзаючись, ніби я був ящіркою; потім я випростувався й виходив на середину тротуару й знову швидко прямував до стіни. Це не схоже було на танець, хоч рухи були розраховані й ритмічно повторювались.

Бачити їх ніхто б не зміг, оскільки я робив це в цілковитій темряві. Звичайно, цілковитої темряви не буває. Так було й цього разу. Але в тій темряві, що оточувала мене, я міг розгледіти іноді тьмяні спалахи рожевого вогню над дахами, й тоді виступали чорні кути будинків, схили дахів, смуга мертвих вікон, наглухо зачинених, і слизька порожня бруківка. Потім усе знову тонуло в чорнім димчастім тумані, і тільки напевно знаючи, куди ти йдеш, можна було пересуватися.

Я міг би стати хоч навкарачки, все одно ніхто б мене не побачив, хоч я йшов по Невському проспекту... По Невському проспекту? Ви нас заводите в оману! У найтемніші вечори, в найглухіший час осінньої чи зимової ночі все ж є ліхтарі, є світло в будинках, є якісь ознаки освітлення. І все-таки це був Невський проспект у глухий час віку, якщо можна так сказати, в час ленінградської блокади. Жодного вогника не повинно було бути

в цьому морозі — його й не було. Крім того, я робив ці рухи не від бажання розім'ятися чи, користуючись тим, що мене ніхто не бачить, дозволити собі деякі вільні рухи.

Я йшов не в тиші, хоч усе немовби завмерло й принишкло навколо мене. Час від часу я чув, як вибухають снаряди десь поблизу. Після кожного вибуху долинав дзвін скла, глухий удар, ніби зі стіни вибивали ряд цеглин; відлуння повторювало цей глухий стогін міста; все освітлювалося на мить. Спершу зеленувато-синім, потім сизо-рожевим полум'ям, і після цього в повітрі виникало багато звуків, найрізноманітніших. Здавалося, ніби щось свище, щось ледь віє, щось набридливо, тужливо дзижить над вухом, ніби в повітрі пролітали отруйні, не відомі людям комахи, залізнокрилі й злі.

Я був не самотній у своєму русі до Адміралтейства. Я йшов до рогу Невського й Двірцевої площі, в редакцію військової газети. Я не міг ні змінити цього шляху, ні полегшити його. Район обстрілювали — тут нічого не вдієш. Попереду мене хтось зітхав і час від часу примовляв: «Чорт би тебе взяв!» Після цього неждано той самий жіночий голос з тією жінотонацією говорив глухувато: «О боже!» Це чергування вигуків було зв'язане з тим гулом, завиванням і свистом, який оточував нас.

Та попереду цього голосу чувся інший голос, молодий, стриманий у своїй дзвінкості, який майже зі стогоном вигукував: «Що це? Що це?»

Так близько пройшов шелестючий свист, що я мимоволі притулювся до стіни. Я навіть на мить заплющив очі. Раптом мені стало смішно. Це Невський? Це Ленінград? Не може бути!

Ось я зараз розплющу очі і, мов на машині часу, перелечу в своє дитинство. Що я побачу? Невський, залитий сонячним промінням. Навколо повно люду. Їдуть якісь

красиві вершники. Їх так багато, а коні в них усі однакові. І одної масті. Одні вершники в латах, і на касках у них срібні орли. Інші у волохатих шапках, треті в твердих ківерах. Лати виблискують, коні едвабно сяють. Це гвардія йде на травневий парад на Марсове поле. Потім по Невському прокочується хвиля чорного блиску. Це екіпажі й карети. Це, я знаю, їдуть посли й різне панство. А вечорами світло, бо горять каганці, в яких налитий жир. Каганців багато, вони стоять на краю тротуару, й карети з ліхтарями й автомобілі з високими бортами й колесами, теж з ліхтарями, проїжджають то вперед, то назад.

Я розплющую очі. Темрява освітілась пекельним сірчанним полум'ям десь збоку. Упали чорні тіні довкола мене. Глухий удар пролунав зовсім поруч. І знову засвистіло, заспівало, заграло в повітрі. Звідкись упала цеглина. Вона ударилася об стіну, наче її кинула атлетична рука, і розпалася на шматки. До чорного туману підмішався якийсь коричневий пил.

І відразу ж попереду пролунало: «Чорт би тебе взяв!» — і згодом: «О боже!» Друга цеглина пролетіла мимо й розтанула у п'ятмі. Засвистіло біля вуха, і я почув дівчачий голос, що знову зі стогоном питав: «Що це? Що це?»

Я зупинився перечекати, коли вщухне це кружіння у повітрі неприємних предметів. Я згадав це місце Невського напередодні війни. Ніхто із людей, що переповнювали вулицю, вже не пам'ятав ніяких травневих парадів, та й на Невському все було настільки інше, ніби минуло понад сто літ. Ніхто не міг би сказати про травневі паради минулого, про карети послів і про каганці, які чаділи під ногами перехожих. Невський був залитий хвилями електричного світла, фари автомобілів і світло трамваїв далеко залишили за собою освітлення царських

часів. Тисячі людей ішли в своїх справах, заходили до магазинів, у кінотеатри, стояли на тротуарі, читали газети, розмовляли, чекали трамваїв та автобусів.

Все жило, рухалось... але варто мені розплющити очі — і я знову в доісторичному мороці, і, якщо зараз вийде з-за рогу мамонт, — я не здивуюсь. Я все життя прожив у цьому місті. Отож-бо треба побачити й таке. Від цього ніде не дінешся. І чого вони взялися за цей район! Я уже, як бабуся, що йшла попереду мене, хотів закричати: «Чорт би тебе взяв!» — та кружеляюча металева нечисть знову розпочала свій шабаш. Дівчина закричала своє: «Що це? Що це?»

І відразу я почув, як розлюченим голосом бабуся сказала на всю вулицю, перекиваючи дівчину: «Що це? Що це? Осколки це, ось що, — осколки, дурепа!»

І при світлі нового вибуху я побачив, що ми всі разом прийшли до редакції. Потім ніч знову впала на наші плечі, але при останньому згасанні смертельної заграви я побачив, що бабуся штовхнула дівчину під ворота і сама пішла за нею.

Запала цілковита темрява.

...Я знову на Невському. Він не схожий на той, далекий, коли ним проходили герої «Варяга» і «Корейця», він не схожий на Невський передвоєнного часу. Але він знову світлий і залитий вогнями ввечері. На ньому безліч людей, нема трамваїв, проте тролейбуси тягнуть свої безкінечні дуги, замість зруйнованого будинку із диктовою стіною стоїть справжній... Я можу заплющити очі і провалитися в доісторичну ніч з рожевими спалахами розривів, але я не хочу.

Я прожив у цьому місті все життя. Я знаю, що зникли з вулиць написи: «Цей бік вулиці найнебезпечніший при обстрілі», зникли шрами й дірки, час прибрав руїни, залишивши спогади.

Димлять димарі заводів, на Неві — кораблі, в садах прогулюються люди. Я іду, стара й сива людина, місцями, де мені так добре все знайоме, що навіть не варто згадувати. Я підходжу до будинку, де народився. На ньому висить дошка і напис: «У цьому будинку жив Герцен». Наступна вулиця — вулиця Гоголя. Переді мною — вулиця Дзержинського. Мені пощастило. Я народився в будинку, що стоїть між вулицями двох письменників і одного революціонера... Я знову читаю: «У цьому будинку жив Герцен». Я читаю це з гордістю й сумом. У цьому будинку я написав перші вірші й першу прозу. Цей будинок пережив Герцена і переживе мене. Місто збудоване надовго!

І мені радісно, що цей будинок стоятиме й за комунізму — він доживе!

1956

Я ЛЮБЛЮ ГОРИ

Щороку до Великої Вітчизняної війни я бував у горах. І коли з альпійським мішком за плечима я виходив на першу гірську стежинку й гірський вітер торкався мого розпашілого чола, я відчував, що знову вступаю у світ великих див і що кожного дня я буду бачити безкінечні зміни гірського світу, буду засипати на траві гірської луки, чи на камінні біля перевалу, чи на снігу в тонкому наметі, буду слухати гірську тишу, буду йти вгору до прикрашених крижаними баштами вершин, буду сидіти біля багаття, слухаючи розповіді закоханих у гори людей, їсти просту їжу, пити просту воду й нести з собою просте щастя гір.

Кавказ любили російські поети, любили його по-різному. Ні Пушкін, ні Лермонтов не були в тих затаєних гірських куточках, де тепер вільно проходять гірські туристи та альпіністи. Вони ніколи не ходили по кризі. Навіть Ельбрус вони могли бачити лише віддалеки — у той час наближення до нього загрожувало смертельною небезпекою. Лермонтов малював його не далі Бермамита. Коли за радянського часу відкрилися всі путі через гори — йди куди хочеш, — які можливості з'явилися для любителів гірських мандрівок!

А весна в горах! Небеса бірюзового кольору раптом затягуються чорно-імлистими хмарами, з яких періщать веселі, зі святковим блиском зливи; грім розпанахує простори і, тричі повторений відлунням, кидається головою в найглибшу безодню; каміння котиться з уступів, кам'яні потоки набирають руху; річки ревуть важким, великим ревом; переповнені водою до країв, стрімко біжать струмки, впадаючи у вируючу, спінену стихію, що не вмовкає в ущелинах; зелень с'є новими смарагдовими барвами — свіжовимита, шовково шурхочучи на вітрі, зривається з вершин, проноситься, як демон, тріумфуючи, над завислими над урвищами гаями, куйовдячи кучері високих сосон і занурюючись у хміль і мед дивних альпійських лугів, де вас обдасть незаними пахощами; а в долині, де трави вищі від людського зросту, через мармурові плити біжать прозоро-блакитні води, й високо в небі плавають орли чи стоять яструби, ніби прибиті до неба.

Я сидів у саклі у вечірній древній Комунті. Я розмовляв з господарями — осетинами, дигорцями. Раптом я відчув, що я мимоволі німію; я дивився, не відриваючись, як жінка, вся в чорному, стояла на порозі саклі й при промінні сонця, що сідало за обрій, намотувала на човник пряжу.

Прямо знизу крутою стежинкою йшов великий бик з крутими рогами. Він жував траву, а між рогами лежав увесь аул, розташований на сусідньому схилі через урвище. Сонце освітлювало усе це видовище теплим червоно-сизим світлом. Я пережив таке захоплення, що написав вірш, щоб утілити побачене.

Коли ми з режисером Арнштамом збирали матеріал для сценарію «Друзі», ми проникли в глухі ущелини Інгушетії, в саме серце Осетії, пробиралися по гірських кручах усіх кабардинських і балкарських ущелин, ми йшли слідами героїв Жовтня. Ми знаходили печери, де жили партизани епохи громадянської війни, ми ночували в кам'яних баштах інгушських поселень, сходили по кам'яних східцях замість стежок, пробивалися крізь хаші гірського лісу над гримучим Тереком, мокли під тропічними дощами, йшли пішки в багнюці до колін по розмитих дорогах. Усе навколо було сповнене розповідей, легенд і пісень! Усе навколо народжувало пові відчуття, думки й почування. Над зеленими пасовиськами Шагдагу я побачив тонкий, мов клинок, сріблястий потік, що стрімко летів між скель.

Настав вечір, потім місячна ніч, студена, морозяна гірська ніч. Я добре бачив потік, та він не струмів — він замерз. Він висів тепер, мов кинджал у срібних піхвах, на боку сірої черкеської скелі. Уранці він знову розтанув. Я бачив, як перші легкі рухи побігли разом з рожевими променями, від яких потемніли гори, й опівдні він летів знову срібний, живий, прагнучи вниз, у долину, куди ніяк не може долетіти його тоненький струмінь.

Ми йшли слідами Серго Орджонікідзе, Сергія Мироновича Кірова. У старому інгушському аулі Пуй, що стоїть у тіснині Ассинської ущелини, древня інгушка, готуючи мені постіль, сказала: «Тут спав Серго».

Уранці ми були на початку стежки, що вела в Хевсуретію. Ущелина гула весняним гулом. Безперервно долинав шум річки, шум густих гілок чагарника, що вкрив усі схили, шум верхнього вітру зі снігових вершин. Стежки далі не було. Двадцять років ніхто не їздив по цій стежці, через річку не було переправи, а переправи не було тому, що інгуші посварилися з хевсурами. Цю сварку було легко роздути. Одні були напівпогани-напівхристияни, інші — напівпогани-напівмусульмани.

Майже двадцять років тому Серго Орджонікідзе все-таки проїхав без стежки звідси в Інгушетію. Це був епос, ніким не записаний, мало кому відомий. Ми дивилися в темні нетрища ущелини, й там, у цій зеленій темряві, мені здавалося, я бачу двох вершників, що пробиралися сміливо вперед, співали народних пісень, бачу чорні бурки й енергійних героїв кавказького Жовтня — Серго Орджонікідзе та його хороброго супутника Албагачієва.

Ми були біля підніжжя Ельбрусу, де колись сміливий молодий Бетал Калмиков провів на велику гору Сергія Мироновича Кірова. Так само сяяли свіжі сніги Ельбрусу, як сяяли того далекого дня, коли молоді й дужі люди йшли під керівництвом Кірова через Мамисонський перевал, про який військові фахівці казали, що неможливо перейти через нього військові взимку, і неможливе зробили воїни Червоної Армії.

А якщо ви заглибитесь у льодопади кавказьких льодовиків, будете своїми очима бачити наскрізні багатоповерхові аметистові крижані башти, які розсипаються з тяжким і протяжним гулом, шпарини з едwabними стінами, що ведуть у бездонні прірви, будете йти сніжними стежками, які приведуть до прямовисів, звідки відкриваються непередавані види, бачити прекрасні, піднесені в зелене небо чорно-білі башти Ужби і Шхельди чи

бачити під час сходу сонця Безінгійську стіну, що підноситься з ранкового туману в усьому блиску своєї величчї, — ви понесете з собою з цього гірського світу такі відчуття, якими довго житимуть ваше серце й ваша пам'ять.

Я люблю гори, коли осінь засипає долини червоним і жовтим листям, свіжий сніг укриває кожний виярок, перетворюючи найменші вершини на горді, недоступні замки, коли червоний барбарис світиться вогниками на снігу серед тихого гірського гаю, де немає більше пташиного гомону, а над ущелинами шугають голодні яструби, полюючи за втомленими й відсталими від товаришів на перельоті перепелами, й десь здалеку долинає добре чутний гул кам'яного чи снігового обвалу, повторений луною.

Я люблю гори, де сміливі альпіністи штурмують прямовисні скелі, висячи над проваллями, розхитуючись, як маятник, шукають путь вище й вище, як крок за кроком вони відвойовують в гори можливість просуватися й, нарешті, виходять, знеслені й горді переможці на вершину, звідки світ здається зовсім іншим і де з'являється відчуття великого незнаного щастя, яке неповноє людину.

Я люблю вас, гори, давньою й великою любов'ю! Ні моря, ні ліси, ні степи не можуть з вами зрівнятися. Вони чудові, та ви кращі!

1956

ДНІ ВІДКРИТТІВ

Уривок з нарису¹

...Ми сиділи в теплій тиші вечора перед руїнами античного храму в Гарні. Колись тут, на скелястому мисі, височіла фортеця, зі сторожових башт якої добре проглядалася вся ущелина вгору по річці. У фортеці був збудований майстрами привезений з Рима храм. Коло фортеці розташувалося місто. Цар Трдат збудував тут віллу, напевне, в римському стилі, для своєї сестри Хосровадухт, яка відпочивала від спеки в затінку плодкових садів, через які бігли прохолодні потоки.

У фортеці був гарнізон. До своєї сестри приїздив воївничий цар, засновник Аршакідської династії у Вірменії. Безліч колісниць стояло на цій горі. Цікаві громадяни юрмились, щоб побачити блиск свити й воїнів сторожі. Купці проходили зі своїми караванами повз це місто. В тюках на верблюдах, конях і віслюках були сувої китайського шовку, індійські тканини, вироби зі слонової кістки, перець, кардамон, індиго, мускат, ладан, рубіни й топази, смарагди й яхонти, корали південних морів, дивини Сходу.

Проходили табуни вірменських коней, призначені для продажу, оскільки Вірменія славилась доброю породою.

По схилах, що оточували підніжжя стін фортеці, далеко вниз до річки, що й тоді гуркотіла у вузькій

---

¹ У дорожньому нарисі «Дні відкриттів», що ввійшов до книжки з такою ж назвою (з підзаголовком «Книга про Вірменію») М. Тихонов розповідає про свою подорож по гірській Вірменії у 1929 р. Його супутником був лєнінградський поет Ерліх Вольф, відомий дослідник творчості Сергія Есеніна, невтомний мандрівник по Кавказу, Далекому Сходу, Півночі.

ущелині, спускалися виноградники. Навколо міста розкинулися сади й гаї.

Тепер перед нами сходинки збережених східців вели на майданчик, на якому стояв колись храм. Майданчик цей, як і навколишній простір, був засипаний уламками руїн, шматками колон, розбитими капітелями, вцілілими плитами...

Жодних ознак міста. Ніякої вілли сестри вірменського царя. Безлюддя і спокій, забуття. Десятки колон античного храму зникли, розсипалися на дрібні шматки.

На розбитих сходинках східців лежали уламки різної величини. Трава росла між ними. Схожі на дикий виноград гілки звивалися над уцілілими барельєфами, що зображали чи то велетнів, чи то кентаврів. Декілька жінок різали на частини яблука і розкладали їх на сходинках і на камінцях для сушіння. Багато шматочків яблук лежало в руїнах. Вони ще більше підкреслювали занедбаність древньої фортеці.

Чути було, як гудуть одинокі бджоли, як шумить річка, як тихо перемовляються жінки. На деяких великих уламках ми бачили написи мандрівників різних часів і країн. Були арабські, персидські, латинські написи.

— Що це було? — спитав Вольф. — Ти що-небудь знаєш?

— Коли я був тут п'ять років тому, учений-археолог, що був з нами, детально розповів про Гарні. Я можу лише повторити те, що він говорив.

І я розповів про царя Трдата, про його блискучу подорож до Риму, про те, як Нерон влаштував йому врочисту коронацію на площі Форуму, проголосивши його царем Вірменії, дав йому римські легіони, майстрів-будівельників і художників, засипав його золотом, щоб він відновив стару столицю Арташат, зруйновану Корбулоном, і жив у дружбі з могутнім Римом.

Згодом були інші царі, інші завойовники, були бурі й землетруси. Ніхто не відбудовував більше зруйнованого. Я думаю, що скоро вірменські вчені зацікавляться цим місцем, і з землі з'явиться багато несподіваного.

— А знаєш, що мені часом уявляється?

— Що тобі уявляється, коли ти думаєш, як якийсь римський філософ, я забув його ім'я, на руїнах Карфагену?

— Мені уявляється день, коли будуть говорити люди: «Дивіться, це представники останніх капіталістів». Ото буде здорово!..

— Я згадав Маяковського. Він після своєї подорожі в Америку занотував у записнику таку думку, що Сполучені Штати стануть ніби останніми озброєними захисниками безнадійного буржуазного діла й що тоді можна буде написати, — точніше, історія напише, — роман типу Уеллса, типу «Боротьби світів».

— Все можливо, все можливо, — сказав я, — тільки навряд чи ми до цього доживемо. Навіть це древнє місто зникло не відразу. Поглянь, Радянська Вірменія існує тільки дев'ять років. Ще п'ятнадцять років тому турки різали вірмен сотнями, тисячами, руйнуючи дотла їхні житла. А через п'ятнадцять років ми справді не впізнаємо Вірменії: так вона розквітне. У цьому я впевнений. Ти знаєш, тоді, коли я був уперше в цих краях, місячної ночі я гуляв з друзями по вулиці вірменського поселення в горах. Така гарна ніч була — зовсім не хотілося спати. І говорили ми про веселе, сміялися, жартували. Раптом один із вірмен сказав: подивіться і скажіть, на що схоже вірменське село?

Розмови стихли. Ми стояли і озиралися. І ніч якось стала іншою. У великій тиші ми бачили навколо чорні стіни, білі стіни, освітлені місячним світлом. Жодного вогника. Глухі стіни й старі покручені дерева, залякли,

наче від болю, нерухомо. Щось дивне було справді в пейзажі цього села. Я сказав, що це, звичайно, тільки миттєве враження, та село чимось нагадує укріплення, фортецю... «Правильно! — вигукнув той, хто запитував. — Коли б ви подивилися пильніше, то сказали б, що воно схоже на кладовище. Те й те порівняння справедливе. А чому, дорогий? Тому, що вірменська людина жила в постійному чеканні небезпеки... «Турки йдуть! Башибузуки!» Що робити? Порятунку немає. Дім — фортеця. Жодного вікна на вулицю. Вузькі бійниці. Захищатися до останнього. Якщо ворог дужчий — це вже кінець. Це вже не фортеця — кладовище. І так було віками... Та більше не буде. Й таких сіл не буде у Вірменії. Прийшла Радянська влада! Все! Кінець вандалізму, кінець різанині! Дружба народів». Так він сказав тоді. Він мав рацію...

Ми вирішили продовжувати нашу путь увечері, коли спаде спека, яка почала даватися взнаки. Ми знемагали від задухи, філософствуючи на руїнах античного храму в Гарні, їли куплений у селянки кавун і латали нашу пошарпану одіж...

Нарешті на нас нашттовхнувся якийсь хлопець. Він розшукував когось, ішов, розглядаючи тих, що стояли на вулиці, і, напевне, не знаходив того, хто був йому потрібен.

Побачивши нас, він одразу заговорив по-російському: — Що хочеш? Що хочеш?

Ми швидко і коротко пояснили йому, хто ми, і що ми йдемо в Єреван і хотіли б де-небудь заночувати. Нам нічого не треба. У нас є все. Нам потрібен дах і стіни.

— Дах і стіни! — закричав він радісно — він із задоволенням вимовляв слова з іншої мови. — Дах і стіни будуть зараз. Ходім!

Тоді Вольф зробив жест, що означав увагу, скинув свій мішок додолу, розв'язав шнурки, пошукав у ньому,

дістав гаечний ключ, що здавався зараз, при світлі вікна, дуже великим, подав його молодій людині і виголосив коротку промову, смисл якої полягав у тому, що він дарує цей ключ хлопцеві як господареві, у якого ми будемо ночувати. Так він вирішив і тепер просить узяти цей незвичайний подарунок.

Хлопець уважно слухав. Він чудово розумів поросійському, і почав нам тиснути руки, і взяв ключ від Вольфа, гаряче дякував за подарунок. Потім він відкрив маленькі двері і буквально штовхнув нас до кімнати, з якої назустріч нам долинув такий шум, що спочатку ми нічого не змогли збагнути.

Ще й тому ми не могли нічого збагнути, що клуби диму зустріли і огорнули нас. У великій кімнаті було так накурено, що тільки придивившись, ми побачили, що в кімнаті, як то кажуть, ніде й голці впасти. Навколо великого квадратного столу сиділо стільки людей, що ніде було ступити. На столі стояла гасова лампа, лежали якісь книжки. За столом, як у президії, сиділо декілька молодих людей. Усі голосно говорили й махали руками, ніби репетирували якусь п'єсу...

Очевидно, це все-таки був клуб, тому що на стіні висіли якісь гасла, написані на червоному папері, старі революційні плакати, якісь оголошення. Позаду нас у глибині приміщення підіймалося щось подібне до сцени, але без занавіса. Обабіч копу стояло два стовпи, що підтримували стелю. Довкруг нас сидів найрізноманітніший люд: передові люди вірменського села, активісти, комсомольці. Це було видно по їхніх обличчях, молодих, енергійних, тверезих, по рішучих жестах, по всьому вигляду. Таких людей нової Вірменії ми зустрічали вже багато. Вони були нам добре відомі.

Та що відбувалося тут в опівнічний час, цього спершу ми не могли збагнути. Двері розчинялися. З вулиці

з'являлась людина, яка спершу тихо й насторожено оглядала це зібрання, згодом її пропускали до столу. Починалась якась незрозуміла нам розмова, тиха й спокійна, потім шукали щось у великій, з розграфленими сторінкам книзі і, знайшовши, оголошували прибулому.

Той змінювався відразу. І це відбувалося з кожним прибулим. Часом заходили відразу по двоє, але тоді складалося враження, ніби один привів другого. Отож тільки доходило до книги й оголошення, прибулі починали мінятися з виду, вивергати якісь страшні, напевне, слова, бо на них теж кричали і теж вивергали щось страшне.

Шум сягав найвищої точки. Той, на кого кричали, махав кулаками, плював на підлогу, на стіни, потім, рвонувши двері, що зачинялися з шаленим грюкотом, зникав у темряві.

Наставала деяка пауза, в якій відбувався швидкий обмін думками, і знову на сцені з'являлась нова людина, що прибула з ночі, і все повторювалось. Тільки момент перетворення прибулого в розлюченого вепра відбувався по-різному. То людина відступала в нерозумінні й щось іще питала, перш ніж зривалась на крик, то починала на очах наливатися кров'ю, харчати й тільки тоді вибухала криком, біла шапкою об стіл, стукала кулаком і йшла, не перестаючи шалено ревти...

Раптом з'явився наш знайомий, який сів позаду від нас, і відразу почав кидати репліки тим, що сиділи за столом. Ми зрозуміли, що й він нічого нам зараз не пояснить. І коли сон усе-таки здолав нас і ми, спираючись один на одного, всерйоз задрімали, незвичайний грюкіт упав на наші голови. Ми ледве не впали з лави, бо всі встали. Це був грім оплесків. Найдивовижніше, що всі дивилися у наш бік. Усі усміхалися, й гриміли оплески. Головуючий високо підняв руку над столом,

і ми побачили, здивовані, в його руці знайдений Вольфом великий гаечний ключ. Всі вибухнули ще раз бурхливими оплесками, а наш знайомий сказав нам: «Дійшло до вашого ключа. Його записали до порядку денного. Щойно голова сказав, що ви даруєте його нашому колгоспові, ключ занесли до протоколу і вам висловили подяку...» Тут дримота злетіла з нас, і ми теж заплескали й дякували зборам за виявлену нам честь. Потім усі знову сіли, й збори продовжувалися з новою силою.

Та ми вирішили хоч сидячи виспатися. І справді, коли ми збагнули, що перші ранкові промені зустрінуть нас на цій лаві, всі встали, почали рухатися, двері відчинилися у нічне селище, люди одне за одним тисли нам руки й прощалися. Кімната порожніла. Тютюновий дим, як зелений дракон, виповзав із клубу на дорогу. Розчинили й вікно. Прибрали зі столу всі папери й книжки.

Нарешті до нас, що притулилися до стіни, підійшло кілька чоловік. Наш знайомий, що був перекладачем, сказав: «Дах і стіни є. Відпочивайте, будь ласка. Ми залишимо лампу вам, щоб було світло. Вранці, як підеш на Єреван, іди сюди...»

Ми вийшли на свіже повітря. Молода людина показала на великий квадратний камінь, біля якого лежав другий, менший.

— Оце ключ від клубу. Будеш зачиняти, будеш сюди, де камінь, класти. І підеш далі...

Для інших він переклав свої слова, всі заусміхались і дуже міцно тисли нам руки. Потім наш перекладач сказав:

— Що іще хочеш? Пити хочеш — там карафка з водою на столі... Більше нічого не хочеш? Тоді на добраніч, дорогий!

— Зачекай трохи! Поясни, будь ласка, що тут відбувалося всю ніч?

— А! — Він засміявся задоволено. — Галас великий був, та це ми куркулів, знаєш, податком обкладали. Ну, а вони дуже сварилися, загрожували, галасували — ти чув, та ми їх узяли в руки. Куркуль знаєш яка людина! Страшна людина! А це все був комсомольський актив, допомога голові колгоспу. Вони, куркулі, дуже бояться комсомольського активу. Знайомтесь, будь ласка...

І ми познайомилися з видатними активістами, подякувавши їм щиро за гостинність, і побажали успіху в їхній роботі.

1962

П'ЯТЬ МІСТ

1

Я бачив Ригу у дні моєї молодості. Тоді була перша світова війна. Щодня над містом тріскотіли німецькі «таубе». Потім на вулицях почали вибухати снаряди. Туманним холодним ранком ми відходили з Риги по довгому мосту, і я назавжди запам'ятав цей гіркий ранок. Я був знов у Ризі через двадцять років. Це було шумливе лімітрофне місто, сповнене передчуттів великих подій. У маленьких буржуазних душах жила тривога і страх перед революцією. Згодом я побачив Ригу за декілька днів до Великої Вітчизняної війни. Місто вирувало пристрастями. Тихої, спокійної Риги не можна було впізнати. Це було місто люду, що вийшов на вулицю. Мітинги, демонстрації, збори—латвійський народ ожив, і весняний

вітер радісно розбурхував листя ризьких бульварів. Ніхто б у ці дні не сказав, що латиші — суворий, спокійний народ... Через три дні на Ригу впали перші бомби. Рига почула гул німецьких танків. Ригу оповила ніч окупації.

У тихий серпневий вечір сорок п'ятого року я знову йшов по широких набережних Риги. Так само велично несла свої води Даугава, так само тихо шелестіли віковічні дерева, так само продавали на рогах вулиць квіти ранньої осені, так само бігли сірі едwabні хмари над пам'ятником Свободи, та Рига була не схожа на колишню Ригу. Минуло лише півроку, як її визволила Радянська Армія. Німці вирішили знищити Ригу, щоб не залишилося каменя на камені. Вони приготувалися до нападу зі сходу, але удар Радянської Армії був нанесений з південного заходу. Цей удар врятував місто. Німці втікали до моря. Та перед цим бій був такий жорстокий, що очевидці, з тих, які бачили чимало, кажуть, що не пам'ятають такого артилерійського шквалу, який вони зустріли під Ригою. А вони пам'ятали Курську дугу.

Рига була пустельна й похмура. Стара Рига лежала в руїнах. На місці древнього собору стояли руїни, знаменитий шпиль, що височів над містом, упав у палаюче сміття, будинок чорноголових показував обпалені пожежею стіни, купи сміття лежали замість будинків. Та було в місті те, що говорило про нескорену волю народу, про прекрасний завтрашній день. Душа міста була вільна, як ніколи. Люди міста були загартовані випробуваннями. Латвійський народ ніби ступив на багато сходинок вище і повністю відчув подих великої історичної правди.

Я відчув у Ризі душу нового міста, яке через деякий час засяє своїми вогнями на берегах Балтики вогнем

великого майбутнього. У Риги на Балтиці не буде суперників. Ленінград — її старший брат, друг і бойовий товариш. Він не суперник. Мені здавалося в той тихий вечір, що я присутній при народженні нової Риги, іще розпливчастої, іще тільки задуманої, та вже правильно наміченої, такої, якої не знали рижани, паповненої таким творчим життям, яке тільки снилося найпалкішим мрійникам.

2

Коли я вперше приїхав до Києва на Шевченківські святкування, я був так глибоко вражений містом, що не спав ночами, а блукав до світанку його вулицями і зустрічав зорю над Дніпром, щоразу дивуючись багатству цього видовища. Я йшов прекрасним Хрещати-ком, який виблискував холодом своїх незліченних вікон, різноманітністю будівель, якоюсь південною чарівністю вуличного життя, невичерпним потоком міської енергії, блиском вогнів, життєрадісною мовою гостинних киян.

Я стояв вечорами на Володимирській гірці й не міг намілюватися романтичними далями, що відкривалися переді мною, начебто кияни навмисне створили цю картину, як тло для вознесеного на пагорби свого золотого міста, яке стоїть над рідними просторами, такими пісєнними, такими шевченківськими.

Я прийшов на київські вулиці влітку сорок четвертого року. Пізнього вечора я йшов через Хрещатик з Будинку Червоної Армії. Світив місяць. Місяць освітлював жакливу Помпею Хрещатика. Скрізь, куди я дивився, мої очі бачили чорні та білі руїни, фантастично перемішані, ніби гра випадку створила якісь особливі форми архітектури. Якісь вигадані безумцем будівлі то висіли в повітрі, не розсипаючись, химерно стримані

невидимими зв'язками каміння, то являли арки, амфітеатри, башти. Це був привид, який настирно нагадував про те, що було. Місяць заходив у руїни і розсипався водоспадом білих променів. Я пам'ятаю якісь сходи, вгорі на майданчику яких стояла обгоріла статуя, яка зображала за мирного часу жіночу постать, що вітала перехожих. Напевне, в руці її було щось, що нагадувало тирс. Зараз це стояла відьма, фурія з розпущеним чорним волоссям, простягаючи над руїнами жезл руйнування. На її бронзовому обличчі відбився відчай. Крізь тишу ночі і руїн було чути тихий звук меланхолійного струмка. Десь у руїнах текли струмки по камінню, вже зарослому травою. Де-не-де падав камінець, що зривався зі склепіння, і, наче в горах, луна повторювала його падіння.

І раптом я побачив у боковій зруйнованій вулиці вогник. Він сяяв так упевнено й так мирно, що це слабке світло раптом стало сильніше за всі навколишні руїни. І ще один вогник, і ще один. Ці вогні світилися з руїн. Там жили. Там було життя, те саме, що зустрічало вас на розі проспекту Леніна, де відразу шум вечірнього міста піднімався над мовчанням мертвого Хрещатика.

Цього дня я був на відкритті нового стадіону. Цей стадіон повинні були відкрити 22 червня 1941 року, але того дня почалося зовсім інше. Змагання не відбулися. І тепер, у червні сорок четвертого року, було оголошено, що квитки, взяті на 22 червня сорок першого року, дійсні. І прийшли люди з цими квитками. Вони берегли їх усі ці роки. Вони вірили: ніщо не зможе зупинити руху життя великого міста, і вони переживали, очевидно, складне почуття, згадуючи все, чого вони зазнали за цей час. На Володимирській гірці, де я безтурботно спостерігав колось заходи сонця, були могили героїв, що визволили Київ, загиблих на його вулицях в останніх боях.

У концертній раковині парку грали музиканти. Й у них були слухачі. По вулицях іще ходили військові машини, війна ще продовжувалась, та було вже видно, що ми перемогли. Люди, які берегли роками квитки на відкриття стадіону, не тільки вірили, що стадіон буде відкритий, вони вірили в більше — вони вірили в остаточну перемогу і в свої сили, сили радянського народу. І я вірю, що побачу знову Хрещатик, не схожий на той, що був, але сповнений віковичного київського тепла й нового прекрасного відчуття світу.

3

Хто бачив зруйновані села Білорусії, знищені ліси, від яких залишилися пеньки, бункери, де туляться жінки та діти, а поряд незліченні могили білорусів, убитих фашистськими катами, той буде готовий до видива Мінська, міста-мученика.

Мінськ з повітря, особливо в сутінках, не дає уявлення міста. Він удається примарою великого міста, начерком, з якого зникли барви й вивітрилися лінії. Дерев'яний Мінськ згорів. Він зник серед задушливого диму тисяч запалювальних бомб, і в цьому вогні зникли маленькі милі будиночки Янки Купали і Якуба Коласа, де так поетично була представлена Білорусія гостинними і чудовими господарями. Зникли будиночки кустарів і ремісників, зникли музей і лікарні, зникло місто.

Залишилися височіти великі будинки, які, ніби скелі, виниклі в полі, дивують вас серед нежданого простору. Та чим більше вдивляєтеся в те, як живуть сьогодні люди в Білорусії, в Мінську, який неодмінно буде знову, тим більше хвилювання починає проникати у ваше серце.

Якуб Колас казав якимось, що він не може пізнати місць, знайомих йому з дитинства. Вони так спотворені

рукою німецьких катюг, що природа там стала зовсім інша. Де стояли ліси, там поле, де були поля, там рови та ями, байраки замість сіл.

Здавалось, німець у відчаї хотів знищити все живе навколо себе. Велика тінь партизана — народного месника — стояла над ним день і ніч. І від страху кидалися з факелами нові упирі, тикаючи ці факели і в солому стріх, і в сушняк старих лісів.

І коли відбудується новий Мінськ, на його площі повинен стояти пам'ятник, де на весь свій велетенський зріст будуть зображені боєць Радянської Армії та білоруський партизан, син героїчного, непереможного народу.

4

Давно я не був у Тбілісі, і, коли я теплого вечора знову пірнув у суєту його вулиць, вдихнув у себе свіжий подих Кури, почув трепет його садів, побачив вогні на горі Давида, я відчув, як роки падають з моїх рамен і до мене повертається дивне почуття молодості.

Я стояв на балконі нового будинку, і з цього балкона Тбілісі розгортав переді мною всю гру своїх складних, різнобарвних вогнів, всю гаму вечірніх кольорів, яких немає ніде. Це неповторно, як неповторний його денний, сухий, химерний розкид кварталів, одягнених в ошатну зелень, облямований стіпами гір з видом Казбеку у розкритих воротах долини, схожої на видовбаний човник чи на кам'яну колиску.

У цій колісці колись з'явилося місто важкого, благородного і великого життя. Зараз це було місто соціалістичного віку. Воно говорило про те, якими були б ті міста нашої країни, які сьогодні в руїнах і ранах. Коли б не жорстоке страждання війни, вони б цвіли,

перегукуючись своїми принадами з цим дивовижним братом своїм на берегах Кури, закованої у граніт.

Дихаючи тбіліським життям, ви не можете позбутися думки, що це місто єдине в своєму розкритті, в своєму рості, що коли йти від нього на південь, то навіть на берегах Індійського океану ви не знайдете подібного, і коли йти на захід, через Євфрат і Тигр, то ні Багдад, ні Мосул, ні Єрусалим, ні Анкара, ні Дамаск не зрівняються з його блиском, з його поетичною силою впливу.

І як прекрасно, що війна не зачепила його. Її вогненне дихання спопеляло життя на північних схилах Кавказького хребта, й усі гірські велетні закрили своїми крижаними грудьми доступ до сонячних долин Грузії.

Новий приплив сил робить це місто не тільки містом поетів і художників. Тут формуються кадри для великого будівництва. Підійть на будівництво Храмгесу чи в степ південніше від Гомбер, і там, і там проводяться роботи для завтрашнього дня розквіту. Нові поля, нова енергія народжуються з-під рук майстрів.

Знову досягає виноград, і череди переходять на нові пасовиська. Є нові вірші, і нові пісні співають ветерани, що повернулися з Берліна. Новим снігом вкриті гори, і нова краса дивиться вам у вічі, краса древнього і вічно юного міста, засипаного свіжими золотими дарами карталінської осені.

5

Я не впізнав Єревана. Щоправда, я давно не був у ньому. Там, де стояв один триповерховий будинок, там майже немає одноповерхових будинків. Проспекти пролягли там, де стояли глиняні халупи. Театри, яким може позаздрити навіть Москва, музеї, де зібрані світові

скарби, книгозбірні, дорогоцінні, як світові відкриття. Арарат, що позирає з батьківською поблажливістю на пишну долину за Араксом, Ленін на площі, що височіє над усім містом.

Ні, все змінилося до невпізнанності. В поселенні, та чи ж назвеш це поселенням, це скоріше передмістя, одне слово, в Канакірі було відкриття пам'ятника Абовянові — великому письменнику Вірменії. Скромний пам'ятник поставлений на хорошому місці. З нього широкий круговид. Абовян дивиться на Арарат, на який він колись зійшов переможцем. Та Абовян дивиться, дивуючись, і на той люд, що його оточує, на свій рідний вірменський народ: це діти нової епохи, нової Вірменії. І ті, хто повертається на батьківщину, репатріанти, вони перш за все падають на землю і цілують цю запилену, суху, щедру й древню землю батьківщини. І вони починають жити по-новому.

Нове на кожному кроці. І якщо немає ще великого каскаду Севану і багатства тієї енергії, якої чекають, то є вже біла лінія на севанських берегах, що показує, наскільки опустився рівень озера й наскільки просунулась уперед справа перетворення країни.

В зеленій чаші Деліжана дихає така ж новизна, як і в Єревані. Вся Вірменія наповнена будівельними матеріалами — варто заглянути в Єреванський музей геології. В такій країні природа, наче навмисне, створила найдивовижніше каміння для будівництва. В деякі з них ви можете, як в дерево, забивати цвяхи. Будинок уряду світиться рожевим вогнем при заході, ніби артікський туф усміхається тому алагязькому краю, звідкіля він сам родом.

Нова людина стоїть на новій землі. Я розповідав на з'їзді письменників Вірменії про те, як двадцять років тому в пустельному місці, яке називається Вочхаберт,

я зустрів людину у френчі, полатаному сотнями латок. У цієї людини була лише лопата. Вірменський учений, що був зі мною, порозмовляв з цією людиною і сказав мені: «Я прошу вас зняти капелюх перед цією людиною». — «Чому?» — спитав я здивовано. «Тому, — сказав учений, — що ця людина четвертий раз починає заново життя. Тричі він мав сім'ю, дім, дітей і тричі втрачав їх. Тепер він прийшов сюди і тут з лопатою в руках починає нове життя! Ось наполегливість і мужність!»

Я зняв капелюх перед ним, а днями я був у Вочхаберті і замість пустелі, обпаленої сонцем, побачив селище, яке тонуло в садах. Мирно диміли коминки над будиночками, і великі гуси, гелгочучи, тікали від віліса, і великі буйволи тягли навантажені виноградом гарби. Я мимоволі згадав людину в полатаному френчі. А що тут буде завтра?

Нова дорога несла машину через Семеновський перевал на північ. Ця дорога виникла протягом останніх років. Вона ішла через гори, степи і гаї. Так і народи нашої країни знайшли кращу дорогу в майбутнє, з якої не можна збитися, на якій не можна заблукати.

Сонце освітлювало далекі вершини, майбутні вершини досягнень наших п'ятирічок, очевидні всьому світові, що іскряться вічною славою мирної, творчої праці.

II. УКРАЇНА — РОСІЇ СЕСТРА

НА СВЯТІ ВЕЛИКОЇ ДРУЖБИ

Далеко той день Переяславської ради, коли відбулась велика історична подія, що її ми тепер усенародно святкуємо. Далеко за ним, у саму глибину часів, іде дружба, іде братерство наших народів. Із зелених висот, на яких стояв древній столярний Київ, йшло світло тієї слов'янської культури, вогні якої світили з північних лісів і далеких міст назустріч південним братам. І глибоко в свідомість росіян та білорусів, як і в свідомість українців, увійшли почуття, що навіки з'єднали нас в одну дружну сім'ю, в ту велику духовну єдність, що ми її сьогодні, в день нашого соціалістичного переможного розвитку, особливо відчуваємо.

Чи дивимось ми в історію українців, чи в нашу російську історію, ми бачимо важку, безперервну, героїчну боротьбу наших народів за свою свободу та незалежність. Але російському народові вдалося створити велику й міцну державу, в той час як український народ знемагав у боротьбі, що не припинялася, зазнаючи найжахливіших втрат, терплячи найстрашніше розорення. Проте не

послаблювались наші братні зв'язки, не впадали у розпач наші кращі люди, які бачили в майбутньому вихід із цього, здавалось, безвихідного становища.

Не могло без кінця тривати це народне розорення. Вік за віком назрівало те, що нарешті завершилось остаточним і великим рішенням, яке прийняв сам народ, котрий так довго й енергійно боровся. Богдан Хмельницький був виконавцем цієї всенародної волі. Україна возз'єдналась з Росією, і по цьому минуло триста років.

І за ці триста років узи братерської дружби перевірялись у найтяжчих випробуваннях. І в боротьбі обох народів проти царизму, і в боротьбі проти іноземних загарбників, і в революційній боротьбі за новий розквіт соціалістичної нашої держави обидва народи йшли вперед крізь усі перешкоди, аби сьогодні з гордістю, радістю та задоволенням оглянутись на пройдений шлях і міцно стиснути один одного в братерських обіймах, як стискають один одного бойові брати, повернувшись переможцями з битви за спільну всенародну справу.

І ось дивимось ми новими очима в нові простори України, й уява наша не стомлюється радісно дивуватись з того, що ми бачимо. Пішла навіки та Україна, над долею якої сумували народні співці, оспівуючи її глибоке горе, горе простих людей, які жили в тяжкій кріпацькій неволі. Великий Шевченко й за життя вмів заглядати в майбутнє й пророчим поглядом та пророчим віршем, який передрік сім'ю народів, дружну, мирну на місці колишньої царської держави з її тюремною темнотою. Стоїть тепер великий Шевченко і бачить великі народні успіхи. Все змінилося на Україні: і вигляд людини, і вигляд землі. Місто стало містом нової епохи, село стало багатим.

І поруч лунають українські й російські пісні, поруч у театрах ідуть українські та російські п'єси, а в гості

приїжджають сини й дочки всіх народів Радянського Союзу, й у новому Києві дзвенять такі розмови, які за старих часів здалися б неймовірними.

А найголовніше, що з дитячих років російська дитина знає, що таке Україна, і з наймолодшого віку знайомі їй українські вірші й оповідання про багату й красиву братню країну. Чи піде вона навчатися, коли виросте, до університету чи інституту, вона, розширюючи свої знання, разом з історією російського народу вбере й історію рідного українського народу, і герої громадянської війни, і герої Великої Вітчизняної війни постануть перед нею на полях України, під Києвом, Москвою — повсюди, де йшли бої за майбутнє молодих поколінь, за майбутнє нашої Радянської Батьківщини.

Тарас Шевченко, Франко, Коцюбинський, Леся Українка, Василь Стефаник разом з російськими великими письменниками і поетами ввійдуть в її серце як пам'ятна спадщина великої спільної культури.

І виросте молода людина й піде в широкий радянський світ продовжувати велике будівництво, й повсюди будуть з нею брати й друзі, сини всіх народів нашої Батьківщини, і брати українці будуть навчати її свого досвіду, як і вона їх, того нового в труді, що принесла для загальної користі, для того, щоб зростав і міцнів наш дружний соціалістичний світ, що безупинно продовжували ми шлях до комунізму, за заповітами Леніна.

Триста років воз'єднання України з Росією — це велике всенародне свято, яке просяє на всій неозорій землі нашій. І хоч далеко на сході лежать наші братні республіки Середньої Азії, чи далеко на півдні республіки Закавказзя, чи на Далекій Півночі простягнулась наша велика Якутія, — повсюди в цей день буде свято вільної людини й братерства народів, і на Україну прийдуть та

прилетять гості, аби безпосередньо привітати свято не порушної дружби та братерства.

Усе, що було за триста років, згадаємо ми, і тут пролунає голос письменників і поетів, літописців і відновлювачів минулого, співців сучасного, боянів дружби наших народів, їхніх сердець та душ.

З радістю побачимо ми й обіймемо старих дорогих друзів наших: Олександра Корнійчука, Максима Рильського, Павла Тичину, Миколу Бажана зі старшого покоління та з молодого поетичного—Малишка й Воронька, Дмитерка й Нагнибіду, Дорошка, Неходу, Підсуху й багатьох наймолодших. Побачимо ми і прозаїків і драматургів — давно знайомих та любимих радянським читачем Головка, Ле, Смолича, Скляренка, а з молодих — Гончара, Рибака, Стельмаха, Собка та інших друзів, що присвятили свою творчість соціалістичним дням та людям нашої великої Вітчизни.

Перед усім світом пролунає цей бенкет дружби та вірності, залунають пісні про людей-героїв, про безсмертну партію комуністів, про мир і труд на злість усім ворогам нашим та злостивим заздрісникам, що підглядають з-за прикордонного дроту на наше народне свято. А пісні наші будуть сильними та натхненними, як наша дружба, завойована спільними зусиллями, сильна і натхненна, як ніколи!

1954

1

Тарас Шевченко — основоположник нової української літератури та української літературної мови, революціонер-демократ, поет світового звучання, чиї невмирущі твори перейшли далеко за межі Батьківщини, сьогодні, через 150 років, говорить з нами, як і тоді, коли він ішов попереду пригнічених і ніс яскравий світоч слова, силу вільної думки, віру в перемогу народу, в щасливе, вільне життя.

Він об'єднав усіх, хто вірив у народ, міцними узами своєї високої поезії, що є великим прикладом всеохоплюючого служіння народові, і тому лишилась вона в пам'яті народній, у золотій книзі пам'яті серця, й образ великого Кобзаря, чарівності якого не зруйнував час, улюблений і шанований усіма народами нашої Радянської Вітчизни.

Далекі місця, де зазнав він мук вигнання, нині невпізнанно змінилися. Невпізнанно змінилося й життя цих місць. Шанувальники поета читають його вірші своєю рідною мовою, приходять на місця, де він писав вірші та малював, де він жив колись, і бачать, як розрісся сад там, де поет посадив колись перше кволе деревце. І Тарас Шевченко, який входить до золотого списку людей, що ними пишається прогресивне людство, став великим громадянином світу. Вогненний проповідник свободи народів і свободи людського духу — він воістину інтернаціональний. Він боровся за визволення пригнічених усією силою свого натхнення, і в його часи не було поета в Європі, який би так безстрашно, нещадно виступав проти сил гніту та реакції. Він для всіх народів світу проголошував право на правду та волю. В особі

свого друга, негритянського трагіка Айри Олдріджа, чиї предки були завезені в Америку з Сенегалу, який не міг грати через те, що був негром, у театрах Америки і змушений був переїхати в Європу, він бачив такого ж вигнанця, людину несправедливої, тяжкої долі.

А сьогодні голос Шевченка лунає на всіх материках. Під час конгресу Всесвітньої федерації молоді у Києві «Заповіт» Шевченка був виданий в одній книзі 14 мовами. І молодий представник Сенегалу, прочитавши французькою мовою «Заповіт», дійшовши до слів: «Вставайте, кайдани порвіте», прочитав їх з таким піднесенням, що на очах його з'явилися сльози. І це зрозуміло. Вірші Шевченка будуть живі до того часу, поки у світі є ще народи, які відчують увесь жах гніту й прямого рабства. Для всіх народів, що борються з колоніалізмом та імперіалізмом, вірші Кобзаря лунають як голос, що закликає до боротьби за незалежність та свободу духу, за повне звільнення людини від пут минулого.

Вже те, що Всесвітня Рада Миру за останні три роки двічі включала шевченківські дати до числа своїх ювілеїв, красномовно свідчить про світове значення великого українського поета. А проблема світового звучання Шевченка-поета, Шевченка-художника глибоко й різнобічно вивчена та висвітлена в літературознавчих та публіцистичних працях. І це вивчення триває. Таким чином, і в Європі і за океаном пролунають натхненні рядки безсмертного Кобзаря, і різні народи віддадуть йому данину захоплення та любові. Проте особливо близьке слово Шевченка слов'янським народам, любов до яких зберігав Тарас Шевченко все життя, знав та глибоко відчував їхню літературу, їхні сподівання та прагнення до свободи.

Недаремно його улюбленим віршем був вірш Пушкіна, присвячений Міцкевичу, що жив у його пам'яті й у

гіркі роки вигнання, в якому можна прочитати «о временах грядущих, когда народы, распри позабыв, в великую семью соединятся».

І в передмові до поеми «Гайдамаки» він говорить про часи, коли минуть усі чвари, і — «Нехай житом, пшеницею, як золотом, покрита, нерозмежованою останеться навіки од моря і до моря — слов'янська земля».

«Історія мого життя складає частину історії моєї батьківщини», — писав Шевченко. Горе і страждання народу були горем і стражданням поета. І вихід у широке майбутнє він знаходив у єдиному революційному устремлінні всіх народів, в єднанні слов'янських народів з російським народом.

Шевченко, носій правди народної, нерозривними узами був зв'язаний з російським народом, з російською культурою. Йому були дорогі, близькі його серцю великі російські художники, музиканти, революційні діячі. Союз російського та українського народів проти царизму, проти усіх виявів пригноблення людини був його кровною справою.

Його підтримували передові люди російського суспільства — шанувальники поетичних та художніх талантів і такі мислителі, якими були Добролюбов, Чернишевський, Герцен.

Навіть у найтяжчі роки солдатської каторги він знаходив друзів та однодумців, це були й найпростіші люди, й офіцери-патріоти, у яких під мундиром билося людське серце, було почуття власної гідності та поваги до людини; і заслані революціонери, учасники селянських повстань, учасники національних рухів, і навіть місцеві жителі, вільні сини степів — кочівники.

Він бачив зірким оком, що розпочалась смертельна боротьба з царизмом, що з кожним днем росте армія його супротивників у всіх класах суспільства. Особливі

надії він покладає на літературу. Він любить твори Пушкіна, Лермонтова, Гоголя. Особливо вітає появу «Губернських нарисів» Щедріна, в якому вбачає продовжувача справи, яку розпочав Гоголь. Він звертається до братів-письменників:

«Друзі мої, щирі мої! Пишіть, подайте голос за цю бідну, забруднену, знеславлену чернь! За цього зневаженого, безсловесного смерда».

Сам він, силою свого вірша, вже жив у народному серці як найяскравіший виразник надій народу, найправдивіший і найпоетичніший голос. Його вірші стали народними піснями. Народна пісня, народна дума були тим середовищем, де зародилася поезія Тараса Шевченка, але яким вогнем, яким новим змістом наповнив він свої поеми та вірші!

Як сміливо переходить він від високої поезії до сатири, як від найнижньої лірики кидається він у суворі краї публіцистики. Він володіє віршем, як ніхто. В його поезії і барви вимогливого художника, і чудова музичність, яку представила йому гнучка, ніжна, різноманітна, пісенна українська мова. Багато пише він і російською мовою.

На кінець життя популярність Шевченка в народі була величезна. Він став легендою, він став прапором. Його життя, його творчість не мали подібних в усій світовій літературі. Передові російські діячі палко вітали його.

Він був стверджувачем сили та різноманітності народної мови, яку господарі його часів називали «мертвими словами». Невгамовний революційний пафос Шевченка ґрунтувався на невпинному вдосконаленні цієї мови, що лягла в основу нової української літератури й призвела до перевороту в поезії, викликавши нові таланти з народного середовища, й до цього часу впливає

на постів усіх народів братерських літератур — чи то слов'янських країн, чи радянських братніх республік.

Шевченко багато працював над своїм віршем. Він говорив: «Як інструмент віртуозу, так літератору необхідні щоденні вправи пера».

Він закликав до глибокого та серйозного вивчення народного життя:

«Щоб знать людей, то треба пожить з ними. А щоб їх списувать, то треба самому стать чоловіком, а не марнотрателем чорнила й паперу. Отоді пишїть і дрюкуйте, і труд ваш буде трудом чесним».

І вірші Тараса Шевченка жили великим народним життям. Любов до них починалася з самої ранньої пори. Так, у моєму дитинстві поруч з ім'ям Пушкіна лунало ім'я Тараса Шевченка. Це було так само природно, як братерство українського та російського народів, нероздільне та вічне. У віршах Тараса Шевченка жило щось таке міцне, як небо, земля, ліси, люди, але в них ще співали голоси найніжніші, найближчі, тонкої музичності, чарівливі й раптом гримучі, як громовиця. І все наче так просто, що інакше й не скажеш.

Проте й у нових поколіннях побачили ми любов до нашого Кобзаря. Ім'я і вірші Тараса Шевченка несли в своєму серці й поети радянської землі. Інакше й не могло бути. Його слово, немов естафету, передавали покоління. І так дійшло й до сьогодні це поетичне полум'я, яке горить на вітрах історії.

У ньому живе безсмертний заклик ненавидіти темряву, пригнічення, в ньому ми бачимо приклад злиття поета з життям народним, приклад героїчного служіння народові.

Тарас Шевченко — поет великої любові й великої ненависті. Він ненавидить усе, що являє собою владу тиранів, що вбиває свободу й радість життя.

Він сповнений такої широї, такої глибокої та ніжної любові до людини, до рідного краю, до людства, яке створює чудові таланти.

Найкращою мрією його було сказати про часи, коли вільні люди

Позіходяться докупі,
Раді та веселі.
І пустиню опанують
Веселії села.

Якби воскрес сьогодні наш великий Тарас, він побачив би, що здійснилось це й у тих місцях, де блукав він серед азійської пустелі.

Пустелею заволоділи веселі села, заселені вільними й веселими людьми, що перетворили світ, живуть у новому, соціалістичному суспільстві й можуть гордо сказати: «На нашому прапорі накреслені великі ідеали: Мир, Труд, Свобода, Рівність, Братерство й Щастя усіх народів». І великий син українського народу — Тарас Шевченко іде сьогодні у лавах учасників боїв трудового народу там, де народ бореться з усіма гнобителями, з усіма силами світової реакції, — він іде в лавах будівників комунізму, бо, як сказано в Програмі Комуністичної партії словами, що доходять до мільйонів, «комунізм — це устрій, де розквітають та повністю розкриваються здібності і таланти, найкращі моральні якості вільної людини».

Згадуючи сьогодні життя й творчість великого Кобзаря та бачачи, які чудеса звершили сила та воля вільного народу, радянського народу, керованого Комуністичною партією на просторах Радянської Батьківщини, колись перейнятих мороком та холодом темряви і пригнічення, ми ще раз віддамо належне безсмертному героїчному подвигу нашого рідного Тараса Шевченка, який вірив у це світле майбутнє й написав на всі віки:

І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.

І ще написав про саме це майбутнє:

І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син і буде мати
І будуть люди на землі.

Вільні люди на вільній землі голосно говорять тобі сьогодні — нашому дорогому Тарасові Шевченку: слава тобі, що йдеш з нами по шляху до комунізму!

1964

2

Ми живемо у щасливий час. Ми — свідки багатьох чудес, що їх створила й продовжує творити вільна воля людини в найрізноманітніших галузях нашого життя і знань. Проте людське слово — найбільше диво — лишається великим началом, що об'єднує людей. Воно розповідає про минуле, сучасне, прийдешнє. Воно сповнює нас радістю та гордістю й викликає гнів проти всього, що пригнічує людину, спотворює життя на землі, заважає рухатись уперед.

Всесвітнє вшанування Тараса Григоровича Шевченка — це теж диво. В нашому братерстві літератур він один з найулюбленіших і найушлюбленіших для всіх народів, для всіх письменників. Великий син українського народу, він піднявся на такі верховини поезії, що його побачив увесь світ. Ми відчуваємо його сьогодні, оригінального, неповторного, ми — представники багатьох народів — вбачаємо в ньому одного з велетнів

світової літератури, де в одному ряду з ним такі різні й такі могутні, як Фірдоусі, Нізамі, Руставелі, Навої, Шекспір, Гете, Толстой, Пушкін, Бальзак, Гоголь, Горький...

Тарас Шевченко, як основоположник нової української літератури та української літературної мови, був зв'язаний міцними, нерозривними узами з російським народом, російською культурою. Інакше не могло бути. Польські та інші письменники були його друзями, російські поети, художники, музиканти, артисти, всі передові та видатні діячі єдналися з ним у боротьбі проти царизму. Разом боролися вони за справу і російського, і українського, і всіх інших пригночених народів Російської імперії. Кращих синів своїх віддавали ці народи важкій та смертельній боротьбі. Підтриманий передовими людьми російського суспільства, шанувальниками поетичних та художніх талантів, Шевченко був особливо підтриманий передовими, революційними діячами, такими, як Чернишевський, Добролюбов, Герцен.

У дитинстві Шевченко одного разу пішов шукати залізні стовпи, котрі, як він думав, десь поруч, і вони тримають небо. Він не дійшов до цих стовпів, стомився й ліг, його підбрали чумаки й привезли сонного додому. Проте залізні стовпи були значно ближче. Вони оточували людей, та між ними були ще ґрати, — уся царська Росія була тюрмою...

Вірші та пісні Шевченка були небезпечні й страшні для царизму. І після смерті поета вони продовжували його, Шевченка, справу. Безсмертний «Заповіт» став революційним гімном. Не кажучи про Україну, вірші Шевченка з дитячих років входили в свідомість російських людей. Він зміцнював своїм життям та творчістю братерство наших літератур. Він нерозривно жив у пам'яті людей. У Жовтневих боях його віршеві не потрібно

було обирати табір. Шевченко був інтернаціональним вісником свободи, про нього можна сказати те саме, що сказав Ленін про автора «Інтернаціоналу»: «Він був одним з найвидатніших *пропагандистів пісню*».

Мільйони віддають данину палкої вдячності його генію. В Москві незабаром відбудеться всенародне відкриття пам'ятника Тарасові Григоровичу Шевченку. Цей пам'ятник стане символом любові до великого Кобзаря.

Тепер з'являються на Заході деякі негідні фальсифікатори, які намагаються перекрутити творчість Шевченка. Велику правду життя, його заклик, звернений у майбуття, до всіх, хто бореться за свободу духу, за незалежність думки, за дружбу між народами, — усе це, що свідчить про найголовніше, що складає силу поета, вони даремно намагаються прикрити дешевою пропагандою. Ці заокеанські політикани намагаються сьогодні кинути тінь на творчість великого поета, використати його славне ім'я для чорних цілей «холодної війни», задля того, аби сіяти між народами ворожнечу й неприязнь. Усе це обернеться, врешті-решт, проти самих же фальсифікаторів, бо Шевченко був, є й залишиться в свідомості мільйонів людей тим, ким він був насправді, — поборником дружби народів слов'янства, глашатаям дружби та солідарності всіх народів Землі.

Народна пісня, народна дума були тим середовищем, де зародилися пісні та думи Тараса Григоровича, але яким натхненням, яким новим змістом, якою свободою вірша сповнив він свої творіння — вірші та поеми! Які співучі барви, яка ніжна, гнучка пісенність української мови грають та живуть у них!

Коли б він побачив сьогодні Україну, квітучу, багату найрізноманітнішими талантами, передову, індустріальну, з великими культурними селищами, чудовими

містами, храмами науки та мистецтва, греблями, новими морями, електростанціями, каналами, заводами та фабриками, з безкраїми колгоспними та радгоспними полями! На цій Україні зовсім інша — щаслива! — доля у тих, кого називають, як і героїнь Шевченка, Катериною, Оксанами, Ганнами. Усе це створено трудящими в братній сім'ї народів, під керівництвом великої Комуністичної партії.

У світі завжди повинен бути голос, що водночас передає й вічну тривогу за людину, й вічну боротьбу за незалежність та свободу духу. Голос Шевченка сьогодні лунає в світі, бо його біль за людину знаходить відгук у людських серцях, а його поклик до боротьби надихає народних борців за справедливую справу!

Голос Тараса Шевченка лунає також і проти тих егоїстичних голосів, що йдуть сьогодні з Заходу і народжують тривогу, викликають мимовільне обурення. Це холодний егоїзм, який починає дихати в романах, віршах, у кіно та театрі, зводить літературу та мистецтво до розуміння їх лише невеличким прошарком суспільства, що панує над мільйонами трудящих. У цьому порожньому світі, що позбавлений надій та майбутнього, вигадуються все нові й нові засоби протиставлення радянському гуманізму, нашому методу соціалістичного реалізму. Намагаються проголосити новий — безкрай, безмежний реалізм, де все уживається поруч — і найпередовіше, і найвідсталіше, де є місце і страшенній, безутішній самотності декотрих творців формалістичного розброду, шахрайства, які шукають приголомшливих сенсацій, витонченості, що доходить до хворобливості... Усе це проголошується рівним соціалістичному реалізму. Всі стилі, всі шукання підходять, навіть найбезглуздіші. Сон і марення — зміщення простору, навмисна плутанина відчуттів, безглуздість усього існуючого —

присутні сьогодні в творах декотрих західних письменників, художників, кінодіячів, режисерів...

Ми стоїмо на рубежі іншого світу.

«Історія висунула нас уперед як будівників нової культури, і це зобов'язує нас ще далі прямувати вперед і вище, аби весь світ трудящих бачив і чув голоси наші...» — так сказав ведучий нашої літератури Горький, що завжди дивився вперед...

Хай же лунають поруч з нашими голоси вічних супутників, таких борців за людину та її майбутнє, як голос великого Кобзаря, чие слово, наче факел, освітлює шлях людині!

1964

3

Тарас Шевченко! Високе ім'я, безсмертне ім'я! Нині відоме воно по всьому світі. Воно й за життя могутнього співця свободи, як світлий, гострий промінь, пробивалося крізь стіни царських тюрем і казарм, світило людям на похмурих дорогах вигнання, сповнювало серця захопленням і повертало віру в людину тоді, коли повсюди людина пригнічувалася безмежно, а темряві й владі насильства, здавалося, не буде кінця.

І в ті часи Тарас Шевченко, який жив нестерпним, жахливим життям, дивився далеко вперед, і його пророчий голос доніс до нас багато дивовижних передбачень, віршів, що вийшли з самого серця.

Ми читаємо його рядки про Прометея. Хіба це не сам поет, хіба це не його образ неприборканого бунтаря, що зневажливо сміється з катів, які терзають його:

Спокоївку Прометей
Там орел карає,
Що день божий довбе ребра
Й серце розбиває.
Розбиває, та не вип'є
Живущої крові, —
Вопо знову оживає
І сміється знову.

Так оживало серце поета серед безконечних мук життя. Тарас Шевченко сам зізнається, що були такі роки: якби він мав тоді записну книжку, записувати в ній було б нічого. Хіба не страшно сьогодні читати: «Что бы я записал в ней! Правда, в продолжение этих десяти лет я видел даром то, что не всякому и за деньги удастся видеть. Но как я смотрел на все это! Как арестант смотрит из тюремного решетчатого окна на веселый свадебный поезд. Одно воспоминание о прошедшем и виденном в продолжение этого времени приводит меня в трепет».

Роками йому було заборонено катом на троні писати і малювати. Йому — полум'яному глашатаю правди і краси — мовчати, йому — чудовому майстрові, який відтворив світ і людину, — не торкатися пензля й не брати до рук олівця. У Аполлона Майкова є вірші про те, як

На белой отмели Каспийского поморья,
Работой каторжной изнеможен, лежал
Певец...

Це Тарас Шевченко на пустельному березі, де ні кущика, ні пагорка. Саме вільне море перед ним. І освіжаючий шум зеленого Каспійського моря ніби запрошував до змагання, надихав поета:

Задвигались уста, сверкнул потухший взор.

Зараз з'являться вірші...

Но двое часовых уж видят — быть греху!
И взводят уж курки, оставили уж ногу,
Готовясь выстрелить по первому стиху
И в крепости забить военную тревогу.

Таке страшне було слово поета для царської Росії. А воно гриміло над країною, воно доходило до останньої злиденної хати на Україні, проносилося по всій величезній імперії, проникало крізь усі перешкоди і хвилювало серця.

Поет благав:

Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорило,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило.

Доля дала поетові цей високий дар, але щастя не дала. Один сучасник поета сказав про Тараса Шевченка: «Щастя в житті було не для нього, його чекає інше, посмертне щастя — слава!»

Слава прокотилася по всьому світові. Недаремно промовляв він з великою вірою в майбутнє, у перемогу свободи:

І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Незлим тихим словом.

Там, де поневірявся у вигнанні Тарас Шевченко, ніні простяглися вільні землі братніх народів. Там, де посадив він колись одну вербу, сьогодні шумить сад; там, де малював він безлюдні береги, кипить життя; нащадки тих, кого він знав у степах і пустелях, стали будівниками чудового нового суспільства, стали шанувальниками його блискучого таланту.

Як співця дружби народів пам'ятають його мільйони людей, як борця за свободу, за людину. Пісня Шевченка перемогла простір і час.

Ми бачимо у Тараса Шевченка таку висоту людського духу, таку поетичну силу, що спалює все темне, таку енергію служіння людству, що не можемо не схилитися перед його поетичним подвигом.

Безсмертна сила непереможного слова, час не може ні змінити, ні послабити її! Розгорніть сьогодні сторінки «Кобзаря», і ви знову відчуєте, яким полум'яним вітром дихають ці рядки.

У 1961 році, як і в попередні роки, людство відзначає славні роковини великих синів різних народів. Сьогодні серед цих славетних імен сяє світле, вічно живе ім'я Тараса Шевченка.

Він, що боровся за щастя великої, вільної, нової сім'ї народів, заслужив всенародну любов, всенародне визнання!

Ми живемо в такі часи, коли людина освоює простори космосу й готується до плавання космічних кораблів по небесному океану. Але живе людське слово і там являтиме свою силу. Вірші Тараса Шевченка можуть супроводжувати людину майбутнього в польоті на невідомі планети і можуть принести їй радість і на нашій маленькій, старій, милій Землі!

1961

4

З нами говорить сьогодні голосом народного серця безсмертний син українського народу, співець великого гніву й великої любові.

Ми знову читаємо вогненні рядки його віршів, на-

роджені багато років тому, в давно минулі часи, й дивно, вони так звучать, ніби щойно написані, і голос поета такий свіжий, переконливий, могутній, наче й він іде з нами. Згадуємо ми й бачимо пустельні степи з високою дикою травою, безмежні, печальні, схилені під вітром, бачимо пустельні береги Кос-Аралу, пустелю моря, синьо-зелену, байдужу, безкінечну, бачимо піски й скелі справжньої пустелі Мангишлаку й під високими урвищами загублені маленькі будівлі Новопетровського укріплення.

Тут, як і в Орській фортеці, туляться люди, та тут теж пустеля — пустеля життя казарменого побуту.

А там, далеко на Півночі, — холодна Нева, над якою стоїть темний, мов тюрма, палац, і там був день — зашнурований у корсет живий мрець зі скляним поглядом, вінченосний жандарм, якого звали царем Миколю, підписав вирок живому поетові. Він, напевне, усміхнувся з того, як безжально й просто він убив у людині найдорожче. Але кат помилився. Йому уявлялася повільна агонія Тараса Шевченка в місцях, позбавлених всіх людських радостей.

Та в житті було не так. Сама природа, дика й пустельна, приховувала в собі особливі чари, якими захопився художник і поет. Ми дивимося його акварелі. На одній із них зображена місячна ніч серед гір. Білий місяць виходить з-за гострих пірамід, гори сплять, тьмяно світиться вхід до юрти, навколо спокій, про який писав в іншому суворому краю інший поет: «Спить земля у сяйві голубім».

Ви бачите іншу акварель — блідо-зелені береги, за якими синіє Каспій, пагорби з білими будівлями й небо, по якому пливуть грозові хмари. А ось інше море — Аральське з казахським стійбищем на Кос-Аралі, з дітьми й жінками, заклопотаними домашніми справами.

Ось ще малюнок, сепією, на якому зображений молодий казах, що співає свою рідну пісню. Його слухають дружина й син, веселий, здоровий хлопчик.

Казах співає про волю, про степ, про життя, і той, хто малює його, сам у цей час переноситься в інший край, згадує інше життя.

Наче марево на обрії, Шевченко бачить удалині білі хати, вишневі сади, тополі, Дніпро, широкий і золотий від зорі Київ, що розкинувся на зелених пагорбах, — все таке недосяжне й таке близьке.

У поета було забрано все: батьківщину, поезію, живопис, друзів. Проте він не загинув. І тут, у цій глушині, він писав і малював.

Він знайшов тут, у степах і пустелях, російських людей, які носили мундири, але в яких були й почуття власної гідності, і гордість, і повага до людини. І хоч поет зазнав нечуваних випробувань, десять довгих років мучився у вигнанні, але царський наказ не вбив його. Людина писала вірші дивовижної сили, як художник, малювала життя краю і, дивуючись химерностям довколишньої природи, бачила добрих людей і знаходила друзів серед кочових синів тієї землі, де пізніше матері називатимуть своїх дітей його ім'ям, а натовпи шанувальників приходитимуть на місця, де він жив колись, і читатимуть його вірші, і ходитимуть в затінку дерев густого саду там, де він посадив перше кволе деревце.

І ніби за всіх простих людей минулого в далекому Новопетровську розумна, російська людина, комендант, підполковник Маєвський сказав Шевченкові: «Щедро тебе, Тарасе Григоровичу, наділив бог: ти і поет, і художник, і скульптор, та й ще, виявляється, й актор... Жаль, голубе мій, одного, — що не наділив він тебе щастям...»

І щастя за життя й справді не дуже прихильне було до геніального поета. Щоправда, з перших же віршів

«Кобзаря», з перших поем пішли в народ його творіння, і він глибоко, в саму душу прийняв їх. І поки був загнаний поет у пустелю, далеко від батьківщини, на Україні жили його натхненні рядки, і коли дізналися про місцеперебування поета друзі, то слова їхні долітали до Шевченка, і не припинялися ці турботи до того дня, доки не вернувся він у коло друзів і знову побачив рідні краї, переконався в глибокій любові народній.

А потім прийшла велика слава, світова популярність, торжество великої пісні про ненависть і любов. У цьому є висока справедливість.

Поет воістину народний, національний, він жадав втілення у житті кращих почуттів, що з'єднували б народи — передусім народи слов'янські.

Розповідаючи про розбрат слов'ян, про битви та війни, він сам говорить про той час: «Слава богу, що минув, — а особливо коли згадаєш, що ми однієї матері діти, що всі ми слов'яни. Серце болить, а розповідати треба: нехай бачать сини та онуки, що батьки їх помилялись, нехай братаються знов зі своїми ворогами. Нехай житом і пшеницею, як золотом покрита, нерозмежована залишиться навіки від моря й до моря слов'янська земля».

І сьогодні в усіх слов'янських землях, з'єднаних високим устремлінням у спільне прекрасне майбутнє соціалістичного світу, відзначається свято великого співця дружби народів — незабутнього Тараса.

На всьому безмежжі нашої Батьківщини немає таких місць, де б не знали дорогого імені, де б не читали, не співали його пісень.

Проте й на всіх континентах передовому людству відоме нині ім'я великого Кобзаря, бо був він поетом, який проголосив, що світло правди горить вдалині і що перед народним судом зникнуть усі гнобителі на землі:

Чи буде суд! Чи буде кара!
Царям, царицям на землі?
Чи буде правда між людьми?
Повинна быть...

Ця правда свободи приходить повсюди, де недавно царювали батіг гнобителя, невігластво й свавілля.

По-справжньому народний поет Тарас Шевченко сьогодні зберігає всю свою пісенну силу і зрозумілий усюди, куди проник його вірш, перекладений багатьма мовами.

Ось чому і в Москві, і в Києві, і в далекій Америці дні ювілею—це дні великого поетичного свята. Вся прогресивна громадськість відгукується на заклик Всесвітньої Ради Миру, на заклик ЮНЕСКО — гідно відзначити дні Тараса Шевченка.

Він воістину інтернаціональний. Ім'я його входить до списку тих вічних супутників, які супроводжують нові покоління борців за людське щастя, за свободу й незалежність народів.

1964

ВЕЛИКИЙ КАМЕНЯР

Величезні духовні багатства відкриваються перед нами у творах великого Каменяра — Івана Франка. Ми дивимося на його життя, життя могутнього борця, і бачимо, що доблесний і надзвичайно тяжкий шлях письменника завжди був пов'язаний з народом, від імені якого він мав повне право сказати у своєму вірші про каменярів, що став програмним для багатьох, хто спізнав ту ж саму боротьбу і так само вірив у кінцеву перемогу правди і свободи.

Отак ми всі йдемо, в одну громаду скуті...

І ми сьогодні сповнені чистою радістю, що можемо віддати належне генієві української літератури, ім'я і труд якого особливо дорогі нам, російським письменникам і поетам. Голос цього великого письменника, демократа, гуманіста і революціонера, в роки реакції доходив до російських людей не повністю, бо царський уряд робив усе можливе, щоб заглушити його, зате тепер, після Жовтневої революції, немає такої освіченої людини в Росії і у всьому Радянському Союзі, якій не відомі були б твори Івана Франка. Тиражем понад десять мільйонів примірників, сотнями видань розійшлись його книжки по Радянському Союзу.

До нього «не заросте народна тропа». До нього приходитимуть усе нові покоління, бо в його творах вони знайдуть правду про темне минуле, про пригнічення людини силами п'їтьми, насильства, знайдуть вічно палаючий вогонь любові до людини, до свободи, незалежності, знайдуть заклик боротись, не боячись ніяких труднощів, за справу прогресу, безупинно йти вперед шляхом миру і труда.

Для нас, російських письменників, він улюблений друг і брат, що так любив російську літературу, так багато зробив для дружби народів, для ідеї братерської єдності, для союзу українського і російського народів. Одне дихання, одна жадоба свободи, одна воля єднали Франка з кращими представниками російської літератури. Він писав: «Ми любимо в російській духовній скарбниці ті самі коштовні золоті зерна, та пильно відрізняємо їх від полови, від жужелю, від виплодів темноти... І в тім ми чуємо себе солідарними з найкращими синами російського народу, і се міцна, тривка і світла основа нашого русофільства».

Поділяючи думки російських творців революційної літератури, Франко, як і вони, нещадно викривав

буржуазних націоналістів, засуджував антинародних, антидемократичних письменників, був просвітителем народу, тому, мабуть, Некрасов, Чернишевський та Щедрін і були ближче до його болючої та різноманітної творчості. Як Некрасов у віршах, народжених гнівом і любов'ю, зображував він почуття народу; як Щедрін, вогненною прозою викривав темряву життя і страшних її володарів, бичуючи їх жорстоко; як Чернишевський, у своїх публіцистичних творах говорив він про літературу, про народ, про покликання письменника, про долю людства. Франко любив гаряче багато творів російської літератури, перекладав їх, пропагував, не шкодуючи сил.

Горький знав його і високо цінував. І сьогодні весь радянський народ відповідає давньому другові і брату письменнику-борцю найбільшою народною вдячністю і любов'ю.

Народ тепер добре знає, що російські письменники були такими ж братами і союзниками у спільній боротьбі проти народних ворогів, були разом з Іваном Франком так само, як були з ним Панас Мирний, Павло Грабовський, Михайло Коцюбинський, Леся Українка. Надзвичайно освічена людина, широкий, всеосяжний талант — Іван Франко був знавцем чеської, польської і болгарської літератур. Доля слов'янства глибоко хвилювала його.

Іван Франко дорогий для нас тим, що, будучи великим письменником-реалістом, він один з перших розповів про життя робітничого класу, пролетаріату. Він, добре знаючи життя робітників, показав його в картинах, які за силою образності, за глибиною спостережливості, за силою характерів не мають рівних у сучасній йому літературі. Він був реалістом, але не натуралістом. Він писав з нещадною правдивістю, але був

далекий від холодної об'єктивності і не хибував на гріх невіри в сили народу.

І ніби дякуючи йому за таку відданість і любов, сам народ обдарував його дивовижною широтою таланту, сучасною народною працьовитістю і наполегливістю.

То іскрометний вірш вихоплюється з-під його пера, то лягають на папір сильні, барвисті рядки оповідача-прозаїка, то спалахує в його руці факел публіциста, то народжується критична стаття, сповнена блискавок і ударів по ворогах істини; то в ньому пробуджується допитливий літературознавець, то він записує народні пісні і народну мудрість з пожадливістю фольклориста, то історик диктує йому свою тему, то він філософ і популярно пояснює явища внутрішнього світу, то без кінця перекладає з багатьох мов, без підрядника, і, нарешті, постає як видавець, що добре знає справу і пов'язані з нею труднощі.

Невтомно так працюючи, він залишив по собі романи, повісті, п'єси, поеми, оповідання, понад сотню новел, нариси, казки, статті, силу-силенну віршів. Я вже не кажу про переклади. Він не міг бути інакшим, ніж він був. Він не міг написати твір, подібний до «Матері» Горького. Для цього ще не настав час. Але він написав «Бориславські оповідання» і «Борислав сміється». В них дихає все накопичене ним полум'я обурення, в них підводиться на повен зріст «герой нашого часу» — робітник.

У нього є ще й інший герой — правда.

Будучи безмежно мужнім, він поважав і мужність інших, сильний дух опору, волю до боротьби, ненавидів легкодухість. Це він назвав Лесю Українку «єдиним мужчиною в сучасній українській літературі», а про Стефаніка, якого критики звинувачували в песимізмі, говорив: «Я не бачу у Стефаніка ані сліду песимізму,

навпаки, у многих із його оповідань віє сильний дух енергії, ініціативи, а у всіх бачимо велику любов до життя, до природи, — речі, зовсім суперечні песимізові».

Невичерпно могутньою була його праця. Грандіозні плани стояли перед ним і вимагали виконання. Сильними штрихами накидав він план драматичної трилогії з епохи народно-визвольної війни. «Жовті Води», «Берестечко», «Смерть Богдана» — такі частини цієї епопеї життя українського народу. Якби він устиг здійснити свій задум, ми мали б вражаючий твір, де були б виявлені причини великого народно-визвольного руху і показані такі картини, які, будучи поставлені на сцені, стали б, безперечно, гордістю сценічного мистецтва.

Ім'я Івана Франка шановане і відоме не лише на просторах Радянського Союзу, а й у країнах близьких і далеких, у країнах слов'янських чи в таких, як Канада, де багато українців та інших слов'ян. У цьому немає перебільшення.

І в цьому своя велика справедливість, бо друг народів, великий поет Іван Франко багато попрацював для дружби народів. Важко перелічити ті переклади, які він зробив для ознайомлення рідного українського читача з кращими зразками поезії геніальних майстрів усіх віків. Я уже говорив про російські, польські, чеські, болгарські, сербські переклади. Та в його поетичній спадщині є переклади Шекспіра, Данте, Шіллера, Гомера, Софокла, Горація, Вергілія, Овідія, Апулея, Байрона, Гете, Гейне, Ібсена, Гюго. Є зразки перекладів староанглійської, норвезької, шотландської, румунської, албанської, португальської поезії. Okремо стоять переклади поетів Стародавнього Сходу: поема Стародавнього Єгипту «Сатні і Табубу», давньоєврейські пісні, вавілонська

поема «Істар». Наші друзі з Індії могли б почути уривки з «Махабхарати», перекладені Франком українською мовою.

Окрім того, що він збагатив розмаїтими формами українську поезію, урізноманітнюючи вірші сонетами, октавами, терцинами, тріолетами, він переосмислював ці форми, зробивши, наприклад, звичайне звучання сонетів, трохи обмежених і вузьких, загальнонародним, створивши свої виняткові за формою «Тюремні сонети».

Як ми бачимо, він увів до української поезії величезне зібрання зразків поезії всіх країн і народів, здійснивши справжній поетичний подвиг, що сприяло взаємному збагаченню і взаєморозумінню різних народів.

Однак, віддаючи належне європейській культурі та її видатним представникам, він ні на хвилину не заплющував очі на те, що відбувалося в світі капіталізму, в світі, де процвітало гноблення, найжорстокіше і необмежене. Це вже був не світ, населений чистими творами вічного мистецтва, що надихають на все краще, а світ — розсадник безнадійного «застою і недумства». Світ «середньоевропейського болота», про який Франко з гнівом писав:

Повзе облуда, здирство, плач народу,
Цвіте бездушність, наче плісень з муру.
Ти тиснеш і кричиш: «Даю свободу!»
Дреш шкіру й мовни: «Двигаю культуру!»

І в цьому світі живуть звичайні люди: селяни, робітники, нужденні інтелігенти, зацьковані, задавлені цим світом. Іван Франко в рецензії на книжку «Сочинения» Успенського рекомендує цю книжку читачеві як «справді золоту і благодворну книгу», за якою можна навчитися, «як треба любити «найменшого брата», що й як для нього працювати і як дивитися на його життя».

«Найменший брат», відчувати його поряд себе — це велике почування Івана Франка. Цей близький маленький трудівник, «найменший брат» — велика любов письменника. І хоч як би страшенно похмуро жив цей «найменший брат», він виб'ється, він витримає, він проб'ється до світла. Це велика надія і впевненість письменника.

«От якби так за одним разом та всіх злих людей не стало...» Це говорить герой повісті «Борислав сміється» Бенедьо Синиця і додає: «Але ні, се де-де! Що й думати о тім! Радше о тім думати, що у нас перед носом, що ми можемо зробити».

Але потім:

«...тоді вже в мислі його промелькнув образ такого побратимства, великого і сильного, котре би могло злучити докупи дрібні сили робітників і охоронити кожного кривдженого і страждущого робітника далеко ліпше, ніж се може зробити одинокий чоловік».

Тут закладена думка, яка розвинеться пізніше в житті і дасть такі могутні результати, які змінять у майбутньому життя людства.

Я думав про людське братерство нове
І думав, чи в світ воно швидко прийде?
І бачив я в думці безмежні поля:
Управлена спільним трудом, та рілля
Народ годувала щасливий, свободний.
Чи се ж Україна, чи се край мій рідний,
Обдертий чужими і світом забутий?
Так, се Україна, свободна, нова!
І в моєму серці біль втишувавсь лютий.
Щез привид...

Так, для його часу це було видіння. Це видіння стало життям сьогодні. І якби встав могутній глашатай правди, другий після Шевченка співець народного горя і народної гордості, і поглянув на перетворену батьків-

щину, оновлену, об'єднану Україну, він би заплакав, і це були б сльози щастя, сльози людини, яка вірила в те, що такі часи настануть.

Вони настали. Сила, якої не знав тоді Іван Франко, — це сила об'єднаних мільйонів, це сила великої Комуністичної партії, що зміцнила дружбу народів і перетворила рідну землю, — непереможна, невичерпна сила, що діє для щастя і розквіту того простого «найменшого брата», який виріс, вихований цією силою, і немає для нього справи, з якою б він не впорався.

І для нього, народу-богатиря, назавжди залишиться в пам'яті серця ім'я співця життя народного — славного Івана Франка.

Зарубки на палицях робили робітники-побратими в повісті Івана Франка, ними позначали злочини багатіїв проти робітників і селян.

Чи не такими зарубками були і вірші і проза Івана Франка, що повстав проти всіх скверн світу, де тримали людей в «безвихідній неволі», де переважали «злі люди». І розплата прийшла до багатіїв після смерті великого письменника. Він не дожив року до перевороту, що розхитав підвалини світу, — до Жовтневої революції.

Та ожили після революції вірші, і проза, і всі вогненні слова Івана Франка і стали радістю визволених людей, стали наукою для молодих поетів і прозаїків, стали спадщиною для майбутніх поколінь. Двадцять один колгосп Станіславської області має ім'я Івана Франка. Ім'я Івана Франка проходить по всьому Радянському Союзу, переходить за рубежі, бо вільне слово не знає кордонів і звучить скрізь, де людина лине до світла, і до свободи, і до дедалі більшого вдосконалення життя, скрізь, де борються за свободу і незалежність своєї країни, скрізь, де світло бореться з темрявою.

І. Франко з нами сьогодні не як гість і не як велика тінь. Він з нами живий, дорогий нам хазяїн поетичного бенкету і живий великий друг наш — славетний, безсмертний Іван Франко!

1956

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

Народи Радянського Союзу гідно шанують дорожчінну спадщину видатних своїх письменників і поетів, які залишили яскравий слід у серцях людей і незабутню пам'ять про себе.

До таких славетних імен, які є гордістю усього передового людства, належить ім'я видатної української поетеси і громадської діячки — Лесі Українки.

Лєся Українка, що закликала в своїй творчості до повалення усіх тиранів і гнобителів, мріяла про нове, вільне суспільство, для якого, вірила вона, настане час.

І ця велика мрія збулася в житті, та Лєся Українка вже не могла чути проникливих слів Володимира Ілліча Леніна на III Всеросійському з'їзді Рад 31 січня 1918 року: «Тепер ми, на розчищеному від історичного мотлоху шляху, будуватимемо міцну, світлу будову соціалістичного суспільства. Створюється новий, небачений в історії тип державної влади, волею революції покликаний очистити землю від всякої експлуатації, насильства і рабства».

Лєся Українка писала про те, як міг би загинути нещасний людський рід, якби не маленька іскра любові й братерства, яка жила в серцях борців за свободу, і ця іскра не згасла, а «розгорілась полум'ям могутнім», і влада світла перемогла, запанувала в нашому світі!

Леся Українка всього чотири роки не дожила до перемоги народу, але світло Великого Жовтня вона передбачала серцем поета-революціонера, борця за народну правду.

Її справжнє ім'я було Лариса Петрівна Косач. І народилася вона в маленькому містечку Новограді-Волинському. Батьки дали їй хорошу домашню освіту, бо вона не могла вчитися в школі, як звичайні діти. З дитинства хворіла вона на туберкульоз кісток, який мучив її все життя. Але в ній жили величезні творчі сили. Воля, мужність, поетичне натхнення, віра в майбутню перемогу народу надавали їй тієї життєвої стійкості, з якою вона перемагала свої страждання і жила палкою мрією про перемогу революції.

Вона бачила народ, пригнічений, сплюндрований, позбавлений людських прав, під владою поміщиків, заводчиків, куркулів, чиновників. Рідна мова переслідувалася царською владою. Школи скорочувалися, кількість неписьменних збільшувалась. І в цих умовах знаходились люди, які підіймалися на боротьбу проти гнобителів.

І вона стала в їхні ряди, і її поетичний голос зазвучав з такою силою, що Іван Франко мав повне право сказати про неї: «Від часу Шевченкового «Поховайте та вставайте, кайдани порвіте...» Україна не чула такого сильного, гарячого та поетичного слова, як із уст сеї слабосилої, хворої дівчини...» І ще він назвав її єдиним мужчиною в українській тогочасній літературі.

Вона володіла багатьма європейськими мовами, старогрецькою і латинською.

Її видатний поетичний таланти, збагачений і народною пісенністю і всією спадщиною класиків Росії та Західної Європи, знанням нових і давніх літератур, мав основною темою боротьбу за свободу. Разом з Іваном Франком, Михайлом Коцюбинським вона стала могут-

нім поетом-демократом, який чудово розумів інтереси й потреби трудового народу не лише України.

Вона рано і свідомо ступила на революційний шлях. У ту похмуру епоху тільки ще зароджувалися соціал-демократичні гуртки на Україні. Чисельність робітничого класу на той час на Україні зросла в кілька разів. Почав поширюватися вплив марксизму. Леся Українка вже передбачала майбутнє, коли писала:

Досвітні огні переможні, урочі,
Прорізали темряву ночі,
Ще солячні промені сплять, —
Досвітні огні вже горять,
То світять їх люди робочі.

Леся Українка накреслила свій шлях — важкий і героїчний, від революційного демократизму до марксизму. Вона вивчає твори Карла Маркса. Вона пізнає нові істини, сприяє перекладові українською мовою «Комуністичного маніфесту», перекладає «Розвиток соціалізму від утопії до науки» Фрідріха Енгельса. Вона пише «Заметки о новейшей польской литературе», виступаючи проти польського декадента Пшибишевського; вона пише статтю «Голос однієї російської ув'язненої» — проти буржуазних французьких літераторів, які вихваляли російського царя під час його приїзду до Парижа в 1896 році.

Вона вивчає праці Володимира Ілліча Леніна. Леся Українка співробітнічає в журналі «Жизнь», де друкувалися передові російські літератори, на чолі їх стояв Максим Горький, чиї твори були особливо близькі їй.

Леся Українка написала передмову до українського перекладу «Комуністичного маніфесту». Закінчуючи передмову до брошури польського соціаліста Дікштейна «Хто з чого жие?», вона написала:

«А щоб слухний час настав для повного визволення всіх робітників з неволі:

Робітники всіх країн, єднайтесь!

Єднайтесь, як вільний з вільним, рівний з рівним!

Чия правда, того буде й сила!»

Борючись із буржуазними націоналістами, зневажаючи відступників, відкидаючи всі види модернізму й за-непадництва, глибоко переживаючи жертви і невдачі революційних битв, вона залишалася мужньою і стійкою.

Хвороба кидала її в лікарні, в клініки, в санаторії. Вона терпіла жахливі муки, але зводилась на ноги і з новим запалом кидалася на боротьбу, говорячи: «У мене характер не за організмом».

Її улюбленими героями стають богоборець Прометей зі своїми нащадками — «прометоїдами» — і повсталий раб Спартак і всі люди непохитної революційної волі. В її віршах живуть трагічні образи загиблих у битвах, але непереможених революціонерів.

Вона порівнювала свій вірш з гострою зброєю. Коли друзі турбувалися про її здоров'я, вона відповідала у віршах:

Хто вам сказав, що я слабка,
що я корюся долі?

Хіба тремтить моя рука,
чи пісня й думка кволі?

Ви чули, раз я завела
жалі та голосіння, —
то ж була буря весняна,
а не сльота осіння.

Справді, такою бурею весняною була вся її творчість!

Якби вона мала міцне здоров'я, вона могла б узяти безпосередню участь у революційній боротьбі, та

критичні періоди її хвороби забирали у неї сили. В її віршах не було зневіри й смутку. Вона викривала у своїх поемах, віршах і драмах весь світ неправди, експлуатації, гніту, влади грошей і усілякої брехні.

Вона була видатним поетом-ліриком, і поряд з віршами, сповненими ненависті до гнобителів, ми й сьогодні відчуваємо в її глибокій, світлій, музичній ліриці це гаряче дихання, це щире хвилювання, чуйну ніжність і величезну любов до життя, до людини, яка прагне кохання, щастя, волі.

Закликаючи своїх сучасників до боротьби за свободу, вона розуміла, що лише в братерській співдружності з усіма народами Росії, і в першу чергу — з великим російським народом, можна здобути цю всенародну перемогу.

Кращі українські письменники, художники, композитори та інші представники національної культури у своїй творчості спиралися на революційно-демократичні традиції російської інтелігенції.

Леся Українка, яка з дитинства знала російську мову, передову російську літературу, добре бачила, що її творчість живе одним прагненням свободи, одним диханням, однією волею з кращими представниками російської літератури.

Визнаючи могутнє значення прогресивної європейської літератури, вона могла повторити слова Івана Франка, погоджуючися з його думкою: «Коли твори літератур європейських нам подобались, порушували наш смак естетичний і нашу фантазію, то твори росіян мучили нас, порушували наше сумління, будили в нас чоловіка, будили любов до бідних і покривджених».

На цьому ґрунті розквітла та дружба, яка сьогодні ще більше зміцнилася загальним устремлінням нашої багатонаціональної Батьківщини.

Леся Українка — поетеса зовсім особливого розмаху і обдаровання. Світ для неї розкритий широко. Глибоко досліджено життя людей, історичний процес розвитку й соціальний розріз сучасного їй суспільства. Різноманітні її теми й сюжети, знайдені в усіх епохах, у всіх народів.

Але передусім рідна країна. Краю своєї юності вона присвячує зворушливі рядки, сповнені непідробної щирості:

Передо мною килими чудові
Натура стеле, — темнії луги,
Славути красної бори соснові
І Случі рідної веселі береги.

Навіть у далекому Єгипті, де вона лікувалася три зими за вимогою лікарів, їй сниться батьківщина, вільна і щаслива, але вона бачить це у сні, лише у сні...

Вірші Лесі Українки багаті музичністю, щедрістю українського поетичного слова, точністю. Вони пластичні, виразні якоюсь лише їй властивою виразністю.

Серед її блискучих віршів є багато справжніх перлин, таких, як вірші про дружину Данта, його супутницю серед житейських тривог, непомітну для світу тінь, по сльозах якої, «мов по росі перлистій, пройшла в країну слави — Беатріче»; або її вечірня пісня про лебедя і її бажання проспівати свою лебедину пісню! Це сама чарівність!

Не так просто писати такі твори в лабетах реакції, в оковах немилосердної хвороби, яка іноді виривала із серця поетеси гіркі рядки:

Ох, борці, якби ви знали,
що то є безсилі руки!
Що то є — лежати тихо,
мов сумний розбиток долі...

...У різноманітності її творчості основне місце посідали поеми і драматична поезія, яка дозволяла велике

розмаїття жанру — від драматичної поеми до драми-феєрії.

Ці драми надзвичайно багаті змістом, і, незважаючи на те, що дія їх відбувається в різні часи, в них живуть ті основні ідеї, які закладені в творчості Лесі Українки. В них змальовані борці за свободу людського духу, ладні вмерти у боротьбі, але не здатися на милість переможця; в них порушені питання вищої моралі, високої любові до правди, до народу, який бореться і який не є одиноким, а народжує із свого середовища яскраві, світлі образи, сильні характери.

В цих своєрідних творах можна простежити і соціальні проблеми того часу, і приклади минулого, які повчально звернені до сучасного глядача.

Якоюсь мірою їхня пристрасна мова і дія мають за взірець античні трагедії Софокла і Евріпіда, кращі п'єси драматургів-філософів XVIII століття; ці п'єси йдуть і від маленьких трагедій Пушкіна, в них є дещо й від Шіллера, та загалом вони зовсім самостійні. Їх можна — деякі з них — ставити й сьогодні, і це завдання почесне, хоч і не таке вже просте. І тепер уже багато з них йде на радянській сцені і на Україні, і по всьому Радянському Союзу.

Найсильніші з них «Руфін і Прісцілла», «Осіння казка», «Кассандра», «Камінний господар», «У катакомбах». Окремо стоїть знаменита «Лісова пісня».

Хоча Леся Українка створила свої п'єси в далекий від нас час, та сила її поетичного таланту ніби звернула їх до майбутнього, і марно вони нині вдруге народжуються на радянській сцені.

Ці драми мають глибокий сенс і великий зміст. Так, характеризуючи свого «Камінного господаря», Леся Українка писала:

«Драма... зветься «Камінний господар», бо ідея її —

перемога камінного, консервативного принципу, втіленого в Командорі, над роздвоєною душею гордої, еґотичної жінки донни Анни, а через неї і над Дон-Жуаном — «лицарем волі». Це було, як задумала поетеса, «нове розв'язання старої теми».

У «Лісовій пісні» Леся Українка підіймається на вищий щабель сучасної народної п'єси. Вона зізнавалася, що держала в умі Мавку — головну героїню — з самого дитинства. Ця п'єса сповнена музикою, барвами, співами, танцями. Це класика у найвищому виявленні.

Леся Українка була інтернаціоналісткою у самій суті свого світогляду, прагнучи волі і щастя для всього пригнобленого людства.

І вона за покликом серця зближує рідні поля України й задимлені халупи італійських робітників, і убогих фелаків Єгипту, і всіх борців, які будь-коли здіймали прапор бунту і свободи. Так, її натхнення проносилося наче весняна буря над землею, яка жадала оновлення!

...Останні дні свого життя Леся Українка провела в грузинському містечку Сурамі, де й померла і звідки прах її був перенесений у Київ. Більшовицька газета «Рабочая правда» вмістила некролог, який завершувався словами: «Добра вічна пам'ять письменниці — другої робітників!»

А в Сурамі чудовий грузинський скульптор Тамара Абакелія створила прекрасний пам'ятник Лесі Українці. Вона стоїть перед великим півколом зелених гір і промовляє простору.

І голос Лесі Українки звучить сьогодні всьому зеленому просторові як привіт людині-борцю, що підіймається на нові висоти часу, людині, яка бореться за вільний дух творчості, за свободу і незалежність народів, за перемогу комунізму в усьому світі!

ПРОРОК ЗОРІ

Один з останніх віршів Максима Тадейовича зветься «Пророк зорі».

З дитячих літ живе у серці він,
Як материнське серце незабутнє,
І тихо каже: знай, ти не один,
З тобою друг у дні щасливі й скрутні.

Він голос мав, як кари правий гнів,
Він голос мав, як пісня колискова.
Із муки він народної розвив,
Щоб людям радість розцвіла чудова.

Зростає покоління молоде,
Нові вогні горять на небокраї, —
Та в далеч з наймолодшими іде
Пророк зорі, що землю всю осяє.

Він сам був цим пророком зорі, могутнім поетом, який вийшов з глибин народу-борця, виразником почуттів людей нового, соціалістичного суспільства, всеосяжним талантом, що поєднував найтоншу майстерність ліричного поета з допитливістю дослідника, з академічною величиною людини, яка вивчає спадщину віків, народний фольклор, народну мову. Народний поет, мудрий, що володіє всім багатством сучасного вірша, він заслужено був увінчаний найвищою нагородою, всенародним визнанням — Ленінською премією.

Він був невтомним борцем за все нове. Недаремно при народженні його назвали на честь героїчного сина українського народу Максима Залізняка. І над його коліскою тихо прозвучала пісня про бойове минуле України.

З дитинства вже він тяжів до вірша, до музики, до пісні. Він, говорячи про свою юність, зізнавався, що

«вже тоді я глибоко, на все життя полюбив Шевченка, Пушкіна, Міцкевича — трьох моїх найдорожчих учителів, а з любов'ю до народної творчості я, здається, й народився...»

Коли прийшла Жовтнева революція, змужнів голос поета, зросли його вимоги до життя, до мистецтва. «А над усім цим—розумна і сувора школа життя і голоси великих учителів — народу, партії, Леніна...»

Колись Валерій Брюсов, вимогливий і суворий, звертаючись до поета свого часу, вигукував:

Как Данту, подземное пламя
Должно тебе щеки обжечь!

Щоки Максима Рильського були обпалені живим сонцем живих, сонцем рідної України, хоча він знав і підземні пекельні кола народних страждань, і полум'я битв та пожеж великої сутички радянських людей з фашизмом, яка мала на меті знищити або підкорити своїй владі народи, утвердити вікове рабство. В ці дні священної боротьби ми бачимо Максима Рильського в рядах Комуністичної партії, борцем, чие вогненне слово служить Батьківщині, надихає бійців, йде воєнними дорогами до нашої великої Перемоги.

Недарма він серед визначень поезії підкреслив:

Вона — це гармонійний спів,
Дух злагоди і миру...
Та проти хижих паліїв
Вона здійма сокиру.

Незліченні його поетичні праці. Якщо він говорив, що минуле — безповоротне: «На сонці спопелів і зник облудний повів стародення: не жрець, не вождь, а робітник поета справжнього імення», — то його робочі дні сповнені змалюванням усього багатства нашого життя, героями наших днів: колгоспниками і робітниками, шу-

качами і романтиками, здійсненням давніх бажань вільних людей — підкорити всі сили рідної землі Розумові й Мирній праці.

Шумливі скелі розлетяться впрах,
Як вірні коні, запряжуться води,
І ти, людино, в себе у ногах
Побачиш постать гордої природи.

Рідна земля тішить його око, звеселяє його душу, зворушену споминами про колишнє тяжке життя рідного народу:

Глянь: розкривається назустріч сонцю й грозам
Руками пружними запліднений чорнозем,
Іде весельчатий з села до міста міст, —
А там, на обрії, не вершник таємничий,
Ні! Будить заспаних і недолюблених кличе
Брудний, замузаний веселий тракторист.

У цій любові до життя — зосередження поетичних шукань щедрого й тонкого поета, який бачить не лише те, що йде назустріч його поглядіві, що відгукується в серці новим хвилюванням, що говорить про солодке передчуття майбутнього, яке таїть у собі ще більші чудеса. Ні, його серце нагадує йому про вміння відчувати внутрішній світ у всій його різноманітності й широті.

А серце так: ти ж той листок єдиний
На гілці всеземної деревини,
Ти ж тільки частка, лінія одна!

Зумій же чуть, як переходять соки
Крізь дерево плодюче та високе,
Спізнай, яка у *цілім* глибина!

І ця глибина живе в його поемах, у віршах про подорожі по рідній країні, в чудовій віршованій повісті «Марина». Та він не був би собою, якби враз не перетворювався на доброго Пана українських лісів, захис-

ника птиць і риб, гаїв і полів. І тоді ми вчитувались у його «Рибальські сонети», в його «Мисливську сюїту», в ці незабутні пейзажі, зроблені спостережливим і закоханим у рідні барви художником, у ці димчасті осінні тони, у весняні простори, у літні радощі, в сині тіні сніжно-пишної зими. Можна захмеліти воістину від того світу пахощів, що ввійшов у вірші поета, все ество якого злилося з природою, і слово до слова склалася пісня, гімн красі й мудрості.

У широкому світі жив поет, так перейнятий магією поетичного слова. Для нього слов'янські мови, що шуміли, як бистрі, свіжі ріки, давали справжню радість, і він занурювався в їхні співучі глибини, перекладав, досліджував, насолоджувався цим багатством. І які перемоги здобував він, перекладаючи українською мовою Пушкіна й Міцкевича, наприклад! Ми вже так давно звикли до карбованого, стрімкого, як широка Нева, потоку рядків «Мідного вершника», та візьміть переклад Максима Рильського, і ви побачите, що ваша радість пізнання поеми продовжена. Вірш такий знайомий, а нібито набув нових властивостей, якоїсь непоясненої співучості й витонченості, якихось відтінків, що роблять його ще чарівнішим у новому пізнаванні й чудесній зміні. Це чари Рильського як перекладача.

Він багато бачив, багато знав, багато подорожував. Слов'янський світ особливо любив він, і його поїздки до Болгарії, Чехословаччини, Польщі, Югославії — це ціла епопея дружніх зустрічей, радісних відчуттів, знахідок, це свято дружби і свято поета, бо його любили великою, сердечною любов'ю, бо він приносив із собою багатства поета, вченого, перекладача й чудового співбесідника.

Людина великої душі, справжній проповідник високого гуманізму, він став автором книжок, відзначених

Ленінською премією за високе мистецтво вірша. Найголовніше у книзі «Троянди й виноград» — прекрасне відчуття творчості в праці, що є таким же природним, як наша любов до музики, і цвіт троянд і виноград, як символи, уособлюють «два рівних крила» нашого щастя — прекрасне й корисне.

Книжка «Далекі небосхили» — це натхненна розповідь про наших друзів за рубежем, які разом з радянським народом ведуть боротьбу за мир. У книжці чудові картини природи Болгарії і Польщі, глибокі вірші в розділі «Книга про Францію», поетичні картини Ріо-де-Жанейро.

Це книжки великого патріота, філософа, який уміє передавати у віршах пафос життя, співця, що володіє яскравим національним ліризмом.

Понад піввіку віддав Максим Рильський невтомній, великій творчості на славу Батьківщині.

У чудовій плеяді визначних українських поетів-сучасників він був одним із найславетніших патріархів, зачинателів радянської поезії. Дружба російських поетів з ним давно перетворилася на міцний, нерозривний творчий зв'язок. Щоразу ми щиро вітали його, наші зустрічі були радісними. Наша любов до його віршів і до нього самого з роками дедалі поглиблювалася, міцніла. Ми ніколи не забудемо славного, завжди дотепного друга, який любить сердечну бесіду про вірші, про найголовніші теми в житті й поезії, про поетичне минуле наших братніх народів. Ми бували вражені його величезними знаннями, точністю його поглядів на розвиток поезії, мудрістю народною, зразки якої він зберігав і примножував, його надивовижу молодого пам'яттю.

Захоплений усіма талантами нашого доброго друга, я вітав його віршами:

В вік атома дає врожай і колос
І лірики свіча вночі горить,
Твоїх поезій не вмовкає голос,
Минулим і майбутнім дням звучить.

Будь я митцем, умів би малювання,
Я б написав поета у маю,
Омитого проміннями світання,
Лицем до сонця, в молодім гаю.

Він був борцем за мир і під час Віденського конгресу показав мені у Віденському лісі, на стіні безлюдного дому, де колись було щось на зразок ресторану, багато написів, зроблених бійцями й офіцерами Радянської Армії, що визволяли Відень.

— Дивись, — сказав він з потаємною гордістю, — ось тут розписався мій син. Різною зброєю, але ми разом боролись. І нашу спільну перемогу треба підтримувати всім народам, щоб більше ніколи не повторилася кривава трагедія!

Вірші Максима Рильського, його літературно-критичні праці, його публіцистика широко відомі не лише у нас, але й за рубежем.

До останніх днів свого життя він працював, не втрачаючи своєї внутрішньої свободи, не піддаючись хворобі, що мучила його.

Про останню книжку, написану двома — поетом і прозаїком, у співавторстві з Юрієм Смоличем, — у передмові він розповів, що це книга «власне, не стільки про хороших людей, скільки про хороше в людях... Адже це радісно — побачити в людині хороше!»

Хороше в людині він шукав усе своє життя, і мова людей, слово народу, його пісні й думи живили його вірші з самої юності. Він пишався ділами народу, його працею й досягненнями. Його вірш був для народу, для майбутніх поколінь. Його труд став взірцем для молодих поетів і літераторів.

До нього можна звернутися його ж рядками, написаними свого часу Якубові Коласу:

Спасибі вам: як чесний плугатар
Ви рідній ниві свій даєте дар.

Дар, принесений у світ Максимом Тадейовичем Рильським, ввійде до вічної скарбниці поезії й житиме незліченні роки.

Пішов веселий, могутній, пісенний патріарх радянської поезії, пішов наш улюблений друг, який був поруч з нами довгі роки в усіх випробуваннях і бурях часу, але, як зелений велетень, шумітиме його поезія радості, поезія простору, весняного людського багатоголосся!

Ще б хотів я сотні літ
Прославляти світу цвіт!

І його вірші сотні літ говоритимуть про серце поета!

1964

СОРОК РОКІВ РАДЯНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ¹

...Нам прикро було бачити, яке лихо довелось недавно пережити Києву, коли всьому радянському народові загрожував нещадний ворог, проте ще кращим піднявся стольний град з купи попелу. І ще яскравіше залунали голоси наших братів — українських письменників та поетів. Спадкоємці Тараса Шевченка та Івана Франка, Лесі Українки й Михайла Коцюбинського, україн-

---

¹ З виступу на пленумі СРП у 1958 р.

ські наші друзі пройшли довгий шлях разом з друзями із братніх республік у пошуках кращого слова, кращого змісту, вдосконалюючи літературні прийоми та добиваючись тієї вирішальної правди мистецтва, без якої воно, як їжа без солі, стає позбавленим смаку.

Українське пісенне слово має глибоку силу, пристрастність надзвичайну й дозволяє передавати найтонші відтінки почуттів.

Народ і революція — ось тема, яка по-новому прозвучала в останніх творах українських прозаїків. Незважаючи на різні підходи та різні стилістичні особливості, в романі О. Гончара «Перекоп», у романі М. Стельмаха «Кров людська — не водиця», в ліричних повістях О. Довженка «Зачарована Десна» та «Поєма про море» (я беру лише деякі з творів українських авторів) ви відчуваєте, як зросла українська проза, які можливості вона має в своєму розпорядженні, аби ще глибше вторгтися в світ живих людей, живих справ та подій.

І якщо історики говорять, що весь ґрунт древнього Києва переповнений предметами вжитку, прикрасами, речами побуту, залишками зброї давньоруських часів, то багатство того, що знаходиться сьогодні на поверхні землі, тобто те, що є відображенням нашого багатого людьми та подіями часу, ще більш численне й надає письменникам повну можливість відобразити в своїх книжках ту звичайну незвичайність нашого життя, що відрізняє його від життя народів несоціалістичного суспільства.

Якщо згадати, що за царизму на Україні була лише одна газета українською мовою, та й та була закрита під час першої світової війни, що твори українських письменників конфіскувались і не доходили до читача, як, наприклад, книжки Франка, що їх він надсилав своїм російським друзям зі Львова, і глянути на розквіт

соціалістичної культури українського народу сьогодні, то можна подивуватись та порадіти могутньому пориву народу і його величезним досягненням та зростанню його молодих, багатообіцяючих творчих сил.

...У «Райдузі» Ванди Василевської з точною та жорстокою послідовністю змальовується майже вся непередавана пером картина німецького страшного панування на тимчасово захопленій нашій землі. Письменниця майже анатомічно розкриває страждання народу. Її перо перетворюється на скальпель. Вона обирає фактичний бік без усякого втручання благодійного вимислу. Вона відкидає міру художності, аби зробити картину болісною, як звинувачення, щоб покарати катів, як за судовим вироком. Автор робить це навмисно, не згладжує й не розмірковує, а намагається відбити найстрашніше й найголовніше. І мета досягнута — значення та зміст повісті дійшли до читача і на фронті, і в тилу. Тільки люди, сповнені духом непримиренного естетизму, можуть говорити, що повісті написані не за тими законами, до яких вони звикли. Але треба мати на увазі, що німець зараз живе й воює не за тими законами, за якими звикли відображати його в старій літературі.

...Загальновідомо величезне суспільне значення п'єси О. Корнійчука «Фронт». Навіть коли питання, порушені в ній, зістаріють, вона житиме як п'єса історична.

...На Українському фронті «Кобзаря» Шевченка, старанно підклеєного, командир видавав щовечора тому бійцеві, який відзначився в день.

«Я преміюю цією книжкою своїх бійців», — говорив командир артилерійського полку.

БРАТЕРСЬКА ЗУСТРІЧ

(До відкриття Декади української культури та мистецтва в Москві)

Широко, незоро розкинувся нині Київ. І дедалі ширше й ширше зводить він будови нових кварталів, закладає сади і парки, будує стадіони, входить під землю довгими тунелями метро, підводиться в буйній зелені на високому березі над пісеним старим Дніпром. І з цієї висоти мальовничого берега видно такий простір, ніби там, коли придивитися, в димно-сизому мареві побачиш і Полтаву, і Харків, і Запоріжжя. А в інший бік глянеш — так і вигукнеш за Гоголем: «Вдалині засинів Лиман, за Лиманом розливалось Чорне море. Бувалі люди впізнали і Крим, що горою підіймався з моря, і болотний Сиваш. Праворуч видно було землю Галицьку».

А ще вдалині були вже не хмари, а самі Карпати. Та не гоголівської повісті герої вставали на цих близьких і далеких просторах України, зовсім іншим життям жили міста і селища, зовсім інші кораблі пливли на хвилях рідної ріки і за хмарами, виблискуючи на сонці дужими крилами.

Яке чудо розкрило нам усі ці дивовижні картини сучасного життя української землі? Яка сила дозволила нам зануритися у саму глибіню сьогоднішнього життя, в душу і серце сучасної людини, дала можливість воскресити сторінки далекого і близького минулого, сміливо подивитися в майбутнє?

Цією всемогутньою силою, що розкриває простори землі і життя, стала українська література, багатобарвне мистецтво братнього українського народу.

Давно дружимо ми з українськими письменниками, художниками і артистами, з українською піснею, з само-

бутнім мистецтвом, яке створює із глини, дерева і скла справжні чудеса невичерпної, тонкої майстерності.

Ми давно свої люди. Нам радісно від кожної нової зустрічі з нашими українськими братами. Нам важливо зустрітися усім разом, разом побачити, що зроблено нового, визначного, якнайдовше побути на цьому бенкеті багатих почуттів, думок, сподівань і обіцянок, подивуватися з досягнень старого нашого знайомця і привітати народження нових талантів. Нам нема чого ні чепуритися, ні прибіднюватися. Є про що поговорити, не можуть не виникнути питання у давніх друзів, які давно не зустрічалися на такому великому зібранні, перед лицем великого читача...

Ми ніколи не забуваємо, що працюємо у великому творчому колективі, і свідомість цього надихає нас у нашій роботі.

Добре сказав наш друг Олесь Гончар на Другому Всесоюзному з'їзді радянських письменників: «Нас, українських письменників, ніколи не полишає відчуття того, що працюємо ми в колі друзів, в атмосфері чесного творчого змагання. Поряд з творами російської літератури до скарбниці нашого досвіду органічно ввійшли художні досягнення інших народів, досягнення всіх національних літератур... Гадаємо, що і твори української літератури не проходять безслідно для письменників братніх республік.

Усе це, звичайно, аж ніяк не призводить до якоїсь втрати національного. Як сказав колись маститий поет наш Максим Рильський, йдеться про національний характер мистецтва, про збагачення національної культури — це збагачення, за вченням класиків марксизму-ленінізму, не тільки не суперечить інтернаціональним зв'язкам, а, навпаки, всіляко допомагає їм, зміцнює їх».

Широкі простори України, а ще ширші простори епохи. Які вимоги ставить вона перед майстром, яку образотворчість хоче бачити застосованою для змалювання історичного процесу, щоб люди відчули незаперечну правду зображуваного?

Яка багата, різноманітна, насичена усіма відтінками думки поезія України! Кожне ім'я — окремий світ барв і звуків, давно нам близький і знайомий.

Максим Рильський, у чиїх віршах глибоко відбилися основні тенденції української поезії: любов до життя та мирної праці радянських людей і відчуття всесвіту, народження того великого почуття, яке ми називаємо інтернаціоналізмом! Павло Тичина — найчудовішим багатоголоссям уже піввіку служить йому вірш, який він уміє, як ніхто, голубити й пестити. Микола Бажан — з його точними, блискучими строфами, перейнятими глибокими роздумами зі спалахами відточеної іронії. Володимир Сосяра — голос солодкої, сердечної лірики, дзвінкий і чистий. Сильний і звучний, як шумлива синя злива, голос Андрія Малишка. Невичерпний у піснотності, у бойовій і віршовій відвазі Платон Воронько...

Неможливо охарактеризувати коротко імена — їх багато, і, повторюю, кожне з них своєрідне у майстерності вірша: Леонід Первомайський, Іван Нехода, Любомир Дмитерко, Микола Нагнибіда, Степан Олійник, Микола Упенік.

А скільки імен молодих, багатообіцяючих, що встануть як поетична зміна!

Величезна галузь прози надзвичайно різноманітна за тематикою. Ви можете заглибитися в життя стародавньої Київської Русі, в часи войовничого Святослава, що постануть перед вами в романі Семена Скляренка. Ви можете відчути всю трагічність вогняних літ, коли народжувалася Радянська Україна, а також і бурхливих

спічних років Великої Вітчизняної війни в книгах Юрія Смолича, Михайла Стельмаха, Олесь Гончара. Життя молодих робітників і робітниць, життя сучасної радянської молоді показано в книгах Вадима Собка, побут сучасного повоєнного села зобразив Олександр Копиленко, радянську інтелігенцію — Натан Рибак. Інтернаціональна тема знайшла своє втілення у творах Ванди Василевської, Петра Козланюка.

В сучасних героях української прози живе те головне, що складає саму суть поривань уперед молодого покоління, про що у прозі сказав Маяковський устами персонажа однієї із своїх п'єс: «Майбутнє прийме всіх, у кого знайдеться хоча б одна риса, властива колективові комуни, — радість працювати, жага жертвувати, невтомність винаходити, вигода віддавати, гордість людяністю».

Ці слова могли б повторити і герої будівництва Каховської гідроелектростанції, герої «Поєми про море» Олександра Довженка — твору, свіжого, як вітер, широкого, як море.

Ми побачимо в дні української Декади багато фільмів, п'єс. Українська комедія О. Корнійчука, філософсько-героїчна драма О. Левади — твори, різні за колоритом, — постануть перед московським глядачем.

Дитячі письменники України, на радість «маленькому народові», принесуть свої нові книжки. І є серед них такі, які читатимуть не лише школярі, а й дорослий прочитає їх із задоволенням.

Ми знаємо вагому, зворушливу працю про життя великого Тараса Шевченка, написану біографом поета, не встигшим дослідником життя великого Кобзаря — Оксаною Іваненко.

А хіба в розмовах з українськими критиками не буде плідного для українців і москвичів обміну думок, хіба

не цікаво буде поговорити про долі вірша і прози, про нові талановиті твори письменників?!

Яке багатство українських мелодій пролунає в Москві! Від балету «Лісова пісня» та опери «Тарас Бульба» до балету «Чорне золото» з життя шахтарів Донбасу. Симфонії й нові пісні, сюїти і кантати! Ансамблі і хори! І серед них — прославлений ансамбль металургів заводу імені Дзержинського, учасник Шостого всесвітнього форуму молоді.

У дні Декади будуть показані виставки українського радянського образотворчого і народного декоративного мистецтва, української радянської книги, книжкової графіки і плаката.

Такої демонстрації досягнень письменників, художників і діячів театру та кіно, яка відбудеться в дні української Декади, що розпочнеться сьогодні, Москва давно не бачила.

Дні Декади будуть днями втілення давньої дружби і любові двох великих народів. Творче об'єднання усіх талантів української землі стане незабутнім видовищем, всесоюзним святом!

Тісні узи побратимства, бойової дружби, служіння комуністичному майбутньому міцно, сердечно еднають російських і українських діячів літератури та мистецтва.

Ми вітаємо вас, дорогі брати-українці, з початком української Декади в Москві.

1960

ДОНБАС ВІЛЬНИЙ

Донбас вільний! Яка чудова радість, яка потрясаюча радість! Далеко Донбас від Ленінграда, та він завжди був його братом, улюбленим і рідним. І коли зажерливий німець захопив його, забрав від нас його численні багатства, довгий час катував усіма муками донбасівців, серця ленінградців обливалися кров'ю.

І сьогодні ми радіємо, Ленінград радіє! Сьогодні воїни Ленінградського фронту на всіх батареях, у всіх окопах, на аеродромах, на кораблях і люди міста-фронту на фабриках і заводах, у клубах і будинках — повсюди приєднують свій гарячий привіт вільному Донбасові до всіх голосів, що летять з усіх країв нашої Батьківщини. Донбас вільний!

Війська Південного і Південно-Західного фронтів розгромили гітлерівців і вигнали їх із Донбасу. Останній німець упав тут з простріленою головою на залишки останнього доту, розбитого нашими снарядами.

Наш учорашній Донбас був гомінливим робітничим великим мурашником, який ми з любов'ю називали Всесоюзною кочегаркою.

Наш сьогоднішній Донбас — купа руїн, мертвих, мовчазних шахт, спалених міст і підірваних доріг. Наш учорашній Донбас був повен великих, здорових людей, які жили щасливим трудовим життям. Наш сьогоднішній Донбас бачить людей, які зі сльозами радості виходять із мовчазних нір, де вони хоронилися, жінок і дітей, що ховалися від сонячного світла, змучених і зголоділих.

Та час і труд зцілять рани цієї любої нам землі. Знову підведеться, випростається на весь зріст трудівник Донбасу, бо німець пішов назавжди. Не буде більше кат

паплюжити життя, не буде більше вбивця вештатися поміж шахт, не буде більше злодій красти народне добро.

Не міг лютий і кровожерний гітлерівець підкорити людину Донбасу. Я пригадую кадр із фільму талановитого українського майстра Довженка, із його «Арсеналу».

Назустріч катам, ворогам народу підводиться український робітник. Він стоїть із розкритими грудьми, могутній народний богатир. Злобний кат, зіщулившись, стріляє у нього в упор. Але робітник мовчки і зневажливо дивиться на нього. Кат стріляє ще раз. Та робітник стоїть, як статуя. Кат випускає всі кулі, але не може звалити гіганта.

— Що таке? — кричить він. — Невже тебе не можна вбити?

— Мене не можна вбити! — сказала фашистам людина з Донбасу.

І сьогодні Червона Армія розбила кайдани велетня, і Донбас воскрес для нового, прекрасного життя.

Слава Донбасові, слава його визволителям!

1943

«...МАЛІ ЛЮДИ В НІЙ ВЕЛИЧНІ!»

(Про фільм «Незабутнє», поставлений режисером Ю. Солнцевою за воешними оповіданнями О. Довженка)

Творчість Олександра Петровича Довженка, одного з найвидатніших кінорежисерів нашої доби, народного художника, творця неповторних картин, де відображені події та люди найгероїчнішої епохи людства, справедливо стала всесвітньовідомою.

Довженко підносив до найвищого мистецтва правду життя, творив народний епос, робив героєм своїх картин людину, що будує новий, кращий світ, бореться за майбутнє людства й умирає в цій боротьбі, здобуваючи перемогу майбутньому.

Він сам говорив про високий філософський порив: «У рядовій радянській людині може й повинен вміщуватися наш світ. Для втілення в мистецтві образу сучасника треба завжди мислити великими соціальними категоріями, у всій різноманітності протиріч, пристрастей, у глибині підтексту, в недремному почутті загальної великої картини життя...»

Довженко був не тільки кінорежисером, але й видатним письменником-мислителем, художником. Він помер, не здійснивши всіх своїх творчих планів. Сила сценаріїв, що лишилися після нього, самі за себе говорили. Так, посмертно Довженкові була присуджена Ленінська премія за сценарій «Поема про море». Він бачив, як можна втілити в кінообрази цей сценарій. Він писав: «...мріється — в плані хорошої народної епопеї». І було б прикро для історії радянського кіно, якби не знайшлося людини, яка взяла б на себе найважче завдання — втілити задуми, нездійснені сценарії Довженка в повнокровні фільми, що дихають життям і полум'ям натхнення.

На щастя, така людина знайшлася. Ю. І. Солнцева, людина великого обдаровання, наполегливості, сильної волі, майстер мужній та натхненний, взяла на себе цей благородний труд і на чолі чудового творчого колективу прийнялась за довголітню роботу над сценаріями Довженка. Завдання, яке вона поставила перед собою, було виконане з усією пристрастю та натхненням.

На екранах світу з великим успіхом пройшли і «Поема про море», і «Повість полум'яних літ», і «Зачарова-

на Десна». Ці фільми перейняті духом Довженка, вони стали продовженням його задумів. І разом з тим картини ці свідчили про народження нового художника, сильного, впевненого в собі, що добре відчуває кінодраматургію.

Солнцева переконливо довела, що лінія, яку вів у кіномистецтві Довженко, не лише існує сьогодні, але має великий вплив, який неможливо ігнорувати, з яким не можна не рахуватися.

Солнцева так глибоко ввійшла в таємниці творчої майстерні великого режисера, як увіходить дружина великого вченого в лабораторію, аби продовжити залишені через смерть досліди, довести їх до кінця, відчуваючи в собі силу, яка допоможе їй у цій відповідальній праці.

Мабуть, деякі сцени в цих фільмах Довженко поставив би по-іншому, в окремих випадках знайшов би інші барви, але безумовно одне: те, що він виносив, відчув і лишив на папері, знайшло своє втілення на екрані, зберегло ту велику силу переконливості, що живе в його сценаріях.

Глядач побачив твори проникливі, побачив картини високої драматичності і всепоглинаючої любові до життя, до квітучого світу.

У цих фільмах не було забуте основне довженківське положення, що про людей слід робити висновок на підставі того, що вони встигли зробити, а не на підставі того, в чому вони зазнали невдачі.

І от ми стали свідками нового успіху в розвиткові цієї класичної довженківської лінії. Ю. Солнцева зі своїм творчим колективом зробила новий широкоформатний кольоровий художній фільм «Незабутнє».

У роботі над фільмом «Незабутнє» Ю. Солнцева не мала, як у попередніх фільмах, сценарію, який написав Довженко. Сценарій створений за матеріалами опові-

дань, записів, нотаток Олександра Петровича й наче поєднує багато з того, що було накреслено письменником і навіть втілено ним в іншій формі, в інших сюжетних обставинах. У фільмі вдалося досягти цільності розвитку сюжету і, головне, цільності показу моральної могутності народу в часи найжорстокішого й смертельного для нього випробування — в часи Великої Вітчизняної війни.

Олександр Довженко в своєму загостреному відчутті сучасності ще задовго до війни відчував наближення неминучого зіткнення двох світів. Виступаючи в 1935 році, він говорить:

«Я не розкрию тут ніякої військової таємниці, якщо скажу, що через кілька років може спалахнути війна. Величезна світова війна, учасниками якої будемо ми. Що з цього випливає? Вороги мають намір усе, що ми робимо, знищити до цурки. Знищити нас фізично, стерти навіть сліди наші. Раджу заглянути в плани, програми, книги німецьких і японських фашистів».

Фільм «Незабутнє» говорить на весь голос про те, чого справді не можна забути. Те, що вихором проноситься перед глядачем, як картини недавнього минулого (у залі живі свідки подій), змушує заглибитись у роздуми, зосередитись, схвилюватись, згадати все пережите.

Фільм розпочинається з того, що ми бачимо залиту сонцем, веселу, любиму нашу землю. Які поля, які луки, яка радість життя!

Перед нами радянські люди, рідна Україна в повному розквіті нової весни. І раптом — грім фашистського вторгнення, полум'я війни починає жерти народне добро, вбивати синів і дочок Батьківщини.

Усе лихо впаде на голову простих, трудящих людей, будівників нового життя, всі жахи пройдуть по серцях,

викликаючи криваві сльози. У відчаї й горі декому здається, що ворог взагалі непереможний. Де перемога? Її не видно, така вона ще далека. А страждання переповнили життя до краю. Кров'ю залиті поля, городи, селища. Як жити? За інстинктом? Але тоді як же прийшла перемога? Чому ми перемогли?

Давно на це питання відповів сам Довженко: «Не інстинкт, а державний розум і політична освіта дали йому (народові. — М. Т.) можливість вийти з перемогою з такої кількості та такого обсягу неймовірних випробувань, що їх послала йому епоха».

На екрані картини гнітючого кошмару. Гірки, просякнуті кров'ю, сповнені неймовірної скорботи дні відступу. Відходять на схід війська, слідом за ними йдуть біженці, оглядаючись на руїни. Вогонь і дим, попіл та трупи.

І радянські люди лишаються віч-на-віч з пришельцями-окупантами, ладними знищити все, що нагадує про волю й честь. Вони хочуть поневолити українців, як і всі народи Радянського Союзу.

Немало фашистів бачили ми в радянських фільмах, проте Солнцева знайшла нові засоби для того, щоб представники гітлерівського рейху відбилися у нашій пам'яті. І Людвіг Крауз і Ернст Крауз — не просто офіцери вермахту, що прийшли в чужу країну. Вони її нові «господарі». Назавжди ці землі будуть фашистськими, ці люди будуть покірливими рабами, що працюють на благо імперії Гітлера. Тому з ними треба поводитись, як з робочою скотиною, а скотина повинна бути смиренною, і до думок цих людей, до їхньої душі й діла нема пихатим господарям. Артисти Яніс Мелдеріс і Валентин Скулме точно і виразно грають «завойовників».

Горе народу розкривається в найрізноманітніших трагічних картинах. Сцену продажу східних рабинь на ринках Німеччини не можна дивитися без хвилювання.

Скільки я перечитав німецьких листів, скільки бачив документів, які були взяті в убитих та полонених, де про все це огидне оповідалося! Проте екран зробив це страшне видовище ще жахливішим — воно примушує бліднути від ненависті та люти до ворогів...

Яким же стійким, сильним повинен бути народ, аби пережити все це.

Якщо Довженко говорив про створення художніх речей, сповнених високою, передовою думкою, про показ радянських людей мислячими, душевно багатими, то у фільмі «Незабутнє» такими й постають ці прості, великі люди.

Подивіться, які душевно чисті й молоді прекрасні Олеся й Василь (артисти І. Короткова та Ю. Фисенко) в ніч їхнього незвичайного весілля, яка чудова за душевною силою сцена їхнього розставання та обіцянки, даної перед лицем страшних випробувань.

А героїзм Петра Чабана (Бондаренко), чия богатирська сила відплати не боїться смерті, не боїться катувань, бо світло його правди засліплює ворога в приступі істеричної злості. Ворог боїться виявлення цієї народної ненависті.

Народ у фільмі постає на весь зріст, бо скривджені його найкращі мрії, вбиті кращі надії, лише душу його не могли принизити фашисти.

Фільм говорить про надзвичайну моральну велич народу. Вона допомогла вистояти Україні. Вона породжувала героїв фронту і тилу. Вона примушувала битися ненавистю до ворогів серця народних месників. Вона, ця моральна велич, освітлювала яскравим світлом долю таких жінок, як Тетяна Чабан (З. Дехтярьова), що віддала життя за своїх синів — російських льотчиків, яких вона врятувала й сховала в страшну мить кінця і не відмовилась від них.

Ю. Солнцевій вдалося розкрити силу народу, показати вірність його волелюбним ідеалам, своєму історичному шляху, непохитній вірі в те, що ворог буде вигнаний з рідної землі, що прийде довгождана перемога.

Вороги подані у фільмі з жорстокою переконливістю. Ніщо не прикрашене, не обмите рожевою водою. Страшне лишається страшним. Ми бачимо й завзяття жорстоких боїв за визволення України, і важкий шлях Радянської Армії, що йшла в нові бої слідами розбитого ворога.

Вражаючі ці кадри — безкінечна велика сила, що суцільним потоком грізно рухається на Захід. Зелені плащ-намети, незліченні лави бійців непереможні. Минув час відступів та невдач. Настав час великого розгрому ворога та вигнання його з рідних країв.

Тут слід сказати про велике значення такого фільму в наші дні. Виросли нові покоління, які лише з книжок та фільмів можуть уявити не тільки картини бойових дій, але й життя під п'ятою фашистів.

У нас є багато фільмів, де взяті епізоди великої боротьби, де показані подвиги розвідників або втілені на екрані хороші оповідання про молодість, охоплену війною. Це, повторюю, окремі картини. У фільмі «Незабутне» у найстислішому вигляді проходить усе страхітливе видиво війни, зображене то з найсуворішою реальністю, то з пісенною ліричністю, то з романтичною схвильованістю. Немає відчуття надмірності або недомовленості. Є високе відчуття народної трагедії, герої якої назавжди лишилися у пам'яті людей, бо ці роки ніколи не згладяться в пам'яті поколінь.

Сьогодні, коли ми дивимося фільми-хроніки про боротьбу в'єтнамського народу з американськими імперіалістами, бачимо, як палають будинки й посіви, як лютують, вдаючись до фашистських методів, зайти з-за океану, як скидають бомби та напалм на міста та селища

Північного В'єтнаму: коли ми чуємо дикі заклики неонацистів та реваншистів, колишніх гітлерівців-есесівців з ФРН, які вимагають переділу Європи, земель на Сході, ми починаємо пильніше дивитись на те, що діється навколо нас на Сході та Заході.

Квітне та живе Україна, але скільки людей на ній пам'ятають про ті страшні часи, скільки сімей згадують своїх близьких, що зазнали неволі або загинули в боях за визволення України від гітлерівських окупантів.

Фільм «Незабутне» — дуже потрібний, дуже корисний твір. Він зосереджує увагу на найголовнішому — на тому, про що у свій час дуже коротко сказав Довженко: «Ми сміливо можемо сказати всьому світові, що наша держава велична тому, що малі люди в ній величні!»

Радянському глядачеві потрібні фільми великого державного значення, великої драматичної сили, що говорять про життя та боротьбу радянського народу за краще майбутнє, про дружбу наших народів, про чуття єдиної, непереможної Соціалістичної Батьківщини!

Щоразу, коли з'являється такий, особливої сили фільм, він мимоволі несе з собою відчуття нашого часу, високість його передових ідей, розповідь про складний та героїчний характер простої та великої радянської людини.

Усе це є у фільмі «Незабутне», через що він і справляє враження, яке залишається надовго.

Я не хочу сказати, що в картині нема тих чи інших недоліків, проте скрупульозно розбиратися в них — це вже справа критиків-фахівців. А я хотів сказати про найголовніше та подякувати людям, котрі створили цей сильний твір.

1968

БИТВА ЗА НАШУ РАДЯНСЬКУ УКРАЇНУ

«Битва за нашу Радянську Україну» — так зветься новий документальний фільм виробництва Української і Центральної студій кінохроніки. Створений він режисером Ю. Солнцевою і Я. Авдеенком під керівництвом Олександра Довженка, який написав і дикторський текст. Створений він працею багатьох кінооператорів, які знімали матеріал для фільму на полях битв, серед руїн і попелищ.

Присвячений він «безсмертній пам'яті славних синів і братів оружних українського народу, які пізнали великий труд боїв і пролили свою кров за його життя і свободу і на знак слави воїнів наших, які несуть сувору помсту німецьким загарбникам».

Важко назвати його просто документальним фільмом. Це вогненний літопис великого гніву. Це повість про красу і велич України, про безмірні страждання її народу, про велику боротьбу Червоної Армії, про непохитний дух народу, який ніякі страждання і страти не могли зламати, не могли примусити підкоритися підлим німецьким розбійникам. Ось перед очима постає Україна такою, якою вона була до війни. Залита сонцем, весела, любя наша земля. Щедра, прекрасна. Розумна праця перетворює її. Змінює вона обличчя своє і стає ще прекраснішою.

Як квітучий сад, стоїть вона над широкими річками, простягається привіллям невиміряного степу, височіє містами, гордими і багатими. Які поля, які луки... Достаток і багатство, титанічний розмах людських талантів, розквіт життя.

Дніпро, перегороджений величною греблею, шумить, як пісня про трудову славу України, несе до моря свої

води, тішачи серце силою і блиском своєї могутності. На обличчях людей написана радість вільної праці. Дзвенять чудові українські пісні на квітучій вільній землі.

В єдності, вже нероздільній, згуртувався весь український народ від Карпат до моря. Обнялися брати, які зустрілися після вікової розлуки, щоб почати спільну працю, спільне щасливе життя.

Проходять перед нами міста України, сповнені людей, які торжествують, славлять велику радість возз'єднання.

Не можна без болю дивитися, як здіймаються раптом чорні стовпи війни над усім цим буянням, над усією Україною.

Вдираються в тихі села гітлерівські бандити, горить хліб, падають фруктові дерева, палають міста, стирається все живе з лиця землі. Як вампіри, що підвелися з могил, кидаються на живих, — так лютують і шаленіють німці.

Ось німецький солдат з автоматом, вибиваючи чоботом двері, входить грабувати мирну хату. Ось сам ватажок розбійницьких банд, жирний кабан у генеральському мундирі, Герінг ходить по українській землі, усміхається, бачачи руїни і згарища.

Гірки, просочені кров'ю, оглушені громом, сповнені скорботи дні відступу. Відходять на схід війська, і слідом за ними йдуть біженці, оглядаючись на руйновища. Женуть худобу, вивозять машини. Вогонь і дим, попіл і трупи...

Наче відважні воїни, борються міста: Київ, Харків, Одеса — сторінки їхньої героїчної епопеї проходять на екрані.

«З тяжким почуттям відходили захисники Батьківщини, забирали на схід найдорожче — зброю і віру в перемогу...»

Перед глядачем столиця нашої Батьківщини—Москва в листопаді 1941 року.

«На захист прав людства встав весь озброєний багатонаціональний радянський народ. Нічого не пошкодував для перемоги, ні багатств, ні праці, ні страждань, ні дорогих людських життів. Витримала непорушна дружба радянських народів, витримав справді народний характер радянського ладу...»

Не загубились, не загинули запоріжці, дніпропетровці, кияни, донбасівці, харків'яни, що пішли на схід. Вони включилися в роботу для фронту в величезній кузні — на Уралі. Почали вони нову працю, і робітники, й інженери, й академіки пам'ятали одне: ніколи не жити німцям на Україні, ніколи.

З величезною вражаючою силою постають на екрані заводи Уралу, де в задимленому повітрі цехів пропливають могутні нові танки, народжується грізна зброя. Герой Соціалістичної Праці Патон і молода робітниця — земляки, вони — діти єдиного народу, єдиної Вітчизни. І, як символ праці в ім'я перемоги, зближені на екрані їхні заклопотані обличчя. Ворог зазіхнув на найдорожче — на нашу Батьківщину. Треба вибивати його, знищувати, гнати. Потрібні потоки розжареної сталі, потрібна сила-силенна снарядів, потрібні безкінечна наполегливість, витримка, мужність — і подвиги труда і ратні подвиги зливаються в одне величне видовище: країна підводиться, щоб іти в наступ.

Фільм показує війну з мужньою безпощадністю. Жоден фільм не показував з такою вичерпною правдивістю лихоліття війни. Над трупами по-звірячому вбитих німцями людей голосять жінки, розповідають, захлинаючись сльозами, страшні подробиці наруги і бузувірства німецьких розбійників. Хай увесь світ чує з вуст цих свідків, що робив німець на Україні. Помста вже підхо-

дить ближче й ближче. Звільнення наближається. Уже в степах валяються гітлерівські трупи, розбита ворожа техніка. Вже німці з острахом повторюють слово «Сталінград», згадуючи зимові степи, де в кучугурах замерзали їхні брати-розбійники.

І ось наші війська знову проходять українською землею, женучи ворога на захід. У тилу наступаючих військ виходять на поле сіячі.

Скрізь, де вигнаний ворог, люди хочуть якнайшвидше братися за відновлення зруйнованого. В них лихоманка творення, вони знудьгувалися за вільною, широкою працею.

Надходить літо тисяча дев'ятсот сорок третього року. Загартовані в історичних битвах Сталінградської епопеї, доблесні війська Південного, Південно-Західного, Степового, Воронезького і Центрального фронтів почали наступ на Донбас, Харківщину, Сумщину. Рідна українська земля ніби примножила гнів і силу бойового натиску синів своїх і братів.

«Натхненні благословенням і привітанням визволеного народу, гвардійці ніби забували пройдені простори, втому, жертви й кидалися в танкові атаки із лютістю левів, і ніколи, можливо, безсмертя народу не відчувалося в житті з такою силою, як серед цього гуркоту, пожеж і багатьох свіжих могил».

Такими словами супроводжує показ великої битви Довженко. Фільм передає всю велич цієї битви і бойовий порив визволителів України. Документальний фільм підноситься на висоту історичного документа величезного значення. Він відбиває картини, вражаючі за своєю трагічною силою.

І водночас фільм показує, якою стійкою, якою безстрашною, якою гордою є українська людина. Не підкорилася вона чужоземцеві, і не могли її залякати ні

тортури, ні страти. Народ боровся всіма засобами проти загарбників. Відкрито боровся він, ідучи в партизанські загони, таємно боровся в містах, засилаючи у підпілля відважних синів і дочок. Народ вірив завжди в перемогу, і удари, яких завдавала ворогові Червона Армія, зміцнювали цю віру і підтримували неугасимий вогонь опору.

Німці скаженіли у звірствах. Нічого не допомагало й не допомагає. Ці звірства породжують лише нових борців за свободу. Непримиренною ненавистю оточив німців український народ.

Мстити німцям за безмірне горе встають народні месники — партизани. В лісах Правобережної України криється грізне народне військо. Воно зростає не лише кількісно. Колишній командир загону — нині вже бувалий полководець, який проводить великі операції за всіма правилами військового мистецтва. Таким є Герой Радянського Союзу генерал Ковпак.

Суворе життя, партизанські походи і сутички з ворогом проходять перед нами. Падають німецькі кати під кулями і снарядами народних месників. Даремно мріяв німець про те, що він оселиться на землі українській і житиме собі на втіху, що разом у нього буде з биркою на шиї українська людина, яка живе в хліві замість дому. Не вийшло так! Вийшло по-іншому. Граната і куля — ось чим зустрів нового поміщика і ката український народ. І глибоко символічний кадр, який зображує череп фашиста-ката в касці з розкритою жадібною пащею. Так і здається, що і мертвий він все ще клацає зубами на українське добро...

Нові битви тим часом закипіли на українській землі. Гітлер кинув у наступ на Белгородсько-Курському напрямку 18 добірних дивізій. Ось вони вклинюються в нашу оборону. Ростуть купи німецьких трупів, горять ворожі танки. Найбільша в історії битва танків відбу-

лася біля Прохорівки. Розбиті німецькі танки, розгромлена їхня піхота.

Ми переходимо самі в наступ. Самі прориваємо ворожу оборону. Реально показані деталі цієї битви у фільмі. Сини всіх народів Радянської країни борються за визволення Радянської України. Вони проливають кров за щастя Батьківщини. В польових лазаретах лежать вони поряд — росіянин і узбек, українець і грузин, серед соняшників Харківщини йде в атаку казах.

Як виросла, як змужніла Червона Армія! Цю силу ви відчуваєте повністю, з гордістю стежачи, як б'є артилерія, так, що дим починає стелитися хмарами, вкриваючи ліс і поля. Ви бачите, як злітають у повітря ворожі укріплені точки, як гвардійські міномети змушують бігти коричневу орду, як палають фашистські танки. Ви чуєте загальне гromове «ура». Ви бачите німців, що втікають.

Героїзм, самовіддана відвага і наполегливість — ось вони перед вами. І які це герої! Таких уже не зупинять ніякі рубежі, ніякі перешкоди. І ось підходять наші війська дедалі ближче до Харкова.

...Широко і сміливо показані битви, що передують визволенню Харкова. Ви бачите на екрані розмах і масштаб сучасної битви, ніби ви присутні при ній. Ви чуєте команди командирів, справжні слова, ви чуєте записані на полі битви безперервні залпи пашої артилерії, ви чуєте солдатів, які співають у окопі пісню рідної України.

Величезною світлою могутністю сповнена картина атаки, і безсмертно епічно показані останні хвилини любимого всіма командира гвардійського полку 93-ї дивізії майора Григорія Рудика. Він перший увірвався у свій рідний Харків. І в цій сцені прощання з полеглим героєм текст Довженка прекрасний, як пам'ятник:

«Схиліть голови, сучасники епохи. Рознесіть по всьому світі славу сина українського народу.

Хай усе людство знає, і хай знають усі, які тільки будуть жити в поколіннях, Рудики, як умирав їхній молодий прапрадід у 1943 році.

Прощайте, воїне. Прийміть нашу любов, дружбу на вічні часи.

По противнику — вогонь!»

І бойовий залп гримить над тими, що схилилися біля праху загиблого командира.

Харків визволений! Кулаки стискаються самі, коли перед вами стає на повний зріст огидний злочин німців-дикунів. Місто зруйноване. Це кладовище, нагромадження порожніх стін і фантастичних руїн. Німецькі кати дощенту розбили і зруйнували все, що можна зруйнувати. Університет! У купах сміття риються схожі на привиди професор і його асистент. Вони підіймають клоччя спалених рукописів, обвуглені по краях сторінки.

Ось братська могила. В ній лежать 14 000 харків'ян. Це неймовірно, але це факт. І знову дикторський текст звучить як біблійське прокляття: «Дивіться, живі, не відвертайтеся од страшних наших ям... Нас незліченна кількість на Україні. Не забудьте нас. Відомстіть Німеччині за наші муки».

На балконах взимку 1942 року висіли мерці. Вони зривалися й падали, розбиваючись на шматки. Кадр за кадром зафіксує всю мерзенність, усю людоїдську злобу фашистської Німеччини, всю глибину її падіння і всю її злочинність.

Цього не можна забути, цього не можна простити. Навкруги палає Харків, навкруги руїни і трупи. Місто-мученику, що зробили з тобою кати! Та все має кінець. Настав кінець і цьому коричневому пеклові.

І ось харків'яни, що zostалися в живих, святково

вбрані, виходять на вулиці міста з прапорами й портретами улюблених людей нашої Батьківщини, і ось вони зустрічають Червону Армію.

Безмежне захоплення в їхніх рухах і жестах. Невже скінчилося чорне панування, розсіявся кошмар! Скінчилося, дорогі брати.

Не тільки під Харковом воювали сини українського народу. На всіх фронтах довели вони свою любов до Батьківщини, мстили ворогові за кривди, заподіяні матері-Батьківщині. Галерея портретів героїв проходить перед очима.

Йде Червона Армія вільними селами й ланами України. Радісно обіймаються з солдатами й офіцерами люди, визволені з темряви рабства. Та погляньте довкола: гірке горе, страшенну біду залишили німці.

Конотоп, Артемівськ, Чернігів...

А Червона Армія швидко йде вперед — все далі на захід... Барвінкове, Маріуполь... Додаються до списку злодіянь німців усе нові й нові лиходійства. Безкінечні злочини цих виродків. Послухайте плач над тілами, вийнятими з шахти Серго. Розорителі Донбасу кидали тіла розстріляних у глибокі шахти.

Дим згарищ стелиться полями України. В диму Полтава, краса і гордість Лівобережжя дніпровського. Горять состави на станціях, горить хліб, горять поля і хати, горять міста.

Ви дивитеся фільм, ви йдете по змученій Україні, кров'ю залиті її поля і міста. Ця кров волає про помсту.

Мало людей у містах, на вулицях. Де вони? Фільм показує їх у могилах, у ровах, їх убили злочинці в мундирах Германської імперії. Їх загнали на каторгу, повели в полон, їх розтерзали в катівнях. Будь ти проклята, фашистська Німеччино, зловісна й лиходійська країно!

Весь світ хай сьогодні дивиться на твої злочини. Ти не втечеш од відплати. Ти розрахуєшся за все. Нові хвилі ненависті до ворога здійняв цей фільм у бійців і командирів, трудівників тилу.

Мила, люба Україно! Знову будеш ти квітучою, знову зазеленіють твої сади, по твоїх полях пройдуть трактори, знову засвітяться вогні в твоїх містах, кров'ю наповнені твої поля зашелестять золотом урожаю, солов'ї співатимуть у глибині твоїх гаїв, і синє зоряне небо в чудовій тиші відбиватиметься у вільних водах Дніпра, і нове покоління збереться послухати розповіді людей про героїчні часи і про ворога, що приніс розорення і смерть, що був розбитий і знищений народами Радянського Союзу. Пісні дзвенітимуть над твоїми просторами, Україно. Будуть співати про героїв, які наклали головами за твою свободу, і про народ, що не підкорився злому насильникові, про народ великої гордості і слави...

Але й тоді цей фільм звучатиме як вічне нагадування про тяжкі роки небувалої битви, і ніколи наше серце не забуде днів, наповнених до краю сльозами і кров'ю.

Йдучи з України, ворог думав убити її. Але Україну вбити не можна. Битва, кровопролитна і жорстока, триває. Попереду в диму боїв ми бачимо величний Київ, там, далі, в туманах передгір'я карпатського, лежить Західна Україна — древній Львів чекає на нас.

Дедалі ширше визволяється земля України, все далі йдуть наші війська. Ось уже Дніпро перед нами. Здрастуй, Дніпро, подивися, діду, на своїх героїв-онуків.

Ми йдемо вперед! Ми вже на правому березі. «Ми існуємо вже як переможці в цій гігантській битві й такими залишимося.

Це наша історія. Наше життя і безсмертя».

«Битва за нашу Радянську Україну» — це вражаючий твір хронікального кіномистецтва. Треба віддати належне режисерам, операторам, усім, хто працював над ним, і передусім Олександрові Довженку — вони зберегли для поколінь шматок величної, безсмертної епопеї. Мова довженківського тексту до фільму звучить як епос нашого великого часу. Хмара прекрасно читає його. Він читає просто, без декламації, і його суворий пафос надзвичайно хвилює і доходить до серця.

Цей фільм вчить ненависті до ворога, вчить великої самопожертви в ім'я Батьківщини в боротьбі за її честь, свободу і незалежність. Цей фільм приковує гітлерівську Німеччину до ганебного стовпа історії. Він сповнений величчю, як саме життя безсмертного радянського народу. Він кличе до помсти, до розгрому ворога, до повної перемоги.

1943

НА ПОРОЗІ НОВОГО

Наша доба — доба великих відкриттів і досягнень у галузі науки і техніки. Кіно, як найпоширеніше мистецтво, час від часу зазнає таких нових перетворень, які дедалі більше вдосконалюють його, даючи глядачеві не звідані ще ним відчуття, буквально розсовуючи рамки екрана, наповнюючи його небаченими ефектами і картинами.

Таке нове складне почуття володіє вами весь час, коли ви дивитесь «Повість полум'яних літ» на новому, широкоформатному екрані. Екран звучить голосом Довженка, дихає епічним полум'ям, вражає величезною працею режисера, прекрасним мистецтвом кінооператора.

Все це разом узятє на новому, незвичайному екрані, в нових, несподіваних пропорціях, із чудовим звучанням, ясним і сильним, справляє яскраве враження чогось зовсім нового, ніколи ще не баченого.

Я не говорю зразу про акторів, бо у вас таке враження, ніби ви вторгаєтесь в живе життя і перед вами документ епохи, знятий з натури. І лише згодом ви починаєте розбиратись у грі, відчувати особливу владу над вами окремих сцен, деяку слабкість одних і спірність інших.

Очевидно, спочатку діє загальне враження. Такого екрана ще не знало кіномистецтво. Він ніби зібрав кращі технічні особливості всіх попередніх, так званих великих екранів, широкоекранних театрів, синерам, кругорам і показав щось нове.

Звичайно, тут ми бачимо повний збіг високої технічної майстерності і високого мистецтва. В своїй праці режисер разом з операторами та інженерами добре використав можливості, які перед ними відкрилися. І ми, глядачі, з захопленням і деяким подивом стежачи за екраном, бачимо, що в кіно з'явилися зовсім нові перспективи.

Боюся передікати, але, очевидно, в життя прийшли нові екрани з новими можливостями показу кінофільмів, які стануть світовою подією. Як звуковий екран у свій час замінив німе кіно, так цей екран з часом замінить усі інші екрани, бо можливості його невичерпні, жанрово відкривають такі далі, що важко визначити їхні межі.

Однак сказати, що фільм відбувся лише завдяки щасливому випадкові появи його на новому, широкоформатному екрані, було б несправедливо і неправильно.

Фільм зроблений на великому пафосі, він розповідає про трагедію народу, і не просто розповідає про неї, він

показує її. Від палаючого Берліна, від Бранденбурзьких воріт час ніби повертає назад, і перед нами проходить довгий, тяжкий, кривавий шлях народу до перемоги, шлях героїв і жертв.

Нещадно розкриваючи ці епічні роки людських страждань і показуючи народ, озброєний проти смертельного ворога, його рішучість і віру в Партію, у Перемогу, розкриваючи глибину і могутність народних сил, фільм бичує зрадників, змальовує сувору правду життя тих років, показує загибель гітлерівців, роздушених рукою народної помсти, втоптаних у багно тих доріг, якими вони проходили тріумфуючими покорителями і катми усього живого.

Для трагедії тут знайдено і звуки і барви. Розмах подій доходить до кожного, хто дивиться. Тут багато узагальнень, дуже потрібних сьогодні, дуже дійових, дуже сміливих. Так, нині не гріх згадати, а молодим, котрі не знали війни, подивитись у лице всьому тому страшному, що було пережите нами, аби ще раз перейнятися гордістю за радянських людей, за їхні велетенські діла, за їхню високу ідейність і невичерпну моральну силу, силу серця і душі.

Більше треба сьогодні таких фільмів! У картині закладена така сума найважливіших спогадів про роки війни, які ми іноді забуваємо в мирному поступі наших повоєнних днів і які потрібно час від часу відновлювати в пам'яті серця.

«Повість полум'яних літ» — одне в книзі, інше на екрані, ще інше на такому широкоформатному екрані.

Ми бачимо, що на екрані створена повість, сповнена великої, надзвичайної сили, щось на зразок народної трагедії, щось на зразок шматків епосу, де мистецтво дозволило поєднати і людські долі, й зображення битв, і сни, і надзвичайні почуття людей, і красу природи,

і красу людського духу. Сцена, коли в чорну розорену хату приходить біженка з дитиною, народженою в недолі і відчаї, а потім іде до пам'ятника, поставленого воїнові-герою, і розмовляє з ним, — справляє нечуване враження.

Це одна з найбільш умовних і найбільш вражаючих сцен. Хто раз її бачив, ніколи її не забуде. На старому, малому екрані, не широкоформатному, ця сцена так не звучала б. Мабуть, простір, у який вписана маленька фігура жінки поряд з величним пам'ятником, простір, що робить кадр виразним і природним, надає епізодові такої сили.

Ця ж сцена свідчить про можливість нового жанру в кіно, так само, як сцена сну справляє враження чогось музичного, якогось начала, що не піддається переказові, але водночас має сильну дію. Це якась світлова, образна симфонія, про яку, можливо, мріяв колись Скрябін.

«Повість полум'яних літ» розкриває можливість існування поряд з ліричною повістю, кінорозповіддю про окрему людину і фільму героїчного, епічного, багатопланового, дуже складного, з не відомими досі ефектами.

У кіно разом з широкоформатним екраном прийшло й нове, поетичне начало. Тепер можливі й кінопоєми в тому розумінні, в якому Гоголь назвав поемою «Мертві душі».

Довженко тут присутній, і разом з тим у фільмі відчувається рука і око сильного, великого майстра, який діє по-своєму, зберігаючи дух і епічний розмах незабутнього автора «Повісті полум'яних літ».

Ю. І. Солнцева виступає в цій картині у всій різнобарвності й упевненості свого обдаровання. Здається дивним, що сцени, сповнені бойової суворості, пейзажі війни, дороги війни і рух великої кількості військ на екрані, такий закономірний, такий мужній, точно схоплені

й одухотворені не бувалим воїном, а майстерністю, мистецтвом жінки-режисера, яка не побоялася цієї складності зображуваного.

Фільм «Повість полум'яних літ» так густо населений людьми і так насичений подіями, що хочеться, не відриваючись, стежити за тим, що відбувається, і не помічати на ходу тих недоліків, які в ньому є.

Звичайно, де-не-де зустрічаються деякі розтягнутості, деякі неув'язки. Але їх поглинають сильні сцени. Тому сцена в госпіталі, уповільнена в дії, чи епізод з хлопчиком, що знайшов гранату, — вони не заважають загальному ритмові, але було б краще, якби вони були коротші.

Ми відчули велику радість нового успіху нашого радянського кіно. Ми повинні щиро подякувати всім, хто своїм трудом і талантом створив цю незвичайну картину, і передусім її постановнику Ю. І. Солнцевій. Її колектив, який так любить мистецтво і життя, я певен, не раз ще покаже нам свою силу, майстерність і натхнення, а нова техніка кіно буде йому вірним і чудовим співником.

<i>Н. Висоцька. Правофланговий дружби народів</i>	3
---	---

І. Шляхи поезії, шляхи життя

Нізамі і Навої. Перекл. В. Забаштанського	10
Олександр Пушкін. Перекл. В. Забаштанського	26
Слово про Ованеса Туманяна. Перекл. В. Забаштанського	36
Аветік Ісаакян. Перекл. В. Забаштанського	44
Великий радянський поет. Перекл. В. Забаштанського	56
Про Сергія Єсеніна. Перекл. В. Забаштанського	69
У світі високих радостей. Перекл. В. Забаштанського	74
Сандро Шаншіашвілі. Перекл. В. Забаштанського	79
Слово про Володимира Луговського. Перекл. В. Забаштанського	89
Про Георгія Леонідзе. Перекл. В. Забаштанського	93
З книги «Кочівники». Перекл. В. Забаштанського	106
Невський проспект. Перекл. В. Забаштанського	114
Я люблю гори. Перекл. В. Забаштанського	118
Дні відкриттів. Перекл. В. Забаштанського	123
П'ять міст. Перекл. В. Забаштанського	130

II. Україна — Росії сестра

На святі великої дружби. Перекл. М. Брандіс	139
Тарас Шевченко. I—IV. Перекл. А. Шиманської і М. Брандіс	143
Великий Каменяр. Перекл. А. Шиманської	160
Леся Українка. Перекл. А. Шиманської	168
Пророк зорі. Перекл. А. Шиманської	176
Сорок років радянської літератури. Перекл. М. Брандіс	183
Братерська зустріч. Перекл. А. Шиманської	185
Донбас вільний. Перекл. А. Шиманської	190
«...Малі люди в ній величні!» Перекл. М. Брандіс	192
Битва за нашу Радянську Україну. Перекл. А. Шиманської	199
На порозі нового. Перекл. А. Шиманської	208

Серия: «Библиотека публициста»

Николай Семенович Тихонов

Украина — России сестра

Статьи, выступления, очерки

Издательство «Радянський письменник»

(На украинском языке)

Составитель

Наталья Сергеевна Высоцкая

Редактор *О. И. Никанорова*

Серийне оформлення *В. І. Смородського*

Художній редактор *М. П. Вуєк*

Технічний редактор *Л. М. Бобир*

Коректор *Л. П. Яблонська*

ИБ № 205

Здано на виробництво 20.09. 77.

Підписано до друку 13.02. 78. БФ 34186.

Формат 70×108^{1/32}. Папір для глибокого друку.

Літературна гарнітура. Високий друк.

6^{3/4} фіз.-друк. арк. + 1 вкл.,

9,54 ум.-друк. арк., 9,05 обл.-вид. арк.

Тираж 6000. Зам. 7-2763. Ціна в оправі 70 коп.

«Радянський письменник»,
Київ, бульвар Лесі Українки, 20.

Одеська книжкова фабрика
республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига»
Державного комітету Ради Міністрів УРСР
у справах видавництв, поліграфії
та книжкової торгівлі, вул. Дзержинського, 24.

1875

1876

1877

1878

1879

1880

1881

1882

1883

1884

1885

1886

1887

1888

1889

1890

1891

1892

1893

70 коп.

A 288914

КХ

398

38